KONFERENSIYA
2025 –OKTABR

KONFERENSIYA

2025

- PHILOLOGICAL SCIENCES
- PEDAGOGICAL SCIENCES
- SOCIAL SCIENCES AND HUMANITES
- EXACT SCIENCES
- NATURAL SCIENCES
- ECONOMICS
- ART AND CULTURE
- MEDICAL SCIENCES

OPEN ACCESS

+998 97 277 78 01

KONFERENSIYA
2025 –OKTABR

Ta’lim-tarbiya jarayoniga innovatsion yondashuvlar. Muammo va yechimlar mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy 10-sonli online konferensiyasi.

«INTELLECT EDUCATION OFFICIAL»
NODAVLAT TA’LIM MUASSASASI

«TA’LIM-TARBIYA JARAYONIGA INNOVATSION YONDASHUVLAR. MUAMMO VA YECHIMLAR» MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY 10 -SONLI ONLINE KONFERENSIYASI

10-SON , 1-JILD OKTABR– 2025 1-QISM

WWW.TALIMFIDOYILARI.UZ

KONFERENSIYA
2025 –OKTABR

EDITOR IN CHIEF
ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH
PREPARING FOR PUBLISHING
HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

BOSH MUHARRIR
ABDURAHMONOV ABDUSHOKIR ABDUKARIMOVICH
NASHRGA TAYYORLOVCHI
HAKIMOVA AZIZA XAYDARALIYEVNA

TAHRIR KENGASH A'ZOLARI

Azimov Jumanazar Turg'unovich
O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari Akademiyasi dosenti. Fizika-matematika fanlari falsafa doktori. PhD.

Dr. Israilov Mamarakhim
Doctor of Philosophy (Ph.d) Technics., Associate professor of the Department of "Natural Sciences" of the Academy of Armed Forces of the Republic of Uzbekistan

Maksudova Firuza Xurshidovna
Toshkent farmatsevtika institutining «Dori vositalarining sanoat texnologiyasi» kafedrasi mudiri

Kojikbaeva Ziyada Adilbaevna
Qoraqalpoq davlat universiteti Jurnalistika kafedrasi dotsenti

Allaberganova Gulchehra Masharipovna
Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universitetining "Umumiy fizika" kafedrasi dotsenti

Shamshiyeva Hulkar
Toshkent shahri Olmazor tumani Abdulla Qodiriy nomidagi ijod maktabi matematika o'qituvchisi

Soliyev Hayitboy Mirzadavlatovich
Namangan muxandislik-qurilish instituti Transport fakulteti Transport logistikasi kafedrasi, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, dotsenti

Ustaboyev Abdullo Raximjonovich
Namangan muxandislik-qurilish instituti Transport fakulteti Transport logistikasi kafedrasi, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, katta o'qituvchi

Matyakubova Yulduzxon Amanbayevna
Urganch davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrasi, qishloq ho'jaligi fanlari nomzodi, dotsent

Mirzabdullaeva Gulnora Muxammadjon qizi
Namangan muhandislik-qurilish instituti menejment kafedrasi assistenti

Berdikulov Sirojjon Nasipkulovich
Academy of the Ministry of internal affairs of the Republic of Uzbekistan Social-Humanitarian professor of the Department of Sciences, Doctor of philosophy, professor

Shukhrat Batirovich Djabbarov
Ph.D. (Tech.), Department of "Wagons and wagon facilities", Tashkent State Transport University

Shokirova Havasxon Nurmamatovna
Farg'ona xalq ta'limi boshqarmasi Ta'lim markazi direktori

Baratova Maxbuba Mubinjanovna
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi, dotsent

Dauletmuratova Zamira Usnatdinovna
Qoraqalpoq davlat universitetining Qoraqalpoq tilshunosligi kafedrasining assistent-o'qito'vchisi

Xakimniyazov Jolmurza Xojabekovich
Qoraqalpoq Davlat Universiteti Tarix fakulteti Tarix fanlari nomzodi docent

Qodirov Ziyoidin Mamadalievich
Andijon davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasi katta o'qituvchisi

Alimjon Tojiev Mo'ydinovich
Andijon davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasi dotsenti

Tojiboeva Gulxumor Raxmonjonovna
Andijon davlat universiteti umumiy psixologiya kafedrasi katta o'qituvchi

Yunusova Gulshod Nazixovna
Namangan davlat universitetining «Amaliy matematika va axborotlartexnologiyalari» kafedrasi katta o'qiituvchisi

Ergashev Bobirjon Boxodirovich
Pedagogik innovatsiyalar, kasb-hunar talimi boshqaruv hamda pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti Malaka oshirish va qayta tayyorlash fakulteti dekani

Abdugapparov Farkhod Sultonakhmadovich
PhD, Senior Lecturer, Department of Chemistry, Andijan State University, Republic of Uzbekistan.

Nabieva Saidaxon Abduvaxabovna
Toshkent davlat texnika universiteti Sanoat iqtisodieti va menejmenti kafedrasi dotsenti (PhD)

ZAKIROVA RUXSONA YUNUSOVNA
Toshkent farmatsevtika institutining Dori vositalarining sanoat texnologiyasi kafedrasi v/b dotsenti

Raxmatullaeva Gulnora Kutbitdinovna
TTa nevrologiya va tibbiy psixologiya kafedrasi dotsenti

Achilova Sanobar Sabirovna
Urganch davlat universiteti kimyoviy texnologiyalar fakulьteti Ozik ovkat kafedrasi dotsenti

Turakulov Ibroxim Ravshanovich
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Aniq-tabiiy va jismoniy madaniyat fakulteti Sport turlarini o'qitish metodikasi kafedrasi v.v.b.dotsenti

Usmonalieva Risolat Umaralievna
Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi" Ijtimoiy- iqtisodiy fanlar metodikasi" kafedrasi katta o'qituvchisi

Sobirov Abdulxay Shukirovich
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat universiteti ma'naviyat va ma'rifat bo'yicha prorektori

Jo'rayev Hamza Hamraqulovich
Uzbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti, San'atshunoslik fakulteti, Tasviriy san'at va muxandislik grafikasi kafedrasi dotsenti

Erkaboy Yu. Derdibaev
Toshkent davlat agrar universiteti, Dexkonchilik va melioratsiya kafedrasi professori

Saidova Markhabo Xabibullo kizi
DOCTOR OF PHILOSOPHY (PH.D) in ECONOMICAL SCIENCES

BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNESNI QO‘LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI

Samarqand shahar Ko‘l mahallasi tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchisi Nizomov Bekzod Nizom o‘g‘li

Annotatsiya: Ushbu maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Xususan, kichik biznes sub’ektlarining moliyaviy, tashkiliy va huquqiy muammolari tahlil qilinib, davlat va bozor mexanizmlari orqali ularni qo‘llab-quvvatlash yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta’minlash maqsadida moliyaviy imtiyozlar, soliq yengilliklari, biznes inkubatorlari, raqamli platformalar hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xizmat ko‘rsatish sohasi, bozor iqtisodiyoti, tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar, qo‘llab-quvvatlash, innovatsiya, davlat-xususiy sheriklik.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы развития малого бизнеса в сфере услуг в условиях рыночной экономики. В частности, анализируются финансовые, организационные и правовые проблемы субъектов малого бизнеса и указываются пути их поддержки посредством государственных и рыночных механизмов. Кроме того, предлагаются рекомендации по совершенствованию финансовых льгот, налоговых преференций, бизнес-инкубаторов, цифровых платформ и механизмов государственно-частного партнёрства для обеспечения устойчивого развития малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, сфера услуг, рыночная экономика, организационно-экономические механизмы, поддержка, инновации, государственно-частное партнёрство.

Abstract: This article explores the development of small businesses in the service sector under market economy conditions. In particular, it analyzes the financial, organizational, and legal challenges faced by small business entities and identifies ways of supporting them through state and market mechanisms. The paper also provides recommendations for

improving financial incentives, tax benefits, business incubators, digital platforms, and public-private partnership mechanisms to ensure the sustainable growth of small businesses.

Keywords: small business, service sector, market economy, organizational and economic mechanisms, support, innovation, public-private partnership.

Bugungi globallashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi iqtisodiyotning eng tez sur‘atlar bilan rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, ushbu jarayonda kichik biznesning roli beqiyosdir. U innovatsion g‘oyalarni amaliyotga joriy etish, bozor talablariga mos xizmatlarni taklif etish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholining farovonligini oshirishda muhim o‘rin tutadi.

Kichik biznes, o‘z mohiyatiga ko‘ra, har qanday iqtisodiyotning, jumladan bozor iqtisodiyotining asosiy tayanchi hisoblanadi. Chunki u iqtisodiyotda uchraydigan ko‘plab muammolarni hal qilish imkonini beradi. Xususan, ishsizlikni kamaytirish, aholining turli tovar va xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish, davlat byudjetini to‘ldirish hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda kichik biznesning samarali faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi.

Jahon amaliyotida “kichik biznes” tushunchasi aniq iqtisodiy mezonlarga asoslanadi. Unga ko‘ra, korxonalarda ishlovchilarning o‘rtacha yillik soni, ishlab chiqariladigan mahsulot hajmi, jalb etilgan sarmoya miqdori va boshqa ko‘rsatkichlar ma’lum chegaradan oshmasligi lozim. Shu bilan birga, turli mamlakatlarda ushbu mezonlar milliy qonunchilik asosida turlicha belgilangan bo‘lib, korxonalar kichik, o‘rta va yirik turlarga ajratiladi [2-5]. Shunday qilib, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznes nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, balki mamlakatning ijtimoiy - iqtisodiy rivojlanishiga ham bevosita hissa qo‘shuvchi muhim institut sifatida qaraladi.

Shuningdek, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning muhim yo‘nalishlaridan biri texnologik va infratuzilma ta‘minotini yaxshilash hisoblanadi. Bu borada biznes inkubatorlari va texnoparklar faoliyatini rivojlantirish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda zamonaviy uskunalarni tadbirkorlarga lizing asosida taqdim etish samarali natijalar bermoqda. Mazkur chora-tadbirlar kichik biznes subyektlarining ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish salohiyatini oshirishga imkon yaratadi.

Bundan tashqari, tadbirkorlarning kasbiy malakasini oshirish, ular uchun treninglar, seminarlar va maslahat xizmatlarini tashkil etish ham kichik biznesning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Chunki yuqori malakali kadrlar mavjudligi biznes faoliyatining samaradorligini oshiradi, xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilaydi va yangi innovatsion yondashuvlarni joriy etishga imkon beradi.[4-16]

Mazkur sharoitda davlat va nodavlat institutlari tomonidan qo‘llab - quvvatlash mexanizmlarini yaratish va takomillashtirish alohida dolzarbdir. Avvalo, moliyaviy mexanizmlar kichik biznes rivojlanishida asosiy o‘rin tutadi. Bu borada past foizli kreditlar, subsidiya asosidagi kreditlar, mikromoliya va grant dasturlarini kengaytirish talab etiladi. Shuningdek, kafillik jamg‘armalarini rivojlantirish tadbirkorlarning kredit resurslariga erkin kirish imkoniyatlarini kengaytiradi [5-43].

Bundan tashqari, davlat tomonidan soliq va huquqiy me‘yoriy yengilliklarni ta‘minlash ham kichik biznes uchun muhim qo‘llab-quvvatlash vositasidir. Soliq imtiyozlari berish, hisobot tizimini soddalashtirish, litsenziya va ruxsatnomalar olish tartibini yengillashtirish kichik biznes subyektlari uchun qulay sharoit yaratadi. Shu bilan birga, marketingni rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni keng qo‘llash, onlayn savdo platformalariga chiqish imkoniyatini kengaytirish kichik biznesning raqobatbardoshligini oshiradi [3 - 10].

Xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesni yanada rivojlantirish uchun elektron xizmatlar va raqamli platformalarni keng joriy etish muhimdir. Bu nafaqat tadbirkorlarning vaqtini tejaydi, balki byurokratik to‘siqlarni kamaytiradi va faoliyatda shaffoflikni ta’minlaydi. Kichik biznesni klasterlash orqali ularning o‘zaro hamkorligini rag‘batlantirish, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik loyihalarini kengaytirish ham istiqbolli yo‘nalishlardan hisoblanadi. Mahalliy hokimiyatlar tomonidan “kichik biznes uchun qulay muhit”ni shakllantirish, ilg‘or tajribalarni o‘rganish va tajriba almashinuvini yo‘lga qo‘yish esa kichik biznesning rivojlanishini jadallashtiradi [1 - 7].

Xulosa qilib aytganda, bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, jamiyatda bandlik darajasini oshirish va innovatsion rivojlanishni jadallashtirishning muhim shartlaridan biridir. Bu jarayonda moliyaviy, tashkiliy, huquqiy va

texnologik yondashuvlarning uyg‘unligi muhim bo‘lib, ular kichik biznesning bozor sharoitlariga tezkor moslashuvini ta’minlaydi va mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kenjaboyev A.T. Elektron biznes asoslari. O‘quv qo‘l./ A.T. Kenjaboyev, M.Yu. Jumaniyazova; O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, Toshkent Moliya in-ti. Toshkent: “Iqtisod- moliya”, 2008. 276 bet.

2. Musayev B.Sh. Kichik biznesni boshqarish. o‘quv qo‘llanma. “Fan bulog‘i” nashriyoti. Samarqand.: 2021

3. Rasulov M. *Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq imtiyozlari va kichik biznes.* Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020

4. To‘qtasimov M. va boshqalar. Kichik biznes va xususan tadbirkorlik asoslari / M. To‘qtasimov va boshqalar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. 256 b.

5. Umurzakov U.P., Toshboyev A.J. Kichik biznes va tadbirkorlik. O‘quv qoilanma. Toshkent: “Sano-standart”, 2014

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISH

Samarqand shahar Ko‘l mahallasi tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta‘minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo‘yicha hokim yordamchisi Nizomov Bekzod Nizom o‘g‘li

Annotatsiya: Maqolada xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Ta‘kidlanishicha, ushbu tarmoqdagi barcha xo‘jalik yurituvchi subyektlarning qariyb 90 foizini tashkil etuvchi mikro biznesning innovatsion salohiyati hali yetarli darajada o‘rganilmagan. Tadqiqotda kichik biznes subyektlari hajmi, ularning innovatsion faoliyati va unumdorlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka alohida e‘tibor qaratilgan. Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsiyalar nafaqat xizmatlar sifatini oshiradi, balki kichik biznesning barqaror o‘sishi va raqobatbardoshligini ta‘minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, kichik biznes, xizmat ko‘rsatish sohasi, mikrofirmalar, unumdorlik, barqaror rivojlanish.

Аннотация: В статье анализируется значение инновационных подходов в развитии малого бизнеса в сфере услуг. Отмечается, что инновационный потенциал микробизнеса, который составляет около 90 процентов всех хозяйствующих субъектов данного сектора, пока недостаточно изучен. В исследовании особое внимание уделяется взаимосвязи между масштабом малых предпринимательских субъектов, их инновационной деятельностью и производительностью. Анализ зарубежных и отечественных исследований показывает, что инновации не только повышают качество услуг, но и становятся важным фактором устойчивого роста и конкурентоспособности малого бизнеса.

Ключевые слова: инновации, малый бизнес, сфера услуг, микропред приятия, производительность, устойчивое развитие.

Abstract: The article analyzes the importance of innovative approaches in the development of small business in the service sector. It is emphasized that the innovative

potential of micro-businesses, which account for about 90 percent of all economic entities in this sector, has not yet been sufficiently studied. The study pays special attention to the interrelation between the size of small business entities, their innovative activities, and productivity. The analysis of foreign and domestic research shows that innovations not only improve the quality of services but also serve as a crucial factor for the sustainable growth and competitiveness of small businesses.

Keywords: innovation, small business, service sector, microfirms, productivity, sustainable development.

Bugungi kunda xizmat ko‘rsatish sohasi zamonaviy iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan yo‘nalishlaridan biri sifatida alohida ahamiyatga ega. O‘zbekiston sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishini taminlovchi, bandlik darajasini oshiruvchi hamda aholining farovonligini yuksaltiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Xizmat ko‘rsatish sohasida innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish esa kichik biznesni yangi rivojlanish bosqichiga olib chiqib, uning samaradorligi va raqobatbardoshligini kuchaytiradi hamda jahon bozorida mustahkam o‘rnini topishiga xizmat qiladi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesni samarali rivojlantirish zamonaviy innovatsion yechimlarni keng joriy etishni talab etadi. Chunki raqobat kuchayib borayotgan bozor sharoitida an‘anaviy usullar bilan yuqori natijaga erishish qiyinlashmoqda. Shu bois, kichik biznes subyektlari faoliyatida texnologik yangiliklarni qo‘llash, boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish va xizmat ko‘rsatish jarayonlarini raqamlashtirish zarurdir. Innovatsion yondashuvlar nafaqat xizmat ko‘rsatish sifati va tezkorligini oshiradi, balki mijozlarning ehtiyojlarini chuqur o‘rganib, ularga moslashuvchan yechimlarni taklif etish imkonini beradi.[5]

Mazkur jarayonda bir necha yo‘nalishlar alohida ahamiyat kasb etadi. Birinchidan, **raqamli texnologiyalarni tatbiq etish** onlayn xizmatlar, elektron to‘lov tizimlari, mobil ilovalar va sun‘iy intellekt asosida ishlovchi dasturlarni qo‘llash orqali mijozlar bilan interaktiv aloqani kuchaytirish mumkin. Ikkinchidan, **texnologik modernizatsiya** orqali zamonaviy uskunalar, avtomatlashtirilgan tizimlar va “aqlli” xizmatlar tarmog‘ini rivojlantirish orqali

samaradorlikni oshirish imkoniyati mavjud. Uchinchidan, **kadrlar salohiyatini oshirish** orqali xizmat ko‘rsatish sohasida malakali mutaxassislarni tayyorlash, treninglar, master-klasslar va xalqaro tajribani joriy etish kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta‘minlaydi. To‘rtinchidan, **marketing va innovatsion boshqaruv usullarini qo‘llash** orqali xizmatlarni diversifikatsiya qilish, mijozlarga individual yondashuv va yangi xizmat turlarini joriy etish orqali bozor raqobatida ustunlikka erishiladi.

Xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesning innovatsion rivojlanishi bo‘yicha olib borilgan xalqaro tadqiqotlarda ko‘proq yirikroq firmalarga e‘tibor qaratilgan. Masalan, Loof va Heshmatining o‘z ishlarida kamida 10 - 20 nafar xodimga ega bo‘lgan firmalarning innovatsion faoliyatini tahlil qilganlar. Biroq xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida barcha firmalarning 90 foizini tashkil etuvchi mikrofirmalarning innovatsion imkoniyatlari bo‘yicha hali yetarli natijalar olinmagan. Bu esa kichik biznes subyektlarining innovatsion jarayonlardagi o‘rnini chuqurroq tadqiq qilish zarurligini ko‘rsatadi. [3. 75–82]

Ilmiy adabiyotlarda kichik biznes subyektlari hajmi bilan innovatsion faoliyat o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligi ta‘kidlanadi. Shu asosda, ko‘pincha mikrofirmalar innovatsiyadan chetda qoladimi, degan savol tug‘iladi. Shuningdek, innovatsion faoliyat bilan firma unumdorligi o‘rtasidagi sabab-oqibat masalasi ham dolzarbdir. Krepon va hamkorlari hamda Zal tadqiqotlarida innovatsion mahsulot yoki xizmatlarni joriy etish natijasida unumdorlik oshishi kutiladi, degan g‘oya ilgari surilgan. Ammo, Aspara va boshqalar olib borgan tadqiqotlar teskari jarayon ham mavjudligini ko‘rsatadi. Ya‘ni yuqori unumdorlikka ega bo‘lgan firmalar ko‘proq innovatsion faoliyat olib boradi. Mazkur yondashuvlar shuni anglatadiki, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesning innovatsion faoliyatini samarali rivojlantirish uchun nafaqat texnologik yechimlarni, balki mikrofirmalarning o‘ziga xos imkoniyatlari va resurslarini ham hisobga olish lozim. Chunki innovatsion jarayonlar nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki kichik biznesning unumdorligi va barqaror o‘sishini ta’minlovchi omilga ham aylanadi.[1.997–1018]

Shu nuqtai nazardan, kichik biznes va ayniqsa mikrofirmalarning innovatsion rivojlanishi masalasi nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ularning ijtimoiy ahamiyati bilan ham dolzarbdir. Chunki mikrofirmalar ko‘plab mamlakatlarda aholining keng qatlamlari uchun

bandlik manbai hisoblanadi va ularning faoliyatida innovatsion yondashuvlarni joriy etish yangi ish o‘rinlari yaratish, xizmat ko‘rsatish sifati va tezkorligini oshirish, bozor talablariga tez moslashish imkonini beradi.[4. 317–344]

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes innovatsiyalarni ko‘proq moslashuvchanlik va ijodkorlik orqali amalga oshiradi. Audretsch, Kritikos va Schiersch ta‘kidlaganidek, mikrofirmalar ko‘pincha katta moliyaviy resurslarga ega bo‘lmagan bo‘lsalarda, ular mijozlarga yaqinligi va bozor ehtiyojlariga tezkor javob berish qobiliyati tufayli innovatsion jarayonlarda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesning innovatsion imkoniyatlarini faollashtirish uchun maxsus qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Birinchidan, raqamli transformatsiyani kengaytirish mikrofirmalar uchun onlayn platformalar, elektron to‘lov tizimlari va raqamli marketing vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish muhimdir. Ikkinchidan, davlat va nodavlat institutlar tomonidan innovatsion grantlar, texnologik inkubatorlar va biznes-akseleratorlarni rivojlantirish orqali kichik biznes subyektlarining yangi g‘oyalarini amalga oshirishiga sharoit yaratish lozim. Uchinchidan, mikrofirmalarning kadrlar salohiyatini oshirish, ularni yangi texnologiyalarni qo‘llashga tayyorlash va xalqaro tajribani joriy etish innovatsion faoliyat samaradorligini oshiradi.[2. 115–158]

Xulosa qilib aytganda, xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesning innovatsion rivojlanishi faqat texnologik yangiliklar bilan emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy muhit, qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va resurslardan oqilona foydalanish bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Demak, kichik biznesning innovatsion faoliyatini kuchaytirish mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, xizmat ko‘rsatish sohasida yangi imkoniyatlar yaratish va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Audretsch, D. B., Kritikos, A. S., Schiersch, A. *Microfirms and innovation in the service sector.* Small Business Economics, 55(4), 2020. 997–1018. https://doi.org/10.1007/s11187-019-00178-6

2. Crepon, B., Duguet, E., Mairesse, J. *Research, innovation and productivity: An econometric analysis at the firm level*. Economics of Innovation and New Technology, 7(2), 1998. 115–158

3. Глазьев С.Ю. *Теория долгосрочного технико-экономического развития*. Москва.: 1993

4. Lööf, H., Heshmati, A. *On the relationship between innovation and performance: A sensitivity analysis.* Economics of Innovation and New Technology, 15(4-5), 2006. 317–344

5. Musayev B.Sh. Kichik biznesni boshqarish. o‘quv qo‘llanma. “Fan bulog‘i” nashriyoti. Samarqand.: 2021

Ingliz tilini o‘qitishda korpusga asoslangan yondashuv: nazariya va amaliyot

Aliyeva Baxtiniso Botir qizi
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
2-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu ishda ingliz tilini o‘qitishda korpusga asoslangan yondashuvning nazariy asoslari va amaliy qo‘llanilish imkoniyatlari tahlil qilindi. Korpus lingvistikasi ta’lim jarayonida til birliklarini real kontekstlarda o‘rganish, o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish va o‘qituvchilarning metodik salohiyatini oshirishda samarali vosita sifatida ko‘rib chiqildi. Chet el tajribasida korpuslarning keng qo‘llanilishi, jumladan, British National Corpus va boshqa yirik loyihalar asosida olib borilgan tadqiqotlar misolida yoritildi. Shuningdek, O‘zbekiston olimlarining ingliz tili ta’limida korpus yondashuvini qo‘llash bo‘yicha tadqiqotlari, mavjud yutuqlar va muammolar ko‘rib chiqildi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari misolida korpus texnologiyalarining afzalliklari, ularni qo‘llashning real sharoitlari hamda yechim talab qiladigan jihatlar aniqlandi. Xulosa qilib aytganda, korpusga asoslangan yondashuv ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy va samarali metod bo‘lib, o‘quvchilarning tilni chuqurroq va faol o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Kalit so‘zlar korpus lingvistikasi, ingliz tili o‘qitish metodikasi, data-driven learning, konkordan, kollokatsiya, umumiy o‘rta ta’lim, zamonaviy ta’lim texnologiyalari, O‘zbekiston ta’lim tizimi**.**

Kirish

Bugungi globallashuv sharoitida ingliz tilini samarali o‘rgatish masalasi O‘zbekiston ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chet tillarini chuqur o‘rganish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki mamlakatning ilmiy, iqtisodiy va madaniy integratsiyasi uchun ham zarurdir. Shu nuqtai nazardan, an’anaviy o‘qitish metodlari bilan bir qatorda zamonaviy, texnologiyaga asoslangan metodlarning joriy etilishi katta ahamiyat kasb etadi. Shunday metodlardan biri korpus lingvistikasiga asoslangan yondashuvdir.

Korpus lingvistikasi — bu tilni real matnlar, og‘zaki va yozma nutqlar asosida o‘rganish imkonini beruvchi ilmiy yondashuvdir. U kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan bo‘lib, katta hajmdagi ma’lumotlarni tezkor va aniq tahlil qilishga yordam beradi. O‘quv jarayonida korpuslardan foydalanish o‘quvchilarga tilni quruq qoidalar orqali emas, balki jonli misollar yordamida o‘rganish imkonini yaratadi[1].

Corpus tushunchasi va nazariy asoslar

“Corpus” atamasi lotin tilidagi corpus — “badan, to‘plam” so‘zidan kelib chiqqan. Lingvistika nuqtai nazaridan esa korpus — bu kompyuterda qayta ishlash mumkin bo‘lgan katta hajmli matnlar bazasidir. U yozma adabiy asarlar, gazeta maqolalari, ilmiy matnlar, suhbatlar va turli xil og‘zaki nutq yozuvlarini o‘z ichiga olishi mumkin[2].

Korpus lingvistikasi nazariy asoslarini ko‘plab olimlar ishlab chiqqan. McEnery va Wilson uni “tilni empirik dalillarga asoslanib o‘rganish metodi” deb ta’riflagan[3]. Biber, Conrad va Reppen esa korpus tahlilini til birliklarini real kontekstdagi foydalanishini aniqlashda eng samarali usullardan biri sifatida baholagan[4].

Corpus lingvistikasi uchta asosiy yo‘nalishda qo‘llanadi: **deskriptiv** (tilning real ishlatilishini tasvirlash), **pedagogik** (til o‘rgatishda qo‘llash), **amaliy** (lug‘at tuzish, mashina tarjimasi, nutqni tanish tizimlari yaratish). O‘qitishda korpusdan foydalanish “data-driven learning” nomi bilan mashhur. Bu usulda o‘quvchilar konkordan dasturlari yordamida ma’lum bir so‘z yoki iboraning qanday kontekstlarda uchrashini mustaqil o‘rganadilar. Natijada ular til birliklarining haqiqiy qo‘llanilishini ko‘rib, nazariy qoidalarni jonli misollarda tushunib oladilar[5].

Korpus lingvistikasining ta’limdagi qo‘llanilishi dastlab Buyuk Britaniya va AQShda keng rivojlandi. Masalan, Brown Corpus, British National Corpus, COBUILD Corpus kabi

---

[1] Leech G. Corpora and Language Teaching // International Journal of Corpus Linguistics. – 1997. – № 2(2). – P. 83–104.

[2] . Kennedy G. An Introduction to Corpus Linguistics. – London: Longman, 1998. – 280 p.

[3]. McEnery T., Wilson A. Corpus Linguistics. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. – 210 p.

[4] . Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 320 p.

[5] Johns T. Data-driven Learning: The Perpetual Challenge // CALL. – 1991. – № 4(2). – P. 1–14.

yirik to‘plamlar yaratilgan va ularning asosida darsliklar, lug‘atlar hamda o‘quv qo‘llanmalar ishlab chiqilgan.

McEnery va Wilson korpus lingvistikasining nazariy asoslarini batafsil ishlab chiqib, uni lingvistik tadqiqotlarda asosiy metod sifatida e’tirof etishgan[3]. Biber va hamkorlari turli nutq registerlarini (ilmiy, rasmiy, norasmiy, og‘zaki, yozma) korpus yordamida taqqoslab, tilning funksional jihatlarini ochib bergan[4]. Johns tomonidan ilgari surilgan data-driven learning yondashuvi esa talabalarni faol tadqiqotchi sifatida jalb etib, ularni mustaqil tahlil qilishga undaydi[5].

Shuningdek, Römer korpuslarning ingliz tilini ikkinchi til sifatida o‘rgatishda samaradorligini ko‘rsatgan va o‘qituvchilar uchun maxsus qo‘llanmalar ishlab chiqqan. Sinclair esa “Corpus, Concordance, Collocation” asarida til birliklarining o‘zaro bog‘liqligini chuqur o‘rgangan[6].

O‘zbekistonda ham korpus lingvistikasiga qiziqish ortib bormoqda. So‘nggi yillarda ingliz tili ta’limida bu metodni qo‘llash bo‘yicha bir qator ilmiy ishlar amalga oshirildi. Abdunazar Juraev ingliz tili so‘z boyligini oshirishda korpus imkoniyatlarini o‘rgangan va o‘quvchilarning konkordan misollar orqali yangi so‘zlarni tezroq o‘zlashtirishini isbotladi[7]. Kamola Zayniyeva ingliz tili darslarida korpus vositalarining samaradorligini tadqiq qilib, talabalar til strukturasi va grammatikani real kontekstda o‘zlashtirishlarini ko‘rsatdi[8]. Nilufar Barnoeva grammatika o‘qitishda korpusning afzalliklarini o‘rgangan va an’anaviy metodlarga nisbatan ko‘proq natija berganini ta’kidladi[9]. Saodat Adilova esa o‘zbek tilini chet elliklarga o‘rgatishda korpus resurslarining imkoniyatlarini ochib berdi[10]. Barno

[6] . Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 178 p.
[7] Juraev A. Kh. Corpora in Teaching English Language Vocabulary // Central Asian Journal of Medicine. – 2023. – № 2(5). – P. 45–52.
[8] Zayniyeva K. G. Using Corpus Linguistics in English Language Teaching: Analysis and Results // International Journal of Applied and Innovative Academic Research. – 2022. – № 6(9). – P. 27–35.
[9] Barnoeva N. The Efficiency of Corpus Linguistic in Teaching Grammar // Open Idea. – 2021. – № 4(1). – P. 66–73.
[10] Adilova S. A. Corpora and Corpus-Based Teaching Uzbek to Foreigners // International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2021. – № 8(11). – P. 395–402

Kutlimuratova ingliz tilini o‘rganayotgan o‘zbek talabalarining yozma insholarini korpus asosida tahlil qilib, eng ko‘p uchraydigan xatolarni tizimlashtirdi[11].

Bundan tashqari, “FeruzaSpeech” loyihasi doirasida o‘zbek tilidagi nutq korpusini yaratish ishlari olib borilmoqda. Bu esa kelajakda ingliz tili bilan bir qatorda o‘zbek tilini ham korpus asosida o‘qitish imkonini beradi.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida qo‘llash imkoniyatlari

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida korpusga asoslangan yondashuvni qo‘llash juda muhim. Avvalo, o‘quvchilar real matnlarga duch keladilar va ularni tahlil qilish orqali tilni jonli his etadilar. Masalan, ingliz tilidagi maqola, blog yoki suhbat yozuvlaridan olingan parchalar o‘quvchilar uchun qiziqarli va hayotiy bo‘ladi.

Korpus yordamida o‘quvchilar so‘zlarning bir-biri bilan qanday bog‘lanishini (kollokatsiyalarni) ko‘rishadi. Masalan, make a decision va do homework kabi iboralar grammatik qoida orqali emas, balki real qo‘llanish misollarida o‘zlashtiriladi. Bu esa xatoliklarni kamaytiradi.

O‘qituvchilar uchun ham korpus katta imkoniyatlar yaratadi. Ular dars jarayonida autentik materiallardan foydalanishlari, grammatik qoidalarni hayotiy misollar bilan tushuntirishlari mumkin. Shuningdek, korpus asosida tayyorlangan test va mashqlar o‘quvchilarning amaliy bilimlarini baholashda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi[12].

Muammolar va yechimlar

O‘zbekiston sharoitida korpus yondashuvini joriy etishda bir qator muammolar mavjud. Avvalo, texnik baza hamma maktablarda ham yetarli emas. Internet tezligi, kompyuterlar soni va dasturiy ta’minot cheklangan. Ikkinchi muammo — o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasi. Korpus dasturlari bilan ishlash maxsus ko‘nikmalarni talab qiladi, ammo barcha pedagoglar bunga ega emas. Uchinchi muammo esa mavjud korpuslarning mahalliylashtirilmaganligidir. Ko‘pchilik korpuslar ingliz tilidagi G‘arb madaniyatiga oid materiallarga asoslangan.

[11] Kutlimuratova B. Uzbek Students Learning EFL: Corpus-Based Error Analysis ResearchGate. –2024. – URL: https://www.researchgate.net/publication/390314100 (murojaat qilingan sana: 04.10.2025).
[12]Römer. U. Using Corpora in the Language Classroom. – London: Palgrave Macmillan, 2008. – P. 150–175.

Bu muammolarni hal qilish uchun bir necha choralar ko‘rish mumkin. Birinchidan, maktablarda internet va kompyuterlar sonini oshirish lozim. Ikkinchidan, o‘qituvchilarni maxsus kurslar va seminarlar orqali korpus texnologiyalari bilan tanishtirish kerak. Uchinchidan, o‘zbek o‘quvchilari uchun moslashtirilgan, mahalliy madaniyatga oid korpus resurslarini yaratish zarur.

Xulosa

Korpus lingvistikasi ingliz tilini o‘qitishda zamonaviy va samarali metod hisoblanadi. Bu yondashuv o‘quvchilarga tilni real kontekstlarda o‘rganish, so‘z boyligini kengaytirish, grammatikani hayotiy misollar orqali tushunib olish imkonini beradi. O‘zbekiston sharoitida korpus asosida o‘qitishni yo‘lga qo‘yish ayrim qiyinchiliklarga duch kelsa-da, bu muammolarni texnik, metodik va tashkiliy choralar bilan hal etish mumkin.

Natijada, korpus lingvistikasi asosidagi o‘qitish o‘quvchilarning ingliz tilini samarali o‘rganishiga, o‘qituvchilarning metodik mahoratini oshirishiga va ta’lim tizimining xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo‘lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Leech G. Corpora and Language Teaching // International Journal of Corpus Linguistics. – 1997. – № 2(2). – P. 83–104.

2. Kennedy G. An Introduction to Corpus Linguistics. – London: Longman, 1998. – 280 p.

3. McEnery T., Wilson A. Corpus Linguistics. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. – 210 p.

4. Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 320 p.

5. Johns T. Data-driven Learning: The Perpetual Challenge // CALL. – 1991. – № 4(2). – P. 1–14.

6. Sinclair J. Corpus, Concordance, Collocation. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 178 p.

7. Juraev A. Kh. Corpora in Teaching English Language Vocabulary // Central Asian Journal of Medicine. – 2023. – № 2(5). – P. 45–52.

8. Zayniyeva K. G. Using Corpus Linguistics in English Language Teaching: Analysis and Results // International Journal of Applied and Innovative Academic Research. – 2022. – № 6(9). – P. 27–35.

9. Barnoeva N. The Efficiency of Corpus Linguistic in Teaching Grammar // Open Idea. – 2021. – № 4(1). – P. 66–73.

10. Adilova S. A. Corpora and Corpus-Based Teaching Uzbek to Foreigners // International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2021. – № 8(11). – P. 395–402

11. Kutlimuratova B. Uzbek Students Learning EFL: Corpus-Based Error Analysis ResearchGate. –2024. – URL: https://www.researchgate.net/publication/390314100 (murojaat qilingan sana: 04.10.2025).

12 Römer. U. Using Corpora in the Language Classroom. – London: Palgrave Macmillan, 2008. – P. 150–175.

СПОРЫ *CLADOSPORIUM* В БИОАЭРОЗОЛЯХ КАРШИНСКОГО ОАЗИСА

Рахимов Абдихофиз Лутфуллаевич

доцент отделения Аэробиологии Международного Центра молекулярной аллергологии при Агентстве инновационного развития

Маматова Бахора Шокир кизи

магистрант, университет Туран

Аннотация

Грибы рода *Cladosporium* — одни из наиболее часто встречающихся компонентов атмосферных биоаэрозолей. Они играют важную роль в экосистемах, но при этом могут вызывать аллергические реакции у чувствительных групп населения. Целью данной работы было выявить сезонную динамику и уровень концентрации спор *Cladosporium* в воздухе города Карши, расположенного в засушливом климате Южного Узбекистана. Исследование проводилось с сентября по декабрь 2024 года с использованием объёмного пылеуловителя типа *Lanzoni VPPS 2010*. Установлено, что споры *Cladosporium* присутствуют в воздухе круглый год, с максимальными значениями в тёплый и сухой сезон — с июня по сентябрь. Полученные результаты могут быть полезны в санитарно-эпидемиологических и аллергоаэробиологических исследованиях региона.

Ключевые слова: *Cladosporium*, споры, аэромицеты, биоаэрозоль, микромицеты, Карши, аллергены, сезонная динамика

Введение

Атмосферный воздух постоянно содержит множество микроскопических частиц, включая пыльцу, споры грибов, бактерии, пыль и другие компоненты, объединяемые понятием аэрозолей биологического происхождения — биоаэрозолей. Среди них важную роль играют споры микроскопических грибов, особенно родов *Cladosporium*, *Alternaria*, *Aspergillus* и др.

Cladosporium — широко распространённый род дематициевых микромицетов, обитающих в почве, на растениях, в воздухе и даже на продуктах. Споры *Cladosporium* особенно многочисленны в летне-осенний период. Они способны вызывать аллергию, в том числе бронхиальную астму и респираторные заболевания у чувствительных людей.

Каршинский оазис, расположенный в южной части Узбекистана, отличается резко выраженным аридным климатом: жаркое лето, частые суховеи, резкие перепады температуры. Эти особенности формируют специфическую структуру атмосферных биоаэрозолей, в том числе микромицетов.

Целью настоящей работы является: изучение сезонной динамики спор *Cladosporium* в атмосфере города Карши иоценка потенциальной аллергенной нагрузки.

Наблюдения проводились в городе Карши (Кашкадарьинская область, Узбекистан). Период наблюдений с сентября по декабрь 2024 года. Использован объёмный аэробиологический пылеуловитель *Lanzoni VPPS 2010*, установленный на высоте 15 м над землёй. Ловушка непрерывно работала с недельной заменой кассет, содержащих липкую ленту, на которую оседали аэрочастицы. После экспозиции ленты окрашивались и анализировались под световым микроскопом при увеличении ×400. Подсчёт спор *Cladosporium* проводился по стандартной методике (Nazarov, 2004; Pepeljnjak & Segvic, 2003). Результаты выражены в количестве спор на 1 м³ воздуха.

Результаты и обсуждение. Споры *Cladosporium* обнаруживались на протяжении всего исследуемого периода. Их сезонное распределение характеризовалось следующими особенностями: минимальные значения регистрировались в сентябре — менее 18 спор/м³ (табл.).

Таблица

Среднемесячная концентрация спор *Cladosporium* в воздухе г. Карши (2024)

Месяц	Сред. концентрация (споры/м³)	Сумма за месяц (споры/м³)
Сентябрь	4,23	127
Октябрь	383,8	11898
Ноябрь	415,6	12467
Декабрь	44,0	1363

Рост концентрации начинался с октября до конца ноября, достигал пика до 2077 спор/м³. Спад наблюдался в декабре.

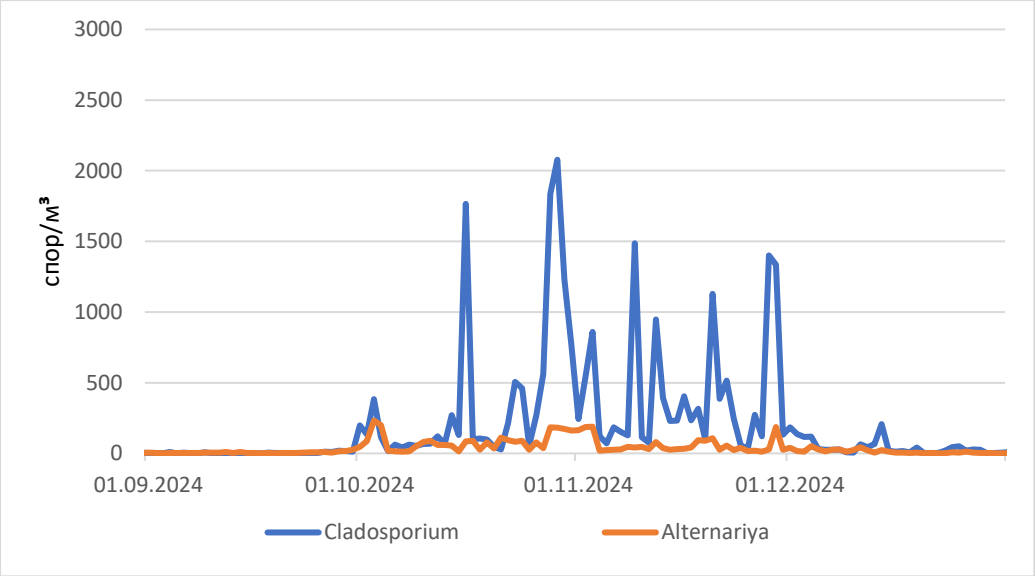

Рисунок. Сезонная динамика споры *Cladosporium* в биоаэрозолях Каршинского оазиса

Наиболее активный период спороношения совпал с фазами активной вегетации и последующего отмирания растительности. Это объясняется тем, что *Cladosporium* питаются мёртвыми органическими остатками.

Сравнение с данными по другим регионам (Европа, Россия, Казахстан) показало схожую сезонную тенденцию, но в Каршинском оазисе из-за климатических условий пик наступает чуть позже.

Выводы. Споры *Cladosporium* являются постоянной составляющей атмосферных биоаэрозолей Карши. Максимальная концентрация наблюдается в середине осеньи. Учитывая аллергенный потенциал, рекомендуется учитывать концентрации *Cladosporium* в санитарно-эпидемиологической и аллергологической практике, особенно для уязвимых групп населения.

Литература

1. Ellis, M.B. Dematiaceous Hyphomycetes / M.B. Ellis. — Kew : Commonwealth Mycological Institute, 1971. — 608 c.
2. Domsch, K.H. Compendium of Soil Fungi / K.H. Domsch, W. Gams, T.H. Anderson. — London : Academic Press, 1980. — 859 c.
3. Назаров, И.М. Аэромикология: учебник / И.М. Назаров. — М. : Колос, 2004. — 303 с.
4. Pepeljnjak, S. Fungal spores in indoor air as a cause of allergies / S. Pepeljnjak, M. Segvic // Archives of Industrial Hygiene and Toxicology. — 2003. — Vol. 54, № 3. — P. 241–250.
5. Mullins, J. The aerobiology of Cladosporium and Alternaria / J. Mullins, et al. // Clinical Reviews in Allergy & Immunology. — 2004. — Vol. 27, № 3. — P. 211–230.

IJTIMOIY TADBIRKORLIKNING NAZARIY ASOSLARI VA KONSEPTUAL YONDASHUVLARI

Shirin Temirova
Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti
shirintmrv@gmail.com

So‘nggi yillarda bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy manfaatlar bilan bir qatorda ijtimoiy adolat, barqarorlik va aholini ijtimoiy himoyalashga qaratilgan tamoyillar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu sharoitda ijtimoiy tadbirkorlik fenomeni shakllanib, klassik tadbirkorlik va ijtimoiy faoliyatning uzviy uyg‘unligida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur yo‘nalish zamonaviy iqtisodiyotda yangi iqtisodiy va ijtimoiy mexanizm sifatida qaralib, nafaqat foyda olish, balki ijtimoiy foyda yaratish, jamiyat muammolariga yechim topish hamda resurslardan samarali foydalanishga yo‘naltiriladi.

Ijtimoiy tadbirkorlik tushunchasi iqtisodiy faoliyatning yangi paradigmasi sifatida, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy muammolarni hal etishning innovatsion mexanizmlarini o‘zida mujassam etadi. Bu yo‘nalish G.Dees, M.Yunus, B.Drayton, Ch.Lidbiter kabi tadqiqotchilarning ishlari orqali shakllangan bo‘lib, ularning nazariy qarashlari ijtimoiy tadbirkorlikni jamiyat farovonligi yo‘lida iqtisodiy imkoniyatlardan foydalanish vositasi sifatida talqin etishga asos bo‘ldi

Ijtimoiy tadbirkorlik ko‘p qirrali tushuncha bo‘lib, iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ijtimoiy foyda keltirishga yo‘naltirilgan innovatsion faoliyatni anglatadi. U an’anaviy biznesdan farqli ravishda ijtimoiy maqsadni asosiy ustuvorlik sifatida belgilaydi. Dees ta’rifiga ko‘ra, ijtimoiy tadbirkorlik – bu “ijtimoiy missiyani amalga oshirish uchun tadbirkorlik usullarini qo‘llash”dir [1]. Shuningdek, Yunusning “Grameen Bank” modeli orqali kambag‘allikka qarshi kurash va mikromoliyalashtirish tizimini joriy etish ijtimoiy biznesning amaliy ko‘rinishidir [2].

Ijtimoiy innovatsiyalar modeli

mavjud ijtimoiy muammolarga yangi, samarali yechimlar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan faoliyat

Ijtimoiy korxona modeli

foyda bilan bir qatorda ijtimoiy missiyani amalga oshirishga xizmat qiluvchi biznes faoliyat

Jamiyatni o‘zgartirish modeli

ijtimoiy adolat va inklyuziv rivojlanishni ta’minlovchi islohotlarni ilgari suruvchi strategik yondashuv

1-rasm. Ijtimoiy tadbirkorlik modellarining turlari

Ijtimoiy tadbirkorlik konsepsiyasi jamoat tovarlarini yaratish, bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etish, ijtimoiy korxonalar shaklida gibrid tashkilotlar

yaratish hamda resurslarni ijtimoiy maqsadlarga yo‘naltirish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Tadqiqotchilarning turli yondashuvlariga ko‘ra, ijtimoiy tadbirkorlikni yuqoridagi yo‘nalishlarda talqin qilish mumkin (1-rasm). Shu bois, ijtimoiy tadbirkorlikni faqat xayriya yoki notijorat faoliyat sifatida emas, balki strategik boshqaruvga asoslangan, bozor tamoyillaridan foydalanuvchi ijtimoiy-iqtisodiy tizim sifatida baholash maqsadga muvofiqdir.

Ijtimoiy tadbirkorlikning asosiy maqsadi – jamiyatdagi dolzarb muammolarni innovatsion yo‘llar bilan hal etish va shu orqali ijtimoiy barqarorlikka hissa qo‘shishdir. Bu faoliyat iqtisodiy manfaatlar bilan bir qatorda axloqiy, ekologik va ijtimoiy qadriyatlarni ham o‘z ichiga oladi.

Ijtimoiy tadbirkorlikning asosiy vazifalari jamiyatdagi dolzarb muammolarni aniqlash va ularni samarali hal etishga qaratilgan bo‘lib, bu jarayonda ta’lim, sog‘liqni saqlash, ekologiya va reabilitatsiya kabi sohalarda innovatsion loyihalarni amalga oshirish muhim o‘rin tutadi. Ushbu faoliyat aholi, ayniqsa, zaif qatlamlarning iqtisodiy hayotda faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, xotin-qizlar, yoshlar va nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun yangi ish o‘rinlari yaratish orqali ularning ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy tadbirkorlik davlat va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ijtimoiy loyihalarni sheriklik asosida moliyalashtirish mexanizmlarini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Mazkur yo‘nalishdagi muhim vazifalardan yana biri – moliyaviy barqarorlikni ta’minlash bo‘lib, bu o‘zini-o‘zi moliyalashtira oladigan va uzoq muddatli istiqbolga ega barqaror biznes modellarini yaratishni talab etadi. Shuningdek, ijtimoiy tadbirkorlikda innovatsion yondashuvni rivojlantirish ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, yangi texnologiyalar, xizmatlar va ijtimoiy platformalarni joriy etish orqali faoliyat samaradorligini oshirishga imkon beradi. Umuman olganda, ushbu vazifalar ijtimoiy tadbirkorlikni klassik biznesdan ajratib turuvchi asosiy belgilardir. Ularning izchil amalga oshirilishi ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, iqtisodiy inklyuziyani ta’minlash hamda aholining farovonlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy tadbirkorlarning muvaffaqiyatini belgilovchi omillar orasida motivatsiya muhim o‘rin egallaydi. Tadqiqotchilar (MacMillan, Germak, Robinson, Braga va Proença)ning ta’kidlashicha, ijtimoiy tadbirkorlar iqtisodiy manfaatlardan ko‘ra jamiyat farovonligini ustuvor deb biladilar. Ularning faoliyatida altruistik qadriyatlar, yangilikka intilish, mas’uliyat hissi va shaxsiy o‘sish ehtiyoji kabi omillar asosiy harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi.

Altruistik qadriyatlar ijtimoiy tadbirkorlarni boshqalarning farovonligini o‘z manfaatlaridan ustun qo‘yishga undaydi. Innovatsion ehtiyoj esa ularni yangi g‘oyalar, texnologiyalar va boshqaruv yechimlari orqali jamiyat muammolariga samarali yechim topishga yo‘naltiradi. Mas’uliyat hissi ijtimoiy adolatni ta’minlashga, teng imkoniyatlarni

kengaytirishga va o‘z faoliyati orqali ijtimoiy tizimni yaxshilashga turtki beradi. Shaxsiy o‘sish ehtiyoji esa tadbirkorni jamiyat oldida foydali, faol va ijodkor shaxs sifatida namoyon bo‘lishga undaydi.

Shu sababli, ijtimoiy tadbirkorlar nafaqat iqtisodiy faoliyat bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy o‘zgarishlarning faol agentlari sifatida yangi g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etadilar. Ular davlat qamrovidan tashqarida qolayotgan ehtiyojlarni aniqlab, ularni qondirishga qaratilgan innovatsion xizmatlar va mahsulotlarni yaratadi. Bunday yondashuv orqali ijtimoiy tadbirkorlar jamiyatda barqaror rivojlanish, inklyuziv iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy adolatni ta’minlash jarayonlariga bevosita hissa qo‘shadilar.

O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy tadbirkorlik so‘nggi yillarda yangi bosqichda shakllanmoqda va asta-sekin milliy iqtisodiyotning ijtimoiy yo‘naltirilgan segmentiga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tadbirkorlik mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, kambag‘allikni qisqartirish siyosati hamda barqaror rivojlanish strategiyalarining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda. Hozirgi kunda davlat tomonidan ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar tizimi joriy etilgan bo‘lib, u aholining iqtisodiy faolligini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash va mahalliy darajada inklyuziv o‘sishni ta’minlashga xizmat qilmoqda.

Xususan, “Har bir oila – tadbirkor”, “Yoshlar daftari” va “Ayollar daftari” kabi davlat dasturlari orqali turli ijtimoiy guruhlarning iqtisodiy imkoniyatlari kengaytirilmoqda. Ushbu tashabbuslar doirasida aholining past daromadli qatlamlari uchun imtiyozli kredit liniyalari, subsidiyalar va grant mexanizmlari joriy qilinib, o‘z biznesini boshlamoqchi bo‘lgan shaxslar uchun moliyaviy va maslahat ko‘magi taqdim etilmoqda. Shuningdek, tadbirkorlik faoliyatini yuritayotgan fuqarolarga soliq imtiyozlari, davlat xaridlari tizimida ishtirok etish imkoniyatlari hamda kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha trening dasturlari taqdim etilmoqda. Bularning barchasi mamlakatda ijtimoiy tadbirkorlik ekotizimini shakllantirishning muhim omillari sifatida e’tirof etiladi.

Ijtimoiy tadbirkorlik O‘zbekiston sharoitida nafaqat iqtisodiy o‘sishning yangi manbai, balki ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish siyosatining muhim elementi sifatida qaralmoqda. Ushbu faoliyat turi orqali ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish, bandlik darajasini oshirish, ijtimoiy xizmatlar tizimini modernizatsiya qilish hamda yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish kabi vazifalar hal etilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tadbirkorlikni rag‘batlantirish orqali aholining zaif qatlamlari – ayollar, yoshlar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, mehnat migrantlarining qaytgan a’zolari va qishloq aholisi uchun iqtisodiy faollikni oshirishga yo‘l ochilmoqda. Bu jarayon ijtimoiy inklyuziya tamoyillarini amalda ro‘yobga chiqaradi va mamlakatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.
Mazkur yo‘nalish “Yangi O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida belgilangan asosiy ustuvor yo‘nalishlar bilan bevosita uyg‘unlikda rivojlanmoqda. Strategiyada ijtimoiy

tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash kambag‘allikni kamaytirish, fuqarolarning daromad manbalarini diversifikatsiya qilish, yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng joriy etish va ijtimoiy xizmatlarning sifatini oshirish bilan chambarchas bog‘langan. Shu sababli, ijtimoiy tadbirkorlik mamlakatning inklyuziv iqtisodiy o‘sishini ta’minlash hamda fuqarolik jamiyatini mustahkamlash yo‘lida strategik instrument sifatida e’tirof etilmoqda.

Bundan tashqari, O‘zbekistonda ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirishning huquqiy va institutsional asoslari bosqichma-bosqich takomillashmoqda. 2022-yil 4-iyulda qabul qilingan Prezident qarori (“Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-314) bilan ushbu faoliyat turini rivojlantirish uchun aniq normativ-huquqiy baza yaratildi. Ushbu hujjat ijtimoiy korxonalarni ro‘yxatdan o‘tkazish tartibini soddalashtirish, ular uchun soliq yengilliklari joriy etish, ijtimoiy loyihalarni baholash va monitoring qilish tizimini yo‘lga qo‘yishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, ijtimoiy innovatsiyalar markazlari, inkubatsiya dasturlari va ta’lim platformalari tashkil etilmoqda, bu esa ijtimoiy tadbirkorlik ekotizimini yanada barqaror shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tadbirkorlik zamonaviy iqtisodiy modelning ajralmas elementi bo‘lib, u ijtimoiy adolat, iqtisodiy samaradorlik va barqaror rivojlanish tamoyillarini birlashtiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. U inson manfaatlariga yo‘naltirilgan bo‘lib, innovatsiyalar, ijtimoiy mas’uliyat, barqaror biznes modellar va jamiyat ehtiyojlariga mos yechimlarni ishlab chiqish orqali rivojlanadi.

O‘zbekiston uchun ijtimoiy tadbirkorlikni keng ko‘lamda rivojlantirish bu faqat yangi ish o‘rinlari yaratish bilan cheklanmay, balki fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiluvchi strategik yo‘nalishdir. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning huquqiy, tashkiliy va moliyaviy asoslarini yanada mustahkamlash, ijtimoiy innovatsiyalarni kengaytirish hamda ijtimoiy tadbirkorlar uchun qulay muhit yaratish mamlakat iqtisodiyotining inklyuziv, raqobatbardosh va barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Dees J. G. (1998). The meaning of “social entrepreneurship”. Stanford University: Center for the Advancement of Social Entrepreneurship.
2. Yunus M. (2007). Creating a World Without Poverty: Social Business and the Future of Capitalism. New York: PublicAffairs.
3. Bacq S., Janssen F. (2011). The multiple faces of social entrepreneurship: A review of definitional issues based on geographical and thematic criteria. Entrepreneurship & Regional Development, *23*(5-6), 373-403.

ВЛИЯНИЕ ТЕРМИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ НА МЕЖФАЗНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В КРЕМНИЕВЫХ КОНТАКТНЫХ СТРУКТУРАХ

Атаубаева А.Б., Уразматова А.
Каракалпакский государственный университет им. Бердаха

Развитие современной микро- и наноэлектроники сопровождается повышением рабочих частот и температур, что предъявляет строгие требования к стабильности электрических контактов металл–полупроводник. В кремниевой электронике ключевую роль играют омические контакты, обеспечивающие минимальные потери при передаче сигналов и тепла. Одним из основных факторов деградации таких контактов является межфазное взаимодействие на границе металл–Si, активизирующееся при термических воздействиях [1, 2]. Для повышения стабильности применяются диффузионные барьеры на основе тугоплавких металлов и химически инертных соединений, препятствующие взаимной диффузии и изменению фазового состава контактной зоны [3].

Исследовались контактные структуры типа Au–Ti–TiB_2–Ti–n^+–Si. В качестве подложки использовался монокристаллический кремний (111), легированный фосфором до концентрации ~$2\cdot10^{19}$ $см^{-3}$ (метод Чохральского). Слои Ti (10–30 нм), TiB_2 (60–100 нм), дополнительного Ti (20–40 нм) и Au (100–150 нм) наносились методом магнетронного напыления на подогретую до 100–150 °C подложку. Такая последовательность формирования позволяет одновременно улучшить адгезию слоёв и частично инициировать силицидообразование уже на стадии осаждения. Термическая обработка проводилась в режиме БТО при температурах до 600 °C с последующим анализом профилей распределения компонентов и температурных зависимостей удельного контактного сопротивления.

Анализ профилей распределения элементов показал, что после БТО при 400 °C структура слоёв остаётся практически неизменной по сравнению с исходной. Удельное контактное сопротивление ρ_c сохраняет низкие значения, что связано с формированием омического контакта за счёт фаз Ti, TiSi и Ti_5Si_3. Их работы выхода электронов (3,71–3,99 эВ) меньше, чем у кремния (4,8 эВ), что обеспечивает лёгкий переход носителей и отсутствие значительных барьерных эффектов [3]. Таким образом, низкое контактное сопротивление достигается уже в процессе напыления, без необходимости высокотемпературного отжига.

При повышении температуры БТО до 600 °C наблюдается интенсивный массоперенос кремния в силицидный слой и образование фазы $TiSi_2$ ($\varphi_m \approx 4{,}18$ эВ). Сосуществование нескольких силицидных фаз с различными электронными свойствами приводит к неоднородности контактной области и существенному росту ρ_c по всему температурному диапазону. Эти изменения указывают на активацию

деградационных процессов и нарушение стабильности контакта при высоких температурах.

Ключевую роль в обеспечении термостойкости играет слой TiB_2, обладающий высокой температурой плавления, химической инертностью и прочными ковалентными связями [1, 2]. Его применение в сочетании с дополнительным слоем титана создаёт эффективный диффузионный барьер, стабилизирующий границу металл–Si до температур порядка 700 °C. Подобные многослойные системы перспективны для использования в микросхемах, работающих в жёстких термических и частотных условиях.

Проведённые исследования показали, что использование барьерных слоёв Ti и TiB_2 в контактных структурах металл–Si позволяет формировать стабильные омические контакты уже на этапе осаждения, а также предотвращает деградацию при последующем термическом воздействии. Оптимизация режимов БТО позволяет сохранить низкое удельное контактное сопротивление и повысить надёжность работы кремниевых устройств в широком диапазоне температур. Результаты подтверждают высокую эффективность многослойных барьерных систем для современной микроэлектронной технологии.

Литература

1. Агеев О.А. и др. Фазы внедрения в технологии полупроводниковых приборов и СБИС. Харьков: НТК «Институт монокристаллов», 2008.

2. Мьюрарка Ш. Силициды для СБИС. М.: Мир, 1986.

3. Фоменко В.С. Эмиссионные свойства материалов. Киев: Наукова думка, 1981.

BO'LAJAK PEDAGOGLARNING LINGVOPEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING AKMEOLOGIK ASOSLARI

Olimjonova Nozimaxon Dilshod qizi – O'zbekiston milliy pedagogika universiteti magistri
nozimaxonolimjonova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda bo'lajak pedagoglarning lingvopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonining mazmuni, mohiyati va akmeologik asoslari tahlil qilinadi. Lingvopedagogik kompetensiya o'qituvchining til vositasida ta'lim berish, kommunikativ muloqotni boshqarish, shuningdek, o'z kasbiy faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Tadqiqotda akmeologik yondashuv asosida bo'lajak pedagogning kasbiy o'sish dinamikasi, shaxsiy va kommunikativ rivojlanish omillari, hamda til orqali kasbiy mukammallikka erishish yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: lingvopedagogik kompetensiya, akmeologiya, bo'lajak pedagog, kasbiy o'sish, kommunikativ madaniyat, refleksiya, metodik tayyorgarlik, innovatsion yondashuv.

Hozirgi globallashuv jarayonida ta'lim tizimining sifat ko'rsatkichlari o'qituvchining lingvopedagogik kompetensiyasiga bevosita bog'liqdir. Chunki, pedagogning kasbiy muvaffaqiyati nafaqat bilim va ko'nikmalar, balki ularni til orqali samarali yetkazish mahoratiga ham tayanadi. Shu bois, lingvopedagogik kompetensiya - bu o'qituvchining til, pedagogika va kommunikatsiya integratsiyasini amalga oshirishdagi kasbiy tayyorgarligi sifatida talqin etiladi. Lingvopedagogik kompetensiya quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Lingvodidaktik komponent - til vositalaridan ta'lim jarayonida metodik asosda foydalanish qobiliyati;
2. Kommunikativ komponent - muloqotda ijtimoiy va madaniy kontekstni hisobga olish, nutq etiketiga rioya qilish;
3. Metodik komponent - tilni o'qitishning interaktiv va refleksiv texnologiyalarini qo'llay bilish;
4. Sotsiolingvistik komponent - til o'rgatish jarayonida madaniyatlararo muloqotni tashkil etish;
5. Akmeologik komponent - o'qituvchining o'z kasbiy cho'qqisiga erishish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish qobiliyati.

Akmeologiya pedagogik jarayonda o'qituvchi shaxsining kasbiy va shaxsiy rivojlanish bosqichlarini o'rganishga qaratilgan fan sifatida "kasbiy akme" tushunchasiga tayangan holda harakat qiladi. "Akme" - bu inson faoliyatining eng yuqori cho'qqisi, o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarish bosqichidir. Shu nuqtai nazardan, lingvopedagogik kompetensiyani rivojlantirish akmeologik yondashuv asosida quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- Motivatsion akme: bo’lajak pedagogda til va kommunikatsiya vositalarini shaxsiy hamda kasbiy o’sish manbai sifatida anglashni shakllantirish;
- Kognitiv akme: lingvopedagogik bilimlar, zamonaviy o’qitish texnologiyalari va innovatsion kommunikativ strategiyalarni egallash;
- Faoliyatli akme: o’quv jarayonini interaktiv, kommunikativ va refleksiv yondashuvlar asosida tashkil etish;
- Shaxsiy akme: o’z pedagogik uslubini shakllantirish, ijodkorlik va refleksiv tafakkurni rivojlantirish.

Akmeologik yondashuvning amaliy ahamiyati shundaki, u o’qituvchini passiv bilim egasidan faol, o’zini rivojlantiruvchi va kommunikativ jihatdan yetuk mutaxassisga aylantiradi. Bu jarayonda refleksiya, o’z-o’zini baholash, kasbiy o’sish motivatsiyasini kuchaytirish va ijodiy tashabbuskorlik muhim o’rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, lingvopedagogik kompetensiyaning akmeologik rivojlanishi quyidagi pedagogik shart-sharoitlarda samarali kechadi: Ta’lim jarayonida interaktiv, refleksiv va kommunikativ metodlardan tizimli foydalanish; Chet tili o’rganish jarayonini pedagogik faoliyat bilan uzviy integratsiyalash; Bo’lajak pedagoglarda kasbiy o’zini rivojlantirishga ehtiyojni shakllantirish; Akmeologik muhit yaratish - ya’ni raqobat, ijodkorlik va o’zini namoyon etish imkoniyatlariga ega bo’lgan ta’lim muhitini tashkil etish.

Lingvopedagogik kompetensiyani rivojlantirishning akmeologik yondashuvi o’qituvchining nafaqat tilni mukammal bilish, balki uni ta’limiy, kommunikativ va tarbiyaviy vosita sifatida samarali qo’llash malakasini shakllantiradi. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvni chuqurroq amalga oshirishga, ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, bo’lajak pedagoglarning lingvopedagogik kompetensiyasini rivojlantirish jarayoniga akmeologik yondashuvni joriy etish - bu ularning kasbiy yetuklikka erishish, kommunikativ madaniyatni shakllantirish va refleksiv tafakkurni rivojlantirishning muhim omilidir. Akmeologik asoslar pedagog shaxsining kasbiy “akme”siga, o’z faoliyatida mukammallikka erishish bosqichiga chiqishiga imkon yaratadi. Mazkur yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham pedagogik ta’lim sifatini oshirish, o’qituvchini XXI asr talablari darajasida tayyorlash uchun zarur ilmiy asosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. “Yangi O’zbekiston - taraqqiyotning yangi bosqichida”. Toshkent: O’zbekiston, 2023.
2. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Bo’lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish konsepsiyasi”. Toshkent, 2022.

3. Olimjonova N.D (2023). “MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIY MOSLASHUV KO’NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH”. ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ.65-72.
4. Olimjonova N.D (2024). “THE MAIN PROBLEMS IN TEACHING ENGLISH TO PRESCHOOL-MIDDLE-AGED CHILDREN AND THEIR SOLUTIONS”. Scientific journal of preschool and school education.129-132
5. Sharipova G. S. & Olimjonova N.D (2025), “MAKTABGACHA TA’LIMDA XALQARO TAJRIBA VA INNOVATSION YONDASHUVLAR” International scientific-practical conference on “ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION: PROBLEMS, OPPORTUNITIES AND PROSPECTS”.279-282

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЯ ОТОАКУСТИЧЕСКОЙ ЭМИССИИ В ДИАГНОСТИКЕ БОЛЕЗНИ МЕНЬЕРА

А.И.БОЛТАЕВ, Э.Э.ОЧИЛОВ
Пайарикский техникум общественного здоровья имени Абу Али ибн Сина

Введение. Отоакустическая эмиссия все чаще используется как метод оценки функционального состояния внутреннего уха. Сейчас общепринято, что отоакустическая эмиссия является отражением активного микромеханического процесса на уровне наружных волосковых клеток (НВК) кортиевого органа. Данная работа проводилась с целью оценки возможностей данного объективного метода для диагностики болезни Меньера.

Целью исследования явилось применение метода регистрации отоакустической эмиссии в диагностике болезни Меньера.

Материалы и методы исследования. Обследованы 32 человека с болезнью Меньера (19 мужчин и 13 женщин). Возраст больных составил от 20 до 64 лет, давность заболевания колебалась от одного месяца до 18 лет: от 6 мес до года - 4 больных, от 1 года до 3 лет 14 человек, от 3 до 5 лет 11 человек, свыше 5 лет 3 человека. Обследование включало общий осмотр больного, осмотр ЛОР-органов, лабораторные тесты (анализы крови, мочи и т.д.), рентгенологическое исследование височных костей. Всем больным проводили комплексное аудиометрическое обследование: тональную пороговую аудиометрию, надпороговые тесты (Si-Si, Фоулера, Люшера, определение порога дискомфорта), определяли пороги и латерализацию ультразвука. Все больные были консультированы отоневрологом. Для сравнительного анализа обследована контрольная группа из 40 практически здоровых лиц. В эту группу были включены люди в возрасте от 20 до 60 лет, не имеющие жалоб на снижение слуха, в анамнезе заболеваний среднего уха в семейном анамнезе - наследственной тугоухости.

Результаты исследования При регистрации ПИОАЭ у больных получен ответ у 15 из 20 человек (75%) на частоте 500 Гц, у всех обследованных на частотах 1000 и 2000 Гц, у 8 человек (40%) частоте 4000 Гц. Особый интерес, по нашему мнению, имеют значения отоакустической эмиссии, полученные в лучше слышащем ухе, тональные пороги слуха в которых соответствовали норме и не превышали 20 дБ. В группе больных среднее увеличение амплитуды ПИОАЭ составило 2,7±0,5 дБ. Изменения амплитуды ЗВОАЭ не было зарегистрировано. При сравнении данных, полученных в лучше слышащем ухе, с контрольной группой видно, что средние значения ЗВОАЭ у пациентов с болезнью Меньера (при тональном пороге слышимости до 20 дБ) достоверно ниже, чем в контрольной группе. Сравнение амплитуды ПИОАЭ в контрольной группе позволило определить, что значения в контралатеральном ухе больных достоверно ниже, чем в нормальных ушах в контрольной группе на всех частотах.

Выводы Полученные данные свидетельствуют, что отоакустическая эмиссия может быть использована в качестве дополнительного метода оценки состояния слуховой функции после проведения дегидратации, а также для диагностики состояния структур внутреннего уха при болезни Меньера.

KUTUBXONADA INNOVATSIYALAR: ZAMONAVIY AXBOROT MAKONIDA YANGI ILDIZLAR

Termiz davlat universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Kutubxona-axborot faoliyati

yo‘nalishining 3-bosqich talabasi

Toshpo‘latova Rayhona Jo‘rabek qizi

Annatatsiya: Mazkur maqolada kutubxonalarda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati, zamonaviy axborot muhitida kutubxonaning o‘rni va funksiyalarining o‘zgarishi tahlil qilingan. Raqamlashtirilgan, elektron kataloglar, sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi orqali kutubxonalar qanday qilib zamonaviy bilim va innovatsiyalar markaziga aylanayotgani yoritib berilgan. Shuningdek, kutubxonachining yangi roli, foydalanuvchilarga ko‘rsatilayotgan xizmatlarning zamonaviylashuvi va kutubxonalarning ijtimoiy-ma’naviy hayotdagi o‘rli haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kutubxona, innovatsiya, raqamlashtirish, elektron katalog, sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari, kutubxonachi, bilim markazi.

Toshpo‘latova.R

Innovation in the library: New roost in the modern information space.

Abstract: This article analyzes the importance of introducing innovative technologies in libraries, the changing role and functions of the library in the modern information environment. It highlights how libraries are becoming centers of modern knowledge and innovation through the use of digitization, electronic catalogs, and artificial intelligence technologies. It also discusses the new role of the librarian, the modernization of services provided to users, and the role of libraries in socio-spiritual life.

Keywords: library, innovation, digitization, electronic catalog, artificial intelligence, information technology, librarian, knowledge center.

Toshpo‘latova.R

Zamonaviy davrda ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha sohalarga, jumladan kutubxona faoliyatiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Endilikda kutubxona faqat axborot manbai emas, balki ma’naviy-ma’rifiy va innovatsion markaz sifatida faoliyat yuritmoqda. Innovatsion yondashuvlar kutubxonalarni yanada faol, interaktiv va samarali axborot makoniga aylantirmoqda. Shu bois, kutubxonalarda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xizmat ko‘rsatishning yangi shakllarini yo‘lga qo‘yish dolzarb masalaga aylangan. Hozirgi zamon kutubxonashunosligining umumiy yo‘nalishi jamiyatning har tomonlama axborotlashuvchi, milliy axborot infratuzilmalarini yaratish, yuksak axborot texnologiyalari yutuqlarini amaliyotga joriy qilish singari ijtimoiy va texnik hodisalarning g‘oyaviy-nazariy mazmunini aks ettirishdan iboratdir.

Kutubxonaning axborot resurslari maqsadga mos axborotni olish uchun tashkil etilgan ma’lumotlar yig‘indisidir. Kutubxona-bibliografiya resurslari- kutubxonalar oldida turgan vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan axborot, moddiy-texnik va xodimlar bazasi. Axborot resurslari jamiyatning va axborot iste’molchilarining talablarini qondirish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar, faktlar va boshqalar haqidagi turli xil manbalar bo‘lib, kutubxonalarda va axborot markazlarida saqlanayotgan an’anaviy va mashinada o‘qiladigan axborot tashuvchilar har xil kataloglar va kartotekalar, ma’lumotlar banki va bazasi hamda axborotga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga xizmat qiluvchi intellektual va moddiy kuchlardan iborat.[1. 52]

Hozirgi kunda kutubxonalarni raqamlashtirishning o‘rni katta. Raqamlashtirish kutubxonalarda innovatsiyalarning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. An’anaviy bosma kitoblarni elektron ko‘rinishga o‘tkazish orqali ularni keng ommaga taqdim etish imkoniyati paydo bo‘ladi. Elektron kataloglar, onlayn kutubxona bazalari kitobxonlarga masofaviy xizmat ko‘rsatish imkonini yaratadi. Zamonaviy kutubxonalarda quyidagi innovatsion xizmatlar yo‘lga qo‘yilgan:

QR-kodli kitoblar: foydalanuvchi mobil qurilma orqali tezkor axborot oladi. Sun’iy intellekt asosidagi tavsiyalar: o‘quvchilarga qiziqishlariga mos kitoblar tavsiya etiladi. Multimedia xonalar: interaktiv darslar, onlayn seminarlar, treninglar o‘tkazish imkoniyati mavjud.

An’anaviy kutubxonachi obrazi o‘zgarmoqda. Bugungi kutubxonachi axborot texnologiyalarini biluvchi, foydalanuvchilarga yo‘naltirilgan xizmatlarni ko‘rsatuvchi, madaniy-ma’naviy faoliyatni tashkil etuvchi mutaxassis sifatida shakllanmoqda. Ular foydalanuvchilarni faqat kitob bilan emas, balki axborot resurslari, elektron bazalar va onlayn ta’lim platformalari bilan tanishtiradi. Ko‘plab kutubxonalar bugun turli xil ijtimoiy loyihalar, ta’limiy kurslar, seminarlar markaziga aylangan.

Bu esa kutubxonaning faqat o‘quvchi-yoshlar emas, balki barcha yosh toifalari uchun ochiq va jozibador joyga aylanishiga xizmat qilmoqda.

Kutubxonalarda zamonaviy axborot texnologiyasi tizimida MARK foramatlarning o‘rni katta. MARK formatlar bibliografik ma’lumotlarni mashinada o‘qishga asoslangan standartlardir. Kutubxona axborot tizimida MARK formatlar kutubxonada mavjud an’anaviy kataloglardagi bibliografik yozuvlarni, ayniqsa, ana shu kataloglar kartochkasiga sig‘may qolgan kengroq ma’lumotlarni mashinada o‘qiy olish imkonini beradi. Eng asosiysi, xalqaro MARK formatlar kommunikativ aloqa vositasi hamdir. [2.195.]

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda kutubxonachilik sohasida eng asosiy yangiliklardan biridir. Kitoblar, maqolalar, arxiv hujjatlarini raqamlashtirish orqali ularni saqlash, izlash va foydalanish yanada qulaylashmoqda. Bu jarayon:

Axborot xavfsizligini ta’minlaydi, chunki bosma nusxalar zarar ko‘rishi yoki yo‘qolishi mumkin, raqamli shaklda esa uzoq muddatli saqlash imkoniyati mavjud. Masofadan xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yadi, ya’ni kitobxon uydan turib kutubxona fondidan foydalanishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar uchun manbalarni tez topish imkonini yaratadi, bu esa o‘quvchi va tadqiqotchilar uchun vaqt va resurslarni tejaydi. Ko‘plab oliy o‘quv yurtlari kutubxonalari hozirda o‘z fondini to‘liq raqamlashtirishga intilmoqda, bu esa ularning ilmiy salohiyatini oshiradi.

Zamonaviy kutubxonalar xizmat ko‘rsatishda turli innovatsion yondashuvlarni qo‘llamoqda: RFID texnologiyasi (Radio Frequency Identification): bu tizim orqali kitoblarni avtomatik tarzda ro‘yxatdan o‘tkazish, topshirish yoki olish mumkin, bu esa kutubxonachi ishini yengillashtiradi. Interaktiv axborot panellari: foydalanuvchi kerakli axborotni ekran orqali mustaqil topa oladi. Mobil ilovalar: ko‘plab kutubxonalar o‘z xizmatlarini mobil ilovalar orqali taqdim etmoqda — foydalanuvchi u orqali kitob bron qilish, yangi kelgan adabiyotlardan xabardor bo‘lishi, hatto onlayn o‘qishi mumkin. Virtual kutubxonalar va elektron resurslar platformalari (masalan, Ziyonet, JSTOR, Springer va boshqalar): bu resurslar orqali ilmiy va o‘quv adabiyotlar keng ommaga taqdim etilmoqda. Hozirgi zamon kutubxonachisi: Axborot texnologiyalari va dasturiy platformalarni yaxshi bilishi kerak. Foydalanuvchilarga onlayn xizmatlar bo‘yicha maslahat bera olishi zarur. Madaniy-ma’naviy tadbirlar tashkilotchisi, moderator sifatida ishlaydi.

Kitobxon bilan shaxsiy yondashuv asosida ishlay oladi, ya’ni foydalanuvchining qiziqishiga mos axborotni topib berish, tavsiya qilish.

Buning uchun kutubxonachilar malaka oshirish kurslarida, AKT bo‘yicha treninglarda ishtirok etishi zarur. Chunki ular endi shunchaki "kitob beruvchi" emas, balki axborot muhitining faol ishtirokchisi.

Respublikamizda axborot asrida yuz berayotgan o‘zgarishlar, kishilarimizning dunyo axborot olamiga kirishiga bo‘lgan intilishlari, qiziqishi va talablarining tobora ortib borish

ta’sirida milliy axborotlashtirish tizimini shakllantirish, axborotga bo ‘lgan talab va ehtiyojlarni qondirish jarayonini sifat jihatidan yanada takomillashtirish borasida davlatimizning bir qator qonuniy hujjatlari e’lon qilindi va hayotga tatbiq etildi. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risda”gi, “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi va “ Elektron hujjatlarni aylanishi to‘g‘risida”gi, “Elektron raqamli yozuvlar to‘g‘risida”gi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kompiyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Kompiyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlarini shular jumlasiga kiritish mumkin. [3.3]

Bugungi kunda kutubxonalar o‘quvchi va talabalar uchun nafaqat o‘qish joyi, balki ta’lim va ijodiy rivojlanish maydoniga aylangan:

Ilmiy-amaliy seminarlar, treninglar, kitobxonlik klublari tashkil etilmoqda. Startaplar va yosh ixtirochilar uchun markazlar ochilmoqda, bu yerda yoshlar o‘z loyihalarini namoyish etish, tajriba almashish imkoniga ega. Ko‘rgazmalar, interaktiv tadbirlar, multimediya darslar kutubxonalarning yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda.

Masalan, Toshkentdagi “Axborot-resurs markazlari” ham o‘zining texnologik bazasi, ochiq fondli zallar, kompyuter va internet xizmatlari orqali yoshlarni innovatsion fikrlashga undamoqda.

Kutubxona faoliyati axborot xizmatining barcha turlarini qamrab oladi. Shunga ko‘ra kutubxona-axborot xizmatiijtimoiylashtiruvchi institut bo ‘lgan kutubxonaning tarkibiy qism sifatida ijtimoiy subyektlarning ehtiyojlarini qondirish va rivojlantirish maqsadida jahon axborot resurslari asosida kutubxona- bibliografik va axborot faoliyati vositalari yordamida turli usullar va shakllarda kutubxona- bibliografikva axborot mahsulotlarini hamda xizmatlarini taqdim etishdan iboratdir. Xizmat ko ‘rsatish zamonaviy kutubxonalarning yetakchi funksiyalaridan bo ‘lib, tizimga kiruvchi barcha bo ‘limlarning faoliyatini hamda ular tomonidan amalga oshiriladigan texnologikjarayonlarni uyg‘unlashtirilgan tarzda maqsadga yo‘naltirishdir.[4.49.]

Innovatsiyalar kutubxonalarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ular bilim va madaniyat saqlovchisi sifatidagi tarixiy vazifasini saqlab qolgan holda, raqamli dunyo talablariga ham javob beradigan multifunksional markazlarga aylanmoqda. Shunday ekan, kutubxonalarning rivoji – bu butun jamiyatning innovatsion taraqqiyotiga xizmat qiluvchi omillardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, kutubxonalarda innovatsion yondashuvlarni joriy etish axborot xizmatlarining sifatini oshirish, foydalanuvchilarga ko‘proq qulaylik yaratish va kutubxonani zamonaviy axborot markaziga aylantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatsion texnologiyalar kutubxona ishini avtomatlashtiribgina qolmay, balki jamiyatda bilim va ma’naviyat targ‘ibotchisi sifatida uning rolini yanada mustahkamlaydi. Shu

sababli, kutubxonalar faoliyatida texnologik yangiliklarni keng joriy etish va bu borada zamonaviy kadrlarni tayyorlash muhim vazifa sifatida qaralishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. I. Berdiyeva. Z. “Bibliografiya” o ‘quv qo ‘llanma. 4-nashri.-Toshkent: NMIU, 2017- 52 b.
2. Z. Berdiyeva , H. Mamatraimova, T.Zokirova. “Bibliografiya” o‘quv qo‘llanma. 4-nashri.-Toshkent: 2017-195 b.
3. Z. Sh. Berdiyeva, “Kutubxonashunoslik” o‘quv qo‘llanma. 2-nashri.-Toshkent: “ILM ZIYO”-2013-3 b.
4. Toshboyeva U. Yangi tizim yoshlarda mutolaa madaniyatini yuksaltirishgaxizmat qiladi.//jur. 2019-49 b.

“Ko‘zi Ojizlar Uchun Kutubxona: Axborotga Tegishli Erkinlik va Matnni Eshitish Madaniyati”

Termiz davlat universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

3-bosqich talabasi

Xo‘janazarova Nodira Burxonaliyevna

Annotatsiya:

Ushbu maqolada ko‘zi ojiz insonlar uchun kutubxonalarning ahamiyati, ularni axborot bilan ta’minlashda yuzaga keladigan muammolar va zamonaviy texnologiyalar orqali yaratilayotgan imkoniyatlar yoritilgan. Xususan, Brayl alifbosidagi kitoblar, ovozli axborot vositalari, va raqamli kutubxona muhitining moslashuvi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ko‘zi ojizlar, kutubxona, Brayl, ovozli kitoblar, raqamli tenglik, inklyuziv axborot

Аннотация:

В данной статье рассматривается значение библиотек для незрячих людей, проблемы их доступа к информации и современные технологические решения. Особое внимание уделено книгам на шрифте Брайля, аудиоформатам и адаптации цифровых библиотек под нужды людей с нарушениями зрения.

Ключевые слова: незрячие, библиотека, Брайль, аудиокниги, цифровое

https://www.worldblindunion.org

https://e-lib.uz/audio-books

равенство, инклюзия

Annotation:

This article explores the role of libraries for visually impaired individuals, highlighting challenges in information access and the opportunities provided by modern technologies. Special focus is given to Braille books, audio resources, and the adaptation of digital libraries for inclusivity.

Keywords: visually impaired, library, Braille, audiobooks, digital equality, inclusive access

Kirish:

Axborotga ega bo‘lish — har bir insonning asosiy huquqlaridan biri hisoblanadi. Ammo zamonaviy texnologiyalar rivojlangan davrda ham, imkoniyati cheklangan, ayniqsa ko‘zi ojiz insonlar uchun axborotga teng kirish masalasi hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda. O‘qish – nafaqat bilim olish, balki tafakkur qilish, ijtimoiy hayotda ishtirok etish va madaniy merosga ulanib borish vositasidir. Shunday ekan, kutubxona muassasalari ko‘zi ojizlar uchun ham to‘liq ochiq va moslashtirilgan bo‘lishi zarur. Ushbu maqolada ko‘zi ojiz foydalanuvchilar uchun kutubxonalarning imkoniyatlari, mavjud muammolar, shuningdek, Brayl yozuvi, ovozli kitoblar va raqamli texnologiyalarning bu boradagi o‘rni tahlil qilinadi.

Ko‘rish imkoniyati cheklangan insonlar uchun axborotga erkin kirish huquqi muhim masaladir. Zamonaviy dunyoda kutubxonalar nafaqat matnli materiallar taqdim etadi, balki ko‘zi ojizlar uchun maxsus xizmatlar orqali ularning bilim olishiga yordam beradi. Ushbu maqolada ko‘zi ojizlar uchun kutubxonalar, ulardagi axborotga erkinlik, shuningdek, matnni eshitish madaniyati haqida so‘z

https://www.worldblindunion.org

https://e-lib.uz/audio-books

yuritamiz.

Ko‘zi ojizlar uchun kutubxona — bu ko‘rish qobiliyati cheklangan odamlar uchun mo‘ljallangan, ular uchun maxsus materiallar va xizmatlarni taqdim etadigan kutubxona

hisoblanadi. Bu kutubxonalar audio kitoblar, braille (shrift) kitoblar, elektron kitoblar va matnni ovozga aylantirish texnologiyalari bilan jihozlangan.

Axborotga tegishli erkinlik — bu insonlarning har qanday axborot manbalaridan erkin va to‘liq foydalanish huquqi. Ko‘zi ojizlar uchun bu huquq yanada muhimdir, chunki ular uchun an’anaviy bosma materiallar o‘qish qiyin yoki imkonsizdir. Shu bois, kutubxonalar ularning axborotga kirishini ta’minlash uchun maxsus resurslar yaratadi.

Matnni eshitish madaniyati – bu audio kitoblar, podkastlar, ovozli maqolalar kabi shakllarda matnni qabul qilish madaniyati hisoblanadi. Ko‘zi ojizlar uchun bu madaniyat o‘qishning asosiy shakli hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida matnni ovozga aylantirish tizimlari (text-to-speech) rivojlanmoqda, bu esa ko‘zi ojizlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Bugungi kunda smartfonlar, planshetlar, maxsus dasturlar va qurilmalar yordamida ko‘zi ojizlar matnlarni osonroq eshita olishadi. Masalan, “screen reader” dasturlari, braille displeylar, ovozli kutubxonalar bunday imkoniyatlarni kengaytiradi. Bu texnologiyalar kutubxonalarda faol qo‘llaniladi va xizmatlar sifatini oshiradi.

Ko‘zi ojizlar uchun kutubxonalar xizmatlari hali ham to‘liq rivojlanmagan va resurslar yetishmasligi muammosi mavjud. Buning sabablari: moliyaviy cheklovlar, texnologiyalar yetishmasligi, mutaxassislar kamligi. Ushbu muammolarni hal etish

https://www.worldblindunion.org

https://e-lib.uz/audio-books

uchun davlat va nodavlat tashkilotlarining qo‘llab-quvvatlashi, jamiyatda onglilikni oshirish zarur.

Ko‘zi ojizlar uchun kutubxonalar axborotga erkin kirishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Matnni eshitish madaniyati va zamonaviy texnologiyalar ko‘zi ojizlar hayot

sifatini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu yo‘nalishda qo‘shimcha resurslar va e’tibor zarur.

Xulosa:

Ko‘zi ojizlar uchun kutubxonalar axborotga erkin kirish huquqini ta’minlashda juda muhim ahamiyatga ega. Ular nafaqat bilim olish uchun zarur bo‘lgan materiallarni taqdim etadi, balki matnni eshitish madaniyatini rivojlantirishga ham hissa qo‘shadi. Zamonaviy texnologiyalar, jumladan, ovozli kitoblar va matnni ovozga aylantirish dasturlari, ko‘zi ojizlar uchun bilim olish imkoniyatlarini kengaytirib, ularning ijtimoiy hayotga faolroq qo‘shilishlariga yordam beradi. Shu bilan birga, bu sohada hali ko‘plab muammolar, masalan, texnologik imkoniyatlar yetishmasligi, moliyaviy cheklovlar va mutaxassislar kamligi mavjud. Shu bois, davlat va jamiyat tomonidan bu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratilishi, ko‘zi ojizlarning axborotga to‘la va erkin kirishini ta’minlash uchun resurslarni kengaytirish zarur. Shunday qilib, ko‘zi ojizlar uchun kutubxonalar va matnni eshitish madaniyati insonlarning teng huquqli bilim olish imkoniyatlarini ta’minlashda muhim omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2020). Ko‘zi ojizlar uchun kutubxona xizmatlari: muammolar va yechimlar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Kutubxonasi nashriyoti.

https://www.worldblindunion.org

https://e-lib.uz/audio-books

2. Karimov, D. (2018). Brayl yozuvi va uning zamonaviy rivojlanishi. Ilmiy jurnal, 12(3), 45-53.

3. Xolmurodov, S. (2019). Ovozli kitoblar va raqamli texnologiyalarning ko‘zi ojizlar uchun imkoniyatlari. Toshkent: Axborot va kommunikatsiya texnologiyalari markazi.
4. World Blind Union (2021). Access to information and libraries for blind and visually impaired people. Retrieved from https://www.worldblindunion.org
5. UNESCO (2017). Guidelines for Accessible Library Services for Persons with Visual Impairment. Paris: UNESCO Publishing.
6. Nazarov, I., & Islomova, G. (2022). Matnni ovozga aylantirish texnologiyalari va ularning kutubxonalardagi qo‘llanilishi. Axborot texnologiyalari jurnali, 5(1), 27-34.
7. E-lib.uz. (2023). Ovozli kitoblar kutubxonasi va uning imkoniyatlari. Olingan manzil: https://e-lib.uz/audio-books

https://www.worldblindunion.org

https://e-lib.uz/audio-books

INSONIYAT HAYOTIDA ILK YOZUVLARNING YARALISH TARIXI

Termiz davlat universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti
3-bosqich talabasi
O‘rinboyeva Durdona Usmon qizi

Annotatsiya:

Ushbu maqolada insoniyat hayotida yozuvning paydo bo‘lishi va uning ilk shakllari tahlil qilinadi. Yozuvning sivilizatsiya taraqqiyotidagi roli, qadimgi yozuv tizimlari va ularning ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

***Kalit so‘zlar*:** yozuv tarixi, qadimgi sivilizatsiyalar, klin yozuvi, iyeroglif, yozuv tizimi

Аннотация:

В статье рассматривается происхождение письменности и её ранние формы в истории человечества. Анализируется роль письма в развитии цивилизации и значение древнейших систем письма.

Ключевые слова: история письма, древние цивилизации, клинопись, иероглифы, система письма

Annotation:

This article discusses the origins of writing and its early forms in human history. It analyzes the role of writing in the development of civilization and the importance of ancient writing systems.

Keywords: history of writing, ancient civilizations, cuneiform, hieroglyphs, writing system

Kirish

Insoniyat tarixida yozuvning paydo bo‘lishi sivilizatsiya taraqqiyotining muhim burilish nuqtalaridan biridir. Dastlab og‘zaki nutq orqali avloddan-avlodga o‘tgan bilim va tajriba, yozuv ixtirosi bilan barqaror saqlana boshladi. Yozuv vositasida insonlar nafaqat iqtisodiy va ma'muriy jarayonlarni tartibga soldi, balki tarixiy, madaniy va diniy merosni ham hujjatlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Ushbu maqolada yozuvning ilk shakllari, uning yuzaga kelish sabablari hamda qadimgi sivilizatsiyalardagi yozuv tizimlari haqida so‘z yuritiladi. Insoniyat hayotida ilk yozuvlarning yaralishi — bu sivilizatsiyaning rivojlanishidagi eng muhim bosqichlardan biridir. Yozuv insoniyatga bilim, tajriba va madaniyatni avloddan-avlodga uzatish imkonini berdi. Quyida yozuvning yaralish tarixi haqida asosiy ma'lumotlar keltirilgan: Insoniyat tarixida yozuvning paydo bo‘lishi sivilizatsiyaning rivojlanishidagi eng muhim burilish nuqtalaridan biri hisoblanadi. Og‘zaki nutq orqali avloddan-avlodga uzatilgan bilim va tajriba yozuv ixtirosi orqali saqlanadigan va qayta ishlanadigan boy merosga aylandi. Dastlab amaliy ehtiyojlardan kelib chiqqan yozuv tizimlari keyinchalik madaniy, diniy va siyosiy hayotning ajralmas qismiga aylandi. Yozuv bir vaqtning o‘zida dunyoning bir nechta mintaqalarida, o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan holda paydo bo‘lgan. Eng qadimgi yozuv tizimlari quyidagi hududlarda yaratilgan:

Mesopotamiya (Sumer) – hozirgi Iroq hududida.

Qadimgi Misr – Nil daryosi atrofida.

Hind vodiysi – hozirgi Hindiston va Pokiston hududlari.

Xitoy – Sarı daryo vodiysi.

Markaziy Amerika – Mayya sivilizatsiyasi.

Bu sivilizatsiyalar yozuvdan o‘z ma’muriy, diniy va iqtisodiy ehtiyojlari uchun foydalanganlar.

Sumerlar – Klin yozuvi: Dunyo tarixidagi eng qadimgi yozuv tizimi – **klin yozuvi** bo‘lib, u taxminan miloddan avvalgi 3400–3000-yillarda Mesopotamiyada (Sumer) paydo bo‘lgan. Yozuv loy taxtachalarga maxsus qalamcha yordamida mixsimon shaklda bosilgan. Dastlab bu yozuv faqat hisob-kitob yuritish uchun ishlatilgan bo‘lsa, keyinchalik qonunlar, adabiy asarlar va diniy matnlar ham yozilgan.

Misrliklar – Iyerogliflar: Qadimgi Misrda miloddan avvalgi 3200-yillarda **iyeroglif** yozuvi paydo bo‘lgan. Bu yozuv asosan rasmga asoslangan belgilar orqali ifodalanib, devorlar, toshlar va papiruslarda ishlatilgan. Misrliklar yozuvdan ko‘proq diniy matnlar va hukmdorlar hayotini yozib borishda foydalanganlar.

Hind vodiysi – Harappa yozuvi: Miloddan avvalgi 2600–1900-yillarda Hind vodiysi sivilizatsiyasida ishlatilgan **Harappa yozuvi** tosh, muhr va sopol buyumlarda uchraydi. Bu yozuv to‘liq o‘qilmagan bo‘lsa-da, u murakkab belgilar tizimidan iborat bo‘lib, o‘z zamonasining yuksak madaniy darajasini ko‘rsatadi.

Xitoyliklar – Piktogrammalar: Xitoyda ilk yozuvlar miloddan avvalgi 1200-yillarga borib taqaladi. Bu belgilar hayvon suyaklari yoki bronza buyumlarida uchraydi. Dastlab ular piktogramma shaklida bo‘lgan (ya’ni har bir belgi biror

narsani tasvirlagan), keyinchalik esa bu tizim murakkab ieroglif yozuviga aylangan.

Mayyalar – Iyeroglif yozuvi: Markaziy Amerikadagi mayya sivilizatsiyasi ham o‘ziga xos yozuv tizimini yaratgan. Bu yozuv rasm va belgilar aralashmasidan iborat bo‘lib, ayniqsa astronomiya, taqvim tizimi va tarixiy voqealarni qayd etishda keng qo‘llangan. Yozuvning yaratilishi insoniyat tarixidagi eng buyuk ixtirolardan biri bo‘lib, u tafakkur, bilim va madaniyatning avloddan avlodga o‘tishini ta'minlagan. Dastlab amaliy ehtiyojlardan – savdo, boshqaruv va diniy marosimlar uchun yaratilgan yozuv tizimlari

keyinchalik jamiyatning intellektual taraqqiyotida muhim o‘rin egalladi. Sumer klin yozuvi, Misr iyerogliflari, Hind vodiysi va Xitoydagi qadimgi yozuvlar bugungi yozuv tizimlarining shakllanishiga zamin yaratdi. Har bir yozuv tizimi o‘z davrining madaniy, siyosiy va ijtimoiy hayotini aks ettirib, insoniyat taraqqiyotida beqiyos rol o‘ynagan. Bugungi zamonaviy alifbolar — fonetik yozuvlar — qadimiy yozuv tizimlarining tarixiy davomidir. Yozuv vositasi orqali insoniyat o‘zligini anglab, tarixni yaratgan va uni saqlab qolgan

Xulosa:

Ilk yozuv tizimlarining paydo bo‘lishi insoniyat tarixida bilim va tajribani saqlash, uzatish hamda jamiyatni tashkil etishdagi eng muhim ixtirolardan biridir. Har bir sivilizatsiya o‘z ehtiyojiga mos yozuv tizimini yaratgan va bu yozuvlar orqali biz bugun ularning madaniyati, dini, iqtisodiy hayoti va dunyoqarashi haqida bilimga egamiz. Yozuv nafaqat aloqa vositasi, balki sivilizatsiya taraqqiyotining belgisi hamdir.

***Foydalanilgan adabiyotlar*:**

1. Asqarov, A. (2005). *Qadimgi sivilizatsiyalar tarixi*. – Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Rasulov, R. (2010). *Dunyo xalqlari tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi.
3. Sodiqov, A. (2018). *Yozuv tarixi va arxivshunoslik asoslari*. – Toshkent: Noshir.
4. Daniels, Peter T. & Bright, William (Eds.). (1996). *The World's Writing Systems*. – Oxford University Press.
5. Woods, Christopher. (2010). *Visible Language: Inventions of Writing in the Ancient Middle East and Beyond*. – Oriental Institute Museum Publications, University of Chicago.
6. Coulmas, Florian. (2003). *Writing Systems: An Introduction to Their Linguistic Analysis*. – Cambridge University Press.
7. Ильин, М. (1970). *Повесть о письменах*. – Москва: Детская литература.
8. Андреев, Ю. В. (2004). *Загадки древних цивилизаций*. – Санкт-Петербург: Азбука-классика.

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ «ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ» И «НРАВСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ» КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ.

Оринбаева Сайёра Юсуповна

старший преподаватель кафедры филологии

Образовательного университета Ренессанс

Ташкент, Узбекистан. E-mail: sayyora2810@mail.ru

Аннотация: В тезисах раскрываются ключевые аспекты понятий «гуманистическое сознание» и «нравственное сознание» в контексте формирования личности младшего школьника. Обоснована значимость данных видов сознания в образовательном процессе и обозначены их основные структурные элементы. Подчеркивается необходимость интеграции учебной и воспитательной деятельности в начальной школе.

Ключевые слова: гуманизм, нравственность, ценности, младший школьник, воспитание.

Orinbaeva Sayyora Yusupovna

Senior Lecturer, Department of Philology

Renaissance Educational University

Tashkent, Uzbekistan. E-mail: sayyora2810@mail.ru

The Essence of the Concepts of “Humanistic Consciousness” and “Moral Consciousness” as the Basis for the Formation of Value Orientations in Primary Schoolchildren

Abstract: The thesis explores the key aspects of the concepts of *humanistic consciousness* and *moral consciousness* in the context of personality development in primary schoolchildren. The significance of these forms of consciousness within the educational process is substantiated, and their main structural components are outlined. The necessity of integrating educational and upbringing activities in primary school is emphasized.

Keywords: humanism, morality, values, primary schoolchild, upbringing

В современных условиях глобализации, ускоренных общественных изменений и технологического доминирования возрастает спрос на гуманитарную ориентацию сознания, которое рассматривает человека не просто как элемент системы, но как цель и ценность. Понятие «гуманистическое сознание» становится актуальным для описания такого уровня сознательности, в котором субъект воспринимает себя и других как личность и как ценность, а не как ресурс или объект.

1. Понятие «гуманизм» восходит к латинскому humanus — «человеческий, человечный».
2. Гуманизм трактуется как мировоззрение, признающее высшей ценностью человека, его достоинство, свободу, развитие.
3. «Гуманистическое сознание» можно понимать как сознание, ориентированное на личность, её ценность, её познавательные и нравственные возможности, на взаимодействие с другими людьми и ответственное отношение к ним.
4. Основные признаки гуманистического сознания:
    - Антропоцентризм (человек в центре ценностной системы).
    - Свобода и творчество (человек как субъект, способный к саморазвитию).
    - Этика отношений (человек как цель, не средство).
    - Ответственность и солидарность (ориентация на «другого»).

Гуманистическое сознание в образовании и культуре требует среды, где личность может развиваться, проявлять себя и реализовывать потенциал — см.

описание гуманистической философии образования. econf.rae.ru+1

Современная система образования ориентирована не только на передачу знаний, но и на формирование устойчивых моральных и гуманистических ориентиров у детей. Особенно важен этот процесс в начальной школе, где закладываются основы личностного и духовно-нравственного развития.

Гуманистическое сознание понимается как система взглядов и установок, в центре которой находится ценность человеческой личности, её достоинство, свобода, право на развитие и самореализацию. Оно предполагает уважительное отношение к человеку, эмпатию, стремление к сотрудничеству и мирному взаимодействию [2].

Нравственное сознание — это совокупность моральных знаний, убеждений и норм, отражающих представления о добре и зле, справедливости, долге и ответственности [3]. Оно формирует у ребёнка способность к моральному выбору, развитию совести, рефлексии собственных поступков.

Оба понятия неразрывно связаны и служат основой для воспитания личности младшего школьника. Их целенаправленное формирование возможно только при условии интеграции учебного и воспитательного процессов в рамках системной педагогической технологии.

Формирование гуманистического и нравственного сознания у младших школьников — важнейшая задача начального образования. Эффективным подходом становится интеграция обучения и воспитания в едином образовательном пространстве, ориентированном на личностное развитие.

Список использованных источников

1.Гуманистические ценности как системообразующее начало профессиональной деятельности педагога // Самарский научный вестник. — URL: https://snv63.ru/2309-4370/article/view/21749/ru_RU Samara Journal of Science.

2.Гуманистический – Vocabulary.ru.
URL: https://vocabulary.ru/termin/gumanisticheskii.html

3.Нравственное сознание – wiki.fenix.help.
URL: https://wiki.fenix.help/psyhologiya/nravstvennoe-soznanie

4.Конышева И.А. Нравственное воспитание младших школьников: теория и практика. – СПб.: Лань, 2020.

POSTTRAVMATIK IDENTITET VA MADANIY XOTIRA: QIYOSIY ADABIYOTDA

Soatova Shaxnoza Muhiddin qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Sharq filologiyasi fakulteti, Xitoy tili kafedrasi

Annotatsiya (O‘zbek tilida)
Mazkur maqolada posttravmatik identitet va madaniy xotira masalasi Amerika, o‘zbek va Xitoy yozuvchilari asarlari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Adabiyotda urush, zo‘ravonlik va tarixiy fojialar natijasida yuzaga kelgan ruhiy jarohatlar shaxsiy va milliy o‘zlikni shakllantirish jarayoniga qanday ta’sir etishi yoritiladi. Posttravmatik identitet shaxsning travmadan so‘ng o‘zini qayta anglash jarayoni sifatida talqin qilinadi, madaniy xotira esa jamiyatning o‘tmishni eslab, uni badiiy shaklda saqlab qolish vositasi sifatida qaraladi. Qiyosiy adabiyot kontekstida bu hodisalar turli madaniyatlarda qanday badiiy ifoda topgani tahlil etiladi.

Аннотация (на русском языке)
В статье рассматривается проблема посттравматической идентичности и культурной памяти на примере произведений американских, узбекских и китайских писателей. Анализируется, как последствия войны, насилия и исторических катастроф влияют на формирование личной и национальной идентичности. Посттравматическая идентичность осмысливается как процесс переосмысления себя после травмы, а культурная память — как художественный способ сохранения коллективного опыта и исторической памяти народа. В сравнительном контексте показаны особенности художественного выражения этих явлений в разных культурах.

Abstract (in English)
This article explores the concepts of post-traumatic identity and cultural memory through a comparative analysis of American, Uzbek, and Chinese literary works. It examines how the aftermath of war, violence, and historical catastrophes shape both personal and national identity. Post-traumatic identity is interpreted as a process of reconstructing the self after trauma, while cultural memory is seen as a literary mechanism for preserving collective experience and history. The study highlights how these phenomena are aesthetically and philosophically represented across different cultural traditions.

Kirish
XX asr adabiyoti inson ruhiyatidagi jarohatlar va ularning xotirada saqlanish jarayonini badiiy tadqiq etishning asosiy maydoniga aylandi. Urushlar, mustamlakachilik, siyosiy zo‘ravonlik va ijtimoiy adolatsizlik inson ongida chuqur iz qoldirdi. Ana shu jarayonlardan kelib chiqib, adabiyotda posttravmatik identitet va madaniy xotira tushunchalari shakllandi.

Asosiy qism
Posttravmatik identitet — bu travmadan keyin inson yoki jamiyatning o‘zini qayta anglash jarayonidir. Madaniy xotira esa travmatik o‘tmishni eslash, uni badiiy yo‘l bilan saqlash va keyingi avlodlarga yetkazish vositasidir. Adabiyot ana shu ikki jarayonning kesishgan nuqtasida turgan madaniy hodisadir.

Amerika adabiyotida bu tushuncha irqchilik, urush va ijtimoiy adolatsizlik bilan chambarchas bog‘langan. Masalan, Toni Morrisonning 'Beloved' romanida qullik davrining xotirasi nafaqat individual, balki milliy travma sifatida talqin etiladi. Qahramonning o‘zini ozod qilish va o‘tganini tan olish jarayoni — posttravmatik identitetning asosiy timsolidir.

O‘zbek adabiyotida madaniy xotira milliy ongning asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. O‘tkir Hoshimovning 'Ikki eshik orasi' asarida urushdan keyingi inson ruhiyati, sabr va ma’naviy kuch orqali tiklanadi. Travma bu yerda iymon va insoniy qadriyatlar bilan yengiladi.

Xitoy adabiyotida esa madaniy xotira 'Madaniy inqilob' davrining og‘riqli xotirasi bilan bog‘liq. Mo Yan va Yu Hua asarlarida tarixiy zo‘ravonlik jamiyat xotirasining badiiy tahlili orqali ifoda etiladi. Bu jarayonlarda madaniy xotira xalqning ruhiy tiklanishida markaziy rol o‘ynaydi.

Xulosa
Posttravmatik identitet va madaniy xotira masalalari adabiyotda inson ruhining tiklanish jarayonini badiiy tahlil qilish imkonini beradi. Adabiyot travmani so‘z orqali ifodalab, uni ma’noga aylantiradi. Madaniy xotira esa o‘tgan og‘riqlarni eslash orqali jamiyatni ruhiy jihatdan birlashtiradi. Turli madaniyatlarda travmadan keyingi identitetning shakllanishi o‘ziga xos yo‘l bilan kechsa-da, ularning barchasi insonparvarlik va ruhiy tiklanish g‘oyasiga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar
1. Caruth, Cathy. Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History. Johns Hopkins University Press, 1996.

2. LaCapra, Dominick. Writing History, Writing Trauma. Johns Hopkins University Press, 2001.

3. Assmann, Jan. Cultural Memory and Early Civilization. Cambridge University Press, 2011.

4. Morrison, Toni. Beloved. New York: Knopf, 1987.

5. Hemingway, Ernest. A Farewell to Arms. New York: Scribner, 1929.

6. Hoshimov, O‘tkir. Ikki eshik orasi. Toshkent: Sharq nashriyoti, 1986.

7. Mo Yan. Qizil durlar. Pekin: Writers Publishing House, 1986.

8. Yu Hua. To Live. Shanghai: Literature Press, 1992.

9. Freud, Sigmund. Beyond the Pleasure Principle. Vienna, 1920.

10. Carpi, Daniela. Trauma Studies and Literature. Berlin: De Gruyter, 2018.

CLINICAL AND EPIDEMIOLOGICAL FEATURES OF CHRONIC ALLERGIC DISEASES OF THE RESPIRATORY SYSTEM IN CHILDREN LIVING IN THE ARAL SEA REGION

1.Yusupova Liza Orinbaevna., 2.Koshanova Nawbahar Qutlimuratovna

1. Assistant of the Department of "Pathology" of the Karakalpak Medical Institute,

2. Assistant of the Department of "Medical Chemistry" of the Karakalpak Medical Institute,

Nukus city, Republic of Karakalpakstan, yusupovaliza93@gmail.com, tel: +998913746009

Annotation

The study explores the clinical and epidemiological characteristics of chronic allergic respiratory diseases among children living in the ecologically unfavorable Aral Sea region. Chronic allergic diseases, particularly bronchial asthma, represent a major health burden in childhood worldwide, with an estimated 95.7 million cases in 2021. Environmental pollution factors such as contaminated air, soil, and water are believed to significantly contribute to the high prevalence of allergic respiratory conditions in this region. The research analyzes epidemiological indicators, including age, gender, place of residence, and exposure to environmental risk factors, as well as clinical symptoms such as cough, wheezing, dyspnea, and bronchial obstruction. Results indicate that urban residence, proximity to industrial zones, and exposure to tobacco smoke and poor living conditions increase the risk of allergic respiratory diseases. Boys are affected slightly more frequently than girls in early childhood, though prevalence tends to rise among older girls. The findings highlight the urgent need for preventive measures, early diagnosis, and effective treatment strategies for children living in environmentally burdened regions like the Aral Sea area.

Relevance: Chronic allergic diseases in children place a significant burden not only on personal health problems, but also on the healthcare system of society. In particular, in 2021, one of the respiratory diseases in children - bronchial asthma - was observed in approximately 95.7 million cases.

In ecologically challenging areas - for example, in the Aral Sea region - external factors such as air, soil, water pollution, chemical waste, etc., play an important role in the spread and exacerbation of allergic respiratory diseases in children. Therefore, the study of the clinical and epidemiological features of the respiratory system in children with chronic allergic diseases in this region is of great importance.

Goal: Analysis of the general characteristics of clinical manifestations and prevalence (epidemiological) indicators of respiratory diseases in children with chronic allergic diseases of the respiratory system living in the Aral Sea region.

Materials and methods: Among the children: chronic allergic respiratory diseases were detected, and the place of residence - in ecologically complex areas (such as the Aral Sea region). Epidemiological data collection: age, gender, urban/rural place of residence, environmental factors (industrial zone, transport routes, air pollution) and anamnesis data related to allergic disease.

Clinical data: identification of respiratory symptoms - cough, wheezing, relapses, signs of obstruction, cases of uncontrolled treatment.

In this analysis, methods of comparison with world and regional statistics are used.

Epidemiological statistics (world and regional examples): In 2021, there were approximately 95.7 million cases of asthma in children. In the group of children under one year of age, a greater prevalence was observed in boys by sex.

In one study, it was noted that the overall prevalence of allergic diseases in children was more than 35%, of which allergic rhinitis was in the amount of 12%.

In another regional study, allergic rhinitis was found to be prevalent in children aged 6-12 years, ranging from 0.8% to 39.7%.

Clinical-epidemiological features (general): Chronic allergic respiratory diseases in children often manifest as a recurrent cough, wheezing, difficulty breathing, and obstruction. Epidemiologically: high levels of spread can be observed in children living in urban areas, along transport routes, and near industrial enterprises. Environmental factors: tobacco smoke at home, animals, unsuitable home conditions, and areas with high pollution are likely to increase the risk of allergic respiratory diseases in children. Age and sex composition: in home studies, the prevalence is slightly higher in boys, but the weight increases with age in girls as well.

Summary: In regions with high environmental load, such as the Aral Sea region, there are clinically and epidemiologically certain patterns in children with chronic allergic respiratory diseases. World statistics show that allergic diseases of the respiratory tract are widespread in children, and gender, age, place of residence, and environmental factors play an important role in their spread. Based on this systematic data, it is necessary to further improve prevention, early diagnosis, and treatment strategies in this area.

Bibliography:

1. World Health Organization (WHO). Global surveillance, prevention and control of chronic respiratory diseases: A comprehensive approach. - Тошкент, 2020.
2. GINA (Global Initiative for Asthma). Global Strategy for Asthma Management and Prevention. 2023 Update. - www.ginasthma.org
3. Umirzakova D.S. "The Ecological Situation in the Aral Sea Region and its Impact on Children's Health." // Bulletin of Uzbekistan. - 2021. - No3. - P. 45-48.

4. Khakimova N.M., Aliyev F.A. "Clinical features of bronchial asthma in young children." // Journal of Pediatrics, No1, 2022, pp. 32-35.
5. Musaev Sh.Sh. "Current state and prevalence of allergic respiratory diseases in children in Uzbekistan." // EJIRD - European Journal of Interdisciplinary Research and Development. Vol. 16. - 2023.
6. European Respiratory Society. The European Lung White Book. - Тошкент, 2022.
7. UNICEF Uzbekistan. "Situational Analysis of Children and Women in Uzbekistan." - Tashkent, 2023. - https://www.unicef.org/uzbekistan
8. BMC Pulmonary Medicine. Global, regional, and national prevalence of asthma in children under 18, 1990-2021: A systematic analysis. - 2021. DOI: 10.1186/s12890-025-03518
9. Ismailova D.A. "Epidemiology of allergic diseases of the respiratory organs in children in the regions of Uzbekistan." // Materials of the scientific conference, NMU, 2022.
10. Karimova G.S. "Impact of environmental pollution on respiratory health of children in the Aral Sea region." // Central Asian Journal of Medical and Natural Sciences. - 2021. - Vol. 4 (2).

QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA YASHOVCHI BOLALAR ORASIDA BRONXIAL ASTMANING YOSH VA JINSGA QARAB KECHISH XUSUSIYATLARI VA OG’IRLASHUVIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

YUSUPOVA L.O., XAKIMOV D.P., KOSHANOVA N.Q.

QORAQALPOG’ISTON TIBBIYOT INSTITUTI PATOLOGIYA KAFEDRASI ASSISTENTI

e-mail:**yusupovaliza93@gmail.com**

Dolzarbligi. Nafas a’zolari kasalliklarining uchrash tezligi zamonaviy pediatriyada dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Bu holat bolalar orasida kasallanishning yuqori darajasi, go‘daklar o‘limi va o‘smir yoshdagi nogironlikka olib kelishi bilan belgilanadi [1]. Rivojlanayotgan patologiyalarni erta aniqlash va oldini olishda xavf omillarining o‘rni katta bo‘lib, ular kasallikning kelib chiqishida muhim rol o‘ynaydi va ma’lum sharoitlarda patologik jarayonning kechishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin [2]. So‘nggi yillarda bolalar orasida allergik kasalliklarning ortib borishi sababli bronxial astma va boshqa allergik patologiyalar pediatriyada eng dolzarb muammolardan biriga aylangan [3–9].

Allergik kasalliklar eng ko‘p uchraydigan surunkali kasalliklar qatoriga kiradi. Dunyo bo‘yicha taxminan 300 millionga yaqin odam allergik kasalliklardan aziyat chekmoqda. Ularning 30% allergik rinit, 20% bronxial astma, 5–15% esa atopik dermatit bilan kasallangan bo‘lib, ularning 20% holatlari og‘ir va hayot uchun xavfli kechmoqda [10–17].

Ko‘plab mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, atrof-muhitning noqulay sharoitlari turli yoshdagi bolalar orasida bronxo-o‘pka patologiyalarining ortishiga olib kelmoqda [18,19]. Shu bilan birga, ekologik yuklamasi turlicha bo‘lgan Orolbo‘yi hududlarida yashovchi bolalar va o‘smirlar orasida allergik tabiatga ega nafas a’zolari surunkali kasalliklarining tarqalishi hanuzgacha yetarlicha o‘rganilmagan [20].

Tadqiqot maqsadi: Qoraqalpog‘iston Respublikasi hududida yashovchi bolalarda allergik tabiatli nafas yo‘llari kasalliklarining tarqalishini o‘rganish va ularning klinik-epidemiologik xususiyatlariga taqqoslab baho berish.

Tadqiqot materiali va usullari: Tadqiqot Qoraqalpog‘iston Respublikasining Respublika ko‘p tarmoqli bolalar tibbiyot markazida allergik tabiatli nafas yo‘llari patologiyasi bilan kasallangan 100 nafar bolalar orasida o‘tkazildi. Allergik kasalliklarning o‘ziga xos kechishini va ularning rivojlanish xavf omillarini o‘rganish uchun jami 100 nafar bola tekshirildi: 1 yoshgacha – 21 nafar, 1-3 yosh – 49 nafar, 3-14 yosh – 30 nafar. Kasalliklar quyidagicha taqsimlangan:

-Bronxial astma – 33%

-Obstruktiv bronxit – 52%

-Dermo-respirator sindrom – 15%

Allergik kasalliklarni aniqlashda quyidagi kliniko-laborator metodlardan foydalanildi: Anamnez yig‘ish, ob’yektiv tekshiruv natijalari, ko‘krak qafasining rentgenografiyasi, qon, siydik va najas tahlillari, tashqi nafas funksiyasining baholanishi.

Natijalar va xulosa:

Qoraqalpog‘iston Respublikasida o‘tkazilgan epidemiologik tadqiqotlar bolalar orasida nafas yo‘llarining allergik kasalliklari keng tarqalganligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra: 1 yoshgacha bo‘lgan bolalar orasida: bronxial astma – 28,6%, obstruktiv bronxit – 57,1%, dermo-respirator sindrom – 14,3%, 1-3 yoshdagi bolalarda: bronxial astma – 24,5%, obstruktiv bronxit – 57,1%, dermo-respirator sindrom – 18,4%, 3-14 yoshdagi bolalarda: bronxial astma – 60%, obstruktiv bronxit – 23,3%, dermo-respirator sindrom – 16,7%. Ko‘pchilik bolalarda kasallikning kuchayishi ob-havo o‘zgarishlari bilan bog‘liq ekanligi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, allergik nafas yo‘llari kasalliklariga chalingan bolalarning 69% shaharda yashagan, 31% esa qishloq joylarda istiqomat qilgan. Bu esa, shaharlardagi havo ifloslanishining nafas yo‘llari kasalliklari rivojlanishiga sezilarli ta’siri borligini ko‘rsatadi. Kasalliklarning rivojlanishi nafaqat genetik va tibbiy-biologik, balki ekologik omillar bilan ham bevosita bog‘liq. Anamnez ma’lumotlariga ko‘ra: bronxial astmali bolalarning 75,2% avtomobil yo‘llariga yaqin joylarda yashaydi, 33,3% – sanoat korxonalariga yaqin, 16,8% – nam va sovuq uy sharoitida, 18,5% – tamaki tutuniga duchor bo‘lgan hisoblanadi. Bolalarning 84,3% yashaydigan uylarda chang yig‘uvchi buyumlar mavjud, 73,6% holatlarda uy hayvonlari bo‘lgan, 26,2% esa gullaydigan o‘simliklar bilan kontaktda bo‘lgan. Yosh guruhlar bo‘yicha jinsiy taqsimot quyidagicha: 1 yoshgacha – 61,5% o‘g‘il bolalar, 38,5% qizlar, 1-3 yosh – 63% o‘g‘il bolalar, 37% qizlar, 3-14 yosh – 58% o‘g‘il bolalar, 42% qizlar. Natijalardan ko‘rinib turibdiki, allergik nafas yo‘llari kasalliklari ko‘proq o‘g‘il bolalarda uchraydi. Yig‘ilgan anamnezga ko‘ra, bolalarning 35,8% da oilaviy allergik anamnez (ota-onasi yoki qarindoshlarida allergiya) mavjud bo‘lgan, 64,2% da esa aniqlanmagan. Ko‘pchilik bolalarda (63,2%) 9–14 yoshga kelib bronxial astmaning og‘irlashuvi kuzatilgan, ayniqsa bu holat 13–15 yoshdagi bolalarda 10–12 yoshdagilarga qaraganda sezilarli darajada ko‘p uchragan. Bo‘g‘ilish xurujlarining tez-tez va og‘ir kechishi qiz bolalarda (73,5%) o‘g‘il bolalarga (56,2%) nisbatan ko‘proq qayd etilgan.

Prepubertat va pubertat davrida astma kechishining og‘irlashuvi asosan kasallikning og‘ir (47,6%) va o‘rta og‘irlikdagi (39,7%) shakllari bilan og‘rigan bolalarda kuzatilgan. Bu guruhdagi bolalarning 69,1% da ota-onalar tomonidan pediatr ko‘rsatmalariga amal qilinmagan va yallig‘lanishga qarshi terapiya yetarli darajada o‘tkazilmagan. Yengil shaklda kasallik kechgan bolalarda bo‘g‘ilish xurujlari faqat 12,7% holatlarda og‘irlashgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1.Alimov A.V., Axmedova D.I. va hammual., 2002.
2. A.A.Baranov, 2005; Samsigina G.A., 2005.
3. A.A. Yefimova, 1996; N.F. Doroxova 1996.
4. S.M. Gavalov, 1997.
5. M.Ya. Studenikin, 1998.
6. A.G.Chuchalin, 1999; I.I. Balabolkin, 1999;
7. A.F.Kalyoneu va boshq., 1994; 8. J.K.Peat et al., 1994;
9. K.H.Carlsen, 1995).
10. Bilichenko T.N., 1997;
11. Baranov A.A., 2011;
12. Geppe N.A., 2004;
13. A.G.Chuchalin, 2002;
14. Macharadze D.Sh., 2005;
15. Chong H.J. (2012).
Asher M.I., 2012;
17. Lai C.K., 2009.
18. Doroxova N.F., 1996,
19. Bikov Ye.V., 2001.
20. Kuryazova Sh.M., 2011.

КЛИНИКО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ ДИАГНОСТИКА БЕЗБОЛЕВОЙ ИШЕМИЯ МИОКАРДА У БОЛЬНЫХ ИБС В ПОЖИЛОМ И СТАРЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

А.И.БОЛТАЕВ, Э.Э.ОЧИЛОВ
Пайарикский техникум общественного здоровья имени Абу Али ибн Сина

ҚАРИЛАРДА ВА КЕКСА ЁШДАГИ ЮРАК ИШЕМИК КАСАЛЛИГИ БИЛАН ОГРИГАН БЕМОРЛАРДА МИОКАРДНИНГ ОҒРИҚСИЗ ИШЕМИЯСИНИ КЛИНИКО-ИНСТРУМЕНТАЛ ДИАГНОСТИКАСИ

А.И.БОЛТАЕВ, Э.Э.ОЧИЛОВ
Пайариқ Абу Али ибн Сино номидаги Жамоат саломатлиги техникуми

С помощью холтеровского суточного электрокардиографического мониторирования с целью диагностики скрытой ишемии миокарда обследовано 84 больных, различных возрастных групп, страдающих хронической ишемической болезни сердца. Выявлено, что у больных среднего возраста, безболевая ишемия встречалась у 25% обследованных лиц. С возрастом частота её увеличивалась, так если у пожилых она составила 66%, то у больных старческого возраста встречалась в 80% случаев из числа обследованных больных. Причем в этих группах преобладала депрессия сегмента ST превышающая 3мм, которая зависела от давности течения и функциональной класс ишемической болезни сердца. Продолжительность эпизодов безболевой ишемии миокарда в течение суток у больных пожилого и старческого возраста составляли от 15 минут до 1,5 часов сутки.

Ключевые слова: холтеровское суточное электрокардиографические мониторирование, ишемии миокарда, депрессия сегмента ST.

Суткали холтер электрокардиография мониторлаш ёрдамида яширин миокард ишемиясини аниклаш мақсадида ҳар хил ёшдаги, юрак ишемик касаллигига чалинган 84 та бемор текширилган.Ўрта ёшдаги текширилган беморларда оғриқсиз ишемия 25% ни ташкил қилган. Беморлар ёши улғайган сари, касаллик тарқалиши кўпайиб бориши қайд этилган. Ёши кексайган беморларда оғриқсиз ишемия 66% кишиларда, қари ёшдаги беморларда эса текширилган беморларни 80% ни ташкил этган. Иккала 3 мм ошган ST сегменти депрессияси аникланган. гурухда асосий электрокардиография белгисида 3 мм ошган ST сегменти депрессияси аникланган.Суткали электрокардиография кузатиш натижаси бўйича оғриқсиз ишемия давомийлиги бир суткада 15 минутдан 1,5 суткагача давом этган.

Калит сўзлар: Суткалик электрокардиография мониторлаш, миокард ишемияси, ST сегменти депрессияси.

Актуальность: В последние годы все большее внимание врачей кардиологов привлекает бессимптомная ишемия миокарда. В ряде научных исследований, касающихся проблем ишемической болезни сердца (ИБС), все чаще обсуждается

феномен “немой “ ишемии миокарда. Основным признаком «немой» ишемии миокарда является изменение сегмента ST на ЭКГ при нагрузочных пробах или холтеровском мониторировании и не сопровождающихся какими-либо субъективными ощущениями. Прогноз такой латентной ишемии также не совсем благоприятен как прогноз классической стенокардии.

Признаки такой формы ИБС нередко появляются у людей, которые никогда раньше не страдали стенокардией. Бессимптомное снижение сегмента ST во время теста с физической нагрузкой, тяжесть обратимой ишемии миокарда и низкая толерантность к физической нагрузке, косвенно характеризующая снижение сократительной способности миокарда, являются основными прогностически неблагоприятными признаками в отношении развития инфаркта миокарда и внезапной коронарной смерти.

Возрастные аспекты проблемы “немой ” ишемии миокарда изучены недостаточно. Между тем что у пожилых людей ИБС очень часто характеризуется стертостью, атипичностью болевого синдрома.

Физиологические и патофизиологические особенности человеческого организма в пожилом и старческом возрасте накладывают свой отпечаток на течение ряда болезней, в том числе болезней сердечно-сосудистой системы. Так при ишемической болезни сердца у лиц пожилого, особенно старческого возраста в результате выраженного поражения коронарных сосудов и сердца атеросклерозом, происходит снижение чувствительности внутримиокардиальных нервных окончаний, что по видимому приводит к снижению передачи болевой импульсации по симпатическим нервным волокнам.

Безболевая или “немая” ишемия миокарда, не проявляясь клиническими симптомами болезни нередко приводит развитию инфаркта миокарда, а в пожилом и старческом возрасте это может представлять серьёзную угрозу жизни больного

В связи с этим своевременная диагностика безболевой “немой” ишемии миокарда особенно в пожилом и старческом возрасте представляется весьма актуальным. Самым удобным и достаточно простым методом выявления бессимптомной ишемии миокарда является суточное холтеровское ЭКГ мониторирование, которое являясь неинвазивным способом не сопровождается какими либо субъективными ощущениями для больного. В связи с этим целью нашего исследования явилось:

Цель исследования :Выявление эпизодов безболевой “немой” ишемии миокарда у лиц пожилого и старческого возраста страдающих хронической ишемической болезнью сердца.

Материалы и методы исследования

Нами обследовано 44 больных пожилого возраста (60 – 74 лет), 16 больных старческого возраста (старше 75 лет) и 24 больных среднего возраста (45 – 59 лет), всего 84 больных страдающих хронической ишемической болезнью сердца 2 - 4 ФК.

Лица, с постинфарктным кардиосклерозом, нарушением проводимости (атриовентрикулярная блокада и блокада ножек пучка Гиса), артериальной гипертонией в исследование не включались. Всем больным проводилось суточное холтеровское мониторирование ЭКГ в условиях естественного двигательного режима с помощью комплекса оборудования «Кардиосенс». Обследование выполнялось через 2 – 3 дня после отмены лекарственных препаратов, запись ЭКГ осуществлялась в течении 24 часов. За эпизоды ишемии принимали смещение сегмента ST на 1 мм и более и удлинение интервала QT более чем на 10 % от исходной величины. При анализе результатов суточного мониторирования ЭКГ для каждого снижения сегмента ST учитывали следующие признаки: ЧСС за 2 минуты до эпизода снижения сегмента ST, ЧСС в момент снижения этого сегмента глубиной 1 мм, разность этих величин- прирост ЧСС, максимальную глубину снижения сегмента ST в мм, длительность снижения сегмента ST (в мин) при глубине его снижения 1 мм и более.

Результаты исследования и их обсуждения

При суточном мониторировании у 18 (75 %) больных среднего возраста выявлены эпизоды ишемии миокарда, сопровождающиеся болевым синдромом, а у 6 (25) % больных бессимптомное снижение сегмента ST. В группе больных пожилого возраста это отношение составило соответственно 14 (34%) и 30 (66 %) больных, а группе больных старческого отмечался значительный прирост безболевой ишемии и это соотношение составило 3 (20%) и 13 (80%). Если у больных 1 группы бессимптомная ишемия характеризовалась одинаковой частотой подъемов и снижения сегмента ST, то у лиц пожилого и старческого возраста в основном преобладала депрессия сегмента ST (70% случаев), превышающая 3 мм, причем глубина смещения зависела от давности и ФК ИБС, т.е тем тяжелее течение заболевания, чем больше наблюдались эпизоды ишемии с глубокой депрессией сегмента ST. Следует также отметить, что пожилых больных и особенно у лиц старческого возраста депрессия и подъем сегмента ST часто сочетались с инверсией зубца Т.

Суммарная продолжительность эпизодов «немой» ишемии в течении суток у больных средней возрастной группы составила от 3 до 45 минут, а у лиц пожилого и старческого возраста составляла от 15 минут до 1,5 часа. Максимальное число эпизодов во всех группах в основном отмечалось в ранние утренние (с 4 до 6) и ночные (с 20 до 23) часы суток.

Выводы:

1. Суточное холтеровское ЭКГ мониторирование является удобным и достаточно простым методом выявления бессимптомной ишемии и не сопровождается какими либо субъективными ощущениями для больного.
2. Безболевая (немая) ишемия миокарда довольно часто встречается у лиц пожилого и старческого возраста страдающих ишемической болезнью сердца , причем с возрастом нарастает ее частота и продолжительность эпизодов

«немой » ишемии.

Литература:

1. Патеюк И. В «Особенности безболевой ишемии миокарда и нарушения ритма при различных болях ремодулирования левого желудочка» МЦ 2007 № 4 с 48
2. Митковская М. П ,Патеюк И. В «Безболевая ишемия миокарда: патофизиологические особенности, прогностическое значение» МЦ 2007 № 4 с 12 – 15
3. Нагаев Ю. М, Сайфутдинов Р. Г «Безболевая ишемия миокарда». Практическая медицина 2008 № 4
4. Орлов В., Гиляревский С. «Безсимптомная ишемия миокарда» Конспект вуза медицинская газета 2004 № 102- 103
5. Witek P. «Silent myocardial ischemia» Przegl. Lek. 2001 v.58 № 2 p- 127 – 130.
6. Борсук, Ю.Ю. Предикторы наличия безболевых ишемических эпизодов при холтеровском мониторировании ЭКГ у больных со стабильной стенокардией/Ю.Ю. Борсук // Вестник арит-мологии. - 2000.-№17.- с.20.
7. Волков, В.И. «Немая» ишемия миокарда: особенности диагностики и лечения/В.И.Волков //Росс. мед. журн. [Электронный ресурс]. - 2004. - № 2. - Режим доступа: http://www.medlinks.ru/ journal/2004.2/01.pdf. - Дата доступа: 16.07.2005.
8. Гращенко, А.А. и соавт. Диагностика ишемии миокарда по данным холтеровского мониторирования ЭКГ у больных с ИБС/ А.А.Гращенко// Здравоохранение Дальнего Востока. - 2005. - №4. - с.12-14.
9. Гуревич, М.А. Безболевая ишемия миокарда/М.А.Гуре-вич//Российский медицинский журнал.- 2005. - №4. - с.28-30.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI ORASIDA RAQAMLI O‘YINLAR ORQALI IJTIMOIY-EMOTSIONAL KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELINI SHAKLLANTIRISH

G’ayratova Nargiza Bahodir qizi

Toshkent shahar Webster universiteti bitiruvchisi

Email: gayratovanargiza6@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari orasida raqamli o‘yinlardan foydalanish orqali ijtimoiy-emotsional qobiliyatlarnini rivojlantirishning pedagogik modeli yaratildi. Raqamli o‘yinlar o‘quvchining muloqot, hamkorlik, o‘zini boshqarish va hissiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko’riladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yin asosidagi ta’lim yondashuvi o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va o‘qishga motivatsiyani oshiradi.

Kalit so‘zlar:

Raqamli o‘yinlar, ijtimoiy-emotsional kompetentlik, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik model, gamifikatsiya.

Asosiy qism

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o’ynaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin asosidagi ta’lim jarayoni nafaqat bilimni egallashni, balki ijtimoiy-emotsional qobiliyatni shakllantirishni ham ta’minlaydi. Arzfi, Montessori va Rusdinal (2025) tomonidan ishlab chiqilgan Digital Game-Based Learning (DGBL) modeli o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, ularning mustaqil fikrlash, empatiya va o‘zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bilous va hamkorlari (2025) esa o‘yinli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini oshirishning individual yondashuvga asoslangan modelini taklif qilganlar.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan pedagogik model quyidagi bosqichlardan iborat: 1) Tahlil bosqichi– o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional holatini, ehtiyojlarini va mavjud raqamli resurslarni o‘rganish; 2) Loyihalash bosqichi – raqamli o‘yinlarning mazmuni, didaktik maqsadi va mos o‘yin vositalarini tanlash; 3) Amalga oshirish bosqichi– tanlangan o‘yinlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish (masalan, Wordwall, Toontastic, ClassDojo, Seesaw platformalari orqali); 4) Baholash bosqichi– o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish natijalarini test, kuzatuv va so‘rovnomalar orqali tahlil qilish.

Mazkur model ijtimoiy-emotsional kompetentlikning asosiy komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan, jumladan: empatiya (boshqalarni his etish), o‘zini boshqarish (emosional nazorat), ijtimoiy mas’uliyat, hamkorlik va muloqot madaniyati. O‘yin jarayonida o‘quvchilar turli rollarni bajaradilar, muammoli vaziyatlarni hal qiladilar, bir-birining fikrini tinglaydilar va jamoaviy qarorlar qabul qiladilar. Bu esa ularning o‘z-o‘zini anglash va ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi. O‘yinli faoliyat orqali bolalar o‘z hissiyotlarini boshqarish, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish va boshqalarga yordam berish qobiliyatini o‘rganadilar.

Lumio, Wordwall, va Toontastic kabi raqamli platformalar o‘yinli darslarni tashkil etishda qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, Toontastic yordamida o‘quvchilar o‘z hikoyalarini yaratib, personajlar orqali his-tuyg‘ularini ifoda etadilar; Wordwall o‘yinlari esa tez fikrlash, muloqot va hamkorlikni kuchaytiradi. ClassDojo esa o‘quvchilarning ijobiy xulq-atvorini rag‘batlantirib, ularni o‘z emotsiyalarini boshqarishga o‘rgatadi. Shuningdek, Seesaw platformasi orqali o‘quvchilarning individual ishlari, his-tuyg‘ularni ifodalash mashqlari va jamoaviy loyihalari baholanadi.

Tajriba jarayonida kuzatilgan natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘yin asosidagi ta’limda qatnashgan o‘quvchilar o‘zaro hurmat, ijobiy aloqa va o‘ziga ishonch ko‘rsatkichlari bo‘yicha sezilarli o‘sish namoyon etgan. Ular dars jarayonida faolroq bo‘lib, o‘z his-tuyg‘ularini aniq ifoda etgan va jamoaviy ishlarda tashabbus ko‘rsatganlar. Bu natijalar raqamli o‘yinlar o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Xulosa

Raqamli o‘yinlar asosida tashkil etilgan ta’lim faoliyati o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida e’tirof etiladi. Ushbu model o‘quv jarayonini jonlantiradi, o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy muhit yaratadi va ularning o‘zaro tushunish, hamdardlik hamda emotsional muvozanatini mustahkamlaydi. Kelgusida ushbu yondashuvni boshqa fanlarda qo‘llash orqali ta’limning insonparvarlik, interaktivlik va innovatsionlik tamoyillarini yanada kuchaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arzfi, B. P., Montessori, M., & Rusdinal. (2025). Development of Digital Game Based Learning Model Teaching Materials to Improve Learning Outcomes in Primary Schools. Educational Process: International Journal, 15, e2025114.

2. Bilous, I., Shcherbiak, I., Maslak, V., et al. (2025). Game-Based Technologies as a Tool for Developing Communicative Competence in Primary School Students. Journal of Education Culture and Society, 2(2025), 585–598.

3. Gee, J. P. (2007). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.

4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

STEAM YONDASHUVI ASOSIDA IJODKORLIK VA MUAMMOLI FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI

Nargiza G‘ayratova Bahodir qizi
Toshkent shahridagi Webster universiteti bitiruvchisi
Email: gayratovanargiza6@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi asosida o‘quvchilarda ijodkorlik va muammoli fikrlashni rivojlantirishning pedagogik modeli ishlab chiqildi. Model o‘quv jarayonida integrativ, amaliy va innovatsion metodlarni uyg‘unlashtirishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, STEAM asosidagi o‘qitish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashni, tahliliy yondashuv va kreativ yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar:

STEAM ta’limi, ijodkorlik, muammoli fikrlash, integratsiya, innovatsion yondashuv, pedagogik model.

Asosiy qism

XXI asr ta’lim tizimi o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etadi. STEAM-fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarini o‘zaro bog‘lab, o‘quvchilarda integratsion tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuvda o‘qituvchi yo‘l ko‘rsatuvchi, o‘quvchi esa faol ishtirokchi sifatida namoyon bo‘ladi.

Ijodkorlik va muammoli fikrlash – bu yangi g‘oyalar yaratish, ularni amalda qo‘llash va muammolarga noan’anaviy yechim topish qobiliyatidir. STEAM modeli loyihaviy, muammoli va tajriba asosidagi topshiriqlar bilan o‘quvchilarni ijodiy izlanishga undaydi. Masalan, boshlang‘ich sinfda suv aylanishi mavzusida o‘quvchilar suv tozalash moslamasi yoki kichik ekosistema loyihasini yaratish orqali bilimni amaliyot bilan bog‘laydi.

Model quyidagi bosqichlardan iborat: 1) Tahlil – o‘quvchilarning bilim darajasini aniqlash; 2) Loyihalash – fanlararo dars ssenariylarini tuzish; 3) Amalga oshirish – ijodiy topshiriqlarni bajarish; 4) Baholash – natijalarni tahlil qilish va takomillashtirish. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, STEAM modeli asosida o‘qitilgan o‘quvchilar ijodkorlik va hamkorlik bo‘yicha sezilarli o‘sishga erishgan.

Xulosa

STEAM yondashuvi o‘quvchilarda ijodkorlik, muammoli fikrlash va fanlararo integratsiyani rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning yangilik yaratish, amaliy tafakkur va jamoada ishlash ko‘nikmalarini kuchaytiradi. Bu modelni O‘zbekiston ta’lim tizimida keng joriy etish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Yakman, G. (2008). STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education. Pupils Attitude towards Technology Conference.

2. Bybee, R. W. (2013). The Case for STEM Education: Challenges and Opportunities. NSTA Press.

3. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

Analysis of human respiratory physiology

Abdulloyeva Mohinur - Samarkand district secondary school 43

Abstract. Respiratory physiology is a complex system of interacting processes that ensure oxygen supply to the body, its transport to tissues, and the removal of carbon dioxide—the end product of metabolism. This article examines in detail the anatomical and physiological aspects of the human respiratory system, including the mechanisms of external and internal respiration, the regulation of respiratory function, the body's adaptive capacity under various physiological and pathological conditions, as well as current issues in the diagnosis and prevention of respiratory disorders. Particular attention is paid to the practical significance of this knowledge in medicine, sports, biology, and occupational safety. This article will be of interest to students, teachers, physicians, and anyone involved in maintaining and improving health.

Keywords: respiration, pulmonary ventilation, gas exchange, respiratory system, regulation, hypoxia, alveoli, carbon dioxide, homeostasis

Introduction. Respiration is a fundamental life process underlying the existence of all aerobic organisms, including humans. During respiration, oxygen is supplied, necessary for oxidation-reduction reactions in cells, and carbon dioxide, a byproduct of energy metabolism, is eliminated. Disruption of this process, even for a few minutes, can lead to brain cell death and irreversible consequences.

Respiratory physiology studies not only the physical and chemical aspects of gas exchange but also includes consideration of the neural and humoral regulation of respiratory function, as well as the adaptive mechanisms that maintain homeostasis in changing environmental conditions.

Furthermore, respiratory physiology is closely linked to other body systems—the circulatory, muscular, nervous, and excretory systems. The development of new diagnostic and treatment methods for respiratory diseases, as well as effective rehabilitation and prevention measures, is impossible without a thorough understanding of the physiological foundations of respiration.

Respiratory Mechanisms: From Ventilation to Tissue Metabolism. The respiratory process is conventionally divided into three key stages: external respiration (pulmonary ventilation), gas transport in the blood, and internal (tissue) respiration. Each of these stages ensures the sequential delivery of oxygen from the external environment to the cell and the removal of carbon dioxide.

Pulmonary Ventilation. Ventilation is the mechanical movement of air between the atmosphere and the alveoli of the lungs. It is achieved through the cyclical action of the respiratory muscles. During inhalation, the chest expands, decreasing the pressure in the pleural cavity, which facilitates air intake. During exhalation, which is normally passive, the chest returns to its original position and air is expelled.

Vital capacity, inspiratory and expiratory reserve volumes, and tidal volume are parameters that indicate the functional state of the lungs. They depend on age, gender, physical fitness, and health status. Ventilation disorders can be either obstructive (difficulty

in airflow, as in asthma) or restrictive (decreased compliance of the lung tissue, as in fibrosis).

Alveolar Gas Exchange Gas exchange in the lungs occurs in the alveoli—tiny sacs surrounded by a capillary network. The partial pressure of oxygen in the alveoli is higher than in venous blood, and it diffuses freely into the blood. Carbon dioxide, on the other hand, moves from the blood into the alveoli.

The diffusion process obeys Fick's law and depends on the surface area, the thickness of the alveolar-capillary membrane, and the difference in partial pressures. Diseases that thicken the membrane (such as pulmonary edema) significantly impair gas exchange.

Gas Transport. Oxygen is transported in the blood primarily as oxyhemoglobin. Hemoglobin can reversibly bind oxygen, ensuring its delivery to tissues and release depending on the body's needs.

Carbon dioxide is transported in three forms: physically dissolved, as carbonated hemoglobin, and as bicarbonate ions. The latter form is the dominant one and is formed by the reaction of carbon dioxide with water under the action of the enzyme carbonic anhydrase.

Internal respiration (tissue respiration). Oxygen enters cells and participates in oxidative phosphorylation, a biochemical process occurring in the mitochondria that enables the synthesis of ATP molecules. The energy obtained during this process is used by cells to perform their functions. Impaired tissue respiration can occur with poisoning (for example, with cyanide), hypoxic conditions, or mitochondrial diseases.

Respiration regulation. Respiration is regulated both reflexively and consciously. The primary regulator is the respiratory center, located in the medulla oblongata. It receives signals from chemoreceptors, baroreceptors, stretch receptors, and proprioceptors.

When CO_2 levels in the blood change (hypercapnia), central chemoreceptors are activated, leading to increased frequency and depth of breathing. Hypoxia stimulates peripheral chemoreceptors—in the carotid and aortic bodies. This ensures a rapid response of the respiratory system to changing body needs.

Conscious regulation of breathing is accomplished through the cerebral cortex. A person can hold their breath and change its rhythm while talking, singing, or swimming. This ability is essential in various professional and sports situations.

Adaptation of breathing to various conditions. The respiratory system is highly flexible and can adapt to changing environmental conditions and the body's internal state.

Physical activity. During muscular work, oxygen consumption increases, and the elimination of carbon dioxide accelerates. In response, the frequency and depth of breathing increases. Ventilation efficiency increases, and blood flow to the lungs increases. Exercise increases vital capacity, exercise tolerance, and metabolism. High altitude and hypoxia. At high altitudes, the oxygen content in the air decreases, resulting in a hypoxic state. The body responds by hyperventilating, increasing red blood cell and hemoglobin levels, and increasing organ blood flow. These adaptive mechanisms are especially important for climbers, pilots, and those living in mountainous areas.

The Impact of Air Pollution. Modern megacities are characterized by high levels of pollution, which negatively impacts the respiratory system. Dust particles, gases, and toxins can cause chronic inflammation, allergies, bronchospasms, and lung cancer. Children, the

elderly, and people with chronic illnesses are particularly vulnerable. Therefore, prevention, masks, air purifiers, and proper respiratory hygiene are paramount.

Respiratory Disorders and Their Prevention. Respiratory function can be impaired by various factors, both internal and external. These disorders range from temporary functional changes to chronic and irreversible pathologies that seriously impact a person's health and quality of life. Modern medicine considers respiratory diseases to be one of the leading causes of disability and mortality worldwide.

Classification of respiratory disorders. Obstructive diseases are characterized by narrowing of the airways, obstructing airflow. These include: chronic obstructive pulmonary disease (COPD); bronchial asthma; chronic bronchitis.

Restrictive diseases are characterized by decreased lung capacity and reduced lung tissue compliance: interstitial fibrosis; pneumoconiosis; pleural diseases.

Pulmonary vascular diseases: pulmonary embolism; pulmonary hypertension.

Disorders of central respiratory regulation: damage to the respiratory center due to strokes, tumors, brain injuries; sleep apnea.

Acute and chronic respiratory failure: inability of the lungs to provide adequate gas exchange; requiring intensive care, including the use of ventilators.

Causes of respiratory disorders. The causes can be varied:

Exogenous: smoking, inhaling polluted air, exposure to allergens, chemicals, and infectious agents.

Endogenous: genetic mutations (e.g., cystic fibrosis), autoimmune processes, and diseases of other systems (e.g., heart failure).

Professional: inhalation of dust and toxic fumes (coal miners, chemists, metallurgists, etc.).

Respiratory disease prevention. Preventing respiratory diseases requires a comprehensive and systemic approach, including the following:

Primary prevention: quitting smoking (the main risk factor for COPD and cancer); improving environmental conditions; using personal protective equipment in hazardous environments; vaccination against influenza, pneumococcal infection, and COVID-19.

Secondary prevention: regular preventive examinations and spirometry; early diagnosis of changes in respiratory function in at-risk individuals; screening for pulmonary diseases in smokers and the elderly.

Tertiary prevention: rehabilitation programs after illnesses (exercise therapy, breathing exercises); monitoring chronic conditions (asthma, COPD); teaching patients self-monitoring and inhaler use.

Telemedicine and remote monitoring of respiratory function in patients with chronic disorders, especially in post-COVID rehabilitation settings, are also a promising area.

The practical importance of knowledge about breathing. The physiology of breathing has a wide range of practical applications, extending beyond medical science. Knowledge of the principles of respiratory function is essential in areas such as healthcare, sports, occupational safety, military and aviation medicine, psychology, and even art.

In medicine. Understanding the mechanisms of breathing underlies the diagnosis and treatment of many pathologies: In therapy - in the treatment of bronchitis, pneumonia, COPD, asthma, and tuberculosis; In critical care - for managing ventilation, using artificial

ventilation and CPAP therapy; In anesthesiology - ensuring airway patency, regulating gas composition during anesthesia; In pediatrics - monitoring the breathing of newborns, preventing SIDS (sudden infant death syndrome). In pulmonology: conducting functional tests (spirometry, peak flowmetry).

Respiratory function is particularly important during coronavirus infection: alveolar damage, impaired oxygenation, and the development of respiratory failure have all required a revision of approaches to treating respiratory syndromes.

In sports and physical education: Improving aerobic endurance; Using breathing techniques (apnea, interval breathing) to improve performance; Monitoring the athlete's functional status (VO_2 max, anaerobic threshold); Rehabilitation after injuries and illnesses.

Knowledge of breathing is especially relevant for swimmers, runners, climbers, wrestlers, and athletes in cyclic sports.

In occupational health and safety: Calculating room ventilation; Preventing hypoxia and intoxication; Assessing the effects of aerosols and chemical vapors; Developing personal respiratory protective equipment (PPE).

In mines, laboratories, and chemical plants, understanding the physiology of respiration protects workers from deadly risks.

In the arts and education, vocalists and wind instrument players use breathing techniques to control exhalation; actors and lecturers master breathing techniques to control speech and anxiety; in yoga and meditation, breathing is a central element of practice (pranayama); psychologists and psychotherapists use breathing exercises to relieve anxiety, panic attacks, and stress.

Conclusion. Respiratory physiology is a crucial area of science, encompassing knowledge about the mechanisms, regulation, adaptation, and pathologies of respiratory function. Modern challenges, such as the rise in lung diseases, urbanization, and climate change, make this topic particularly relevant. A thorough understanding of respiratory processes is essential for physicians, teachers, athletes, and a wide range of specialists working with human health. Only a comprehensive approach based on scientific data will effectively address the prevention and treatment of respiratory disorders and ensure a long and active life.

Literature

1. Sapin M.R., Chekanov A.P. Human Anatomy and Physiology. Moscow: GEOTAR-Media, 2021.

2. Schmidt R.F., Tevs V.G. Human Physiology. Moscow: Mir, 2020.

3. Gaitan A.K., Hall J.F. Human Physiology. St. Petersburg: El'bi, 2022.

4. Bilich G.L. Physiology of Respiration. Moscow: Meditsina, 2018.

5. West J.B. Respiratory Physiology – The Essentials. Lippincott Williams & Wilkins, 2021.

6. Levitzky M.G. Pulmonary Physiology. McGraw-Hill Education, 2020.

7. Goncharov V.I., Gundarev I.A. Biomechanics and Physiology of Respiration. — M.: Physical Education and Sport, 2019.

8. Chuchalin A.G. Respiratory Diseases. — M.: Medicine, 2021.

9. Altman P.F. Blood Gases and Acid-Base Balance. — M.: Science, 2020.

Termiz davlat universiteti

Ijtimoiy fanlar fakulteti

Kutubxona-axborot faoliyati

yo‘nalishining 3-bosqich talabasi

Toshpo‘latova Rayhona Jo‘rabek qizi

Kutubxonada innovatsiyalar: Zamonaviy axborot makonida yangi ildizlar

Annatatsiya: Mazkur maqolada kutubxonalarda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati, zamonaviy axborot muhitida kutubxonaning o‘rni va funksiyalarining o‘zgarishi tahlil qilingan. Raqamlashtirilgan, elektron kataloglar, sun’iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi orqali kutubxonalar qanday qilib zamonaviy bilim va innovatsiyalar markaziga aylanayotgani yoritib berilgan. Shuningdek, kutubxonachining yangi roli, foydalanuvchilarga ko‘rsatilayotgan xizmatlarning zamonaviylashuvi va kutubxonalarning ijtimoiy-ma’naviy hayotdagi o‘rli haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kutubxona, innovatsiya, raqamlashtirish, elektron katalog, sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari, kutubxonachi, bilim markazi.

Toshpo‘latova.R

Innovation in the library: New roost in the modern information space.

Abstract: This article analyzes the importance of introducing innovative technologies in libraries, the changing role and functions of the library in the modern information environment. It highlights how libraries are becoming centers of modern knowledge and innovation through the use of digitization, electronic catalogs, and artificial intelligence technologies. It also discusses the new role of the librarian, the modernization of services provided to users, and the role of libraries in socio-spiritual life.

Keywords: library, innovation, digitization, electronic catalog, artificial intelligence, information technology, librarian, knowledge center.

Toshpo‘latova.R

Zamonaviy davrda ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha sohalarga, jumladan kutubxona faoliyatiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Endilikda kutubxona faqat axborot manbai emas, balki ma’naviy-ma’rifiy va innovatsion markaz sifatida faoliyat yuritmoqda. Innovatsion yondashuvlar kutubxonalarni yanada faol, interaktiv va samarali axborot makoniga aylantirmoqda. Shu bois, kutubxonalarda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xizmat ko‘rsatishning yangi shakllarini yo‘lga qo‘yish dolzarb masalaga aylangan. Hozirgi zamon kutubxonashunosligining umumiy yo‘nalishi jamiyatning har tomonlama axborotlashuvchi, milliy axborot infratuzilmalarini yaratish, yuksak axborot texnologiyalari yutuqlarini amaliyotga joriy qilish singari ijtimoiy va texnik hodisalarning g‘oyaviy-nazariy mazmunini aks ettirishdan iboratdir.

Kutubxonaning axborot resurslari maqsadga mos axborotni olish uchun tashkil etilgan ma’lumotlar yig‘indisidir. Kutubxona-bibliografiya resurslari- kutubxonalar oldida turgan vazifalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan axborot, moddiy-texnik va xodimlar bazasi. Axborot resurslari jamiyatning va axborot iste’molchilarining talablarini qondirish uchun zarur bo‘lgan hujjatlar, faktlar va boshqalar haqidagi turli xil manbalar bo‘lib, kutubxonalarda va axborot markazlarida saqlanayotgan an’anaviy va mashinada o‘qiladigan axborot tashuvchilar har xil kataloglar va kartotekalar, ma’lumotlar banki va bazasi hamda axborotga bo‘lgan ehtiyojni qondirishga xizmat qiluvchi intellektual va moddiy kuchlardan iborat.[1. 52]

Hozirgi kunda kutubxonalarni raqamlashtirishning o‘rni katta. Raqamlashtirish kutubxonalarda innovatsiyalarning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. An’anaviy bosma kitoblarni elektron ko‘rinishga o‘tkazish orqali ularni keng ommaga taqdim etish imkoniyati paydo bo‘ladi. Elektron kataloglar, onlayn kutubxona bazalari kitobxonlarga masofaviy xizmat ko‘rsatish imkonini yaratadi. Zamonaviy kutubxonalarda quyidagi innovatsion xizmatlar yo‘lga qo‘yilgan:

QR-kodli kitoblar: foydalanuvchi mobil qurilma orqali tezkor axborot oladi. Sun’iy intellekt asosidagi tavsiyalar: o‘quvchilarga qiziqishlariga mos kitoblar tavsiya etiladi. Multimedia xonalar: interaktiv darslar, onlayn seminarlar, treninglar o‘tkazish imkoniyati mavjud.

An’anaviy kutubxonachi obrazi o‘zgarmoqda. Bugungi kutubxonachi axborot texnologiyalarini biluvchi, foydalanuvchilarga yo‘naltirilgan xizmatlarni ko‘rsatuvchi, madaniy-ma’naviy faoliyatni tashkil etuvchi mutaxassis sifatida shakllanmoqda. Ular foydalanuvchilarni faqat kitob bilan emas, balki axborot resurslari, elektron bazalar va

onlayn ta’lim platformalari bilan tanishtiradi. Ko‘plab kutubxonalar bugun turli xil ijtimoiy loyihalar, ta’limiy kurslar, seminarlar markaziga aylangan.

Bu esa kutubxonaning faqat o‘quvchi-yoshlar emas, balki barcha yosh toifalari uchun ochiq va jozibador joyga aylanishiga xizmat qilmoqda.

Kutubxonalarda zamonaviy axborot texnologiyasi tizimida MARK foramatlarning o‘rni katta. MARK formatlar bibliografik ma’lumotlarni mashinada o‘qishga asoslangan standartlardir. Kutubxona axborot tizimida MARK formatlar kutubxonada mavjud an’anaviy kataloglardagi bibliografik yozuvlarni, ayniqsa, ana shu kataloglar kartochkasiga sig‘may qolgan kengroq ma’lumotlarni mashinada o‘qiy olish imkonini beradi. Eng asosiysi, xalqaro MARK formatlar kommunikativ aloqa vositasi hamdir. [2.195.]

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda kutubxonachilik sohasida eng asosiy yangiliklardan biridir. Kitoblar, maqolalar, arxiv hujjatlarini raqamlashtirish orqali ularni saqlash, izlash va foydalanish yanada qulaylashmoqda. Bu jarayon:

Axborot xavfsizligini ta’minlaydi, chunki bosma nusxalar zarar ko‘rishi yoki yo‘qolishi mumkin, raqamli shaklda esa uzoq muddatli saqlash imkoniyati mavjud. Masofadan xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yadi, ya’ni kitobxon uydan turib kutubxona fondidan foydalanishi mumkin. Ilmiy tadqiqotlar uchun manbalarni tez topish imkonini yaratadi, bu esa o‘quvchi va tadqiqotchilar uchun vaqt va resurslarni tejaydi. Ko‘plab oliy o‘quv yurtlari kutubxonalari hozirda o‘z fondini to‘liq raqamlashtirishga intilmoqda, bu esa ularning ilmiy salohiyatini oshiradi.

Zamonaviy kutubxonalar xizmat ko‘rsatishda turli innovatsion yondashuvlarni qo‘llamoqda: RFID texnologiyasi (Radio Frequency Identification): bu tizim orqali kitoblarni avtomatik tarzda ro‘yxatdan o‘tkazish, topshirish yoki olish mumkin, bu esa kutubxonachi ishini yengillashtiradi. Interaktiv axborot panellari: foydalanuvchi kerakli axborotni ekran orqali mustaqil topa oladi. Mobil ilovalar: ko‘plab kutubxonalar o‘z xizmatlarini mobil ilovalar orqali taqdim etmoqda — foydalanuvchi u orqali kitob bron qilish, yangi kelgan adabiyotlardan xabardor bo‘lishi, hatto onlayn o‘qishi mumkin. Virtual kutubxonalar va elektron resurslar platformalari (masalan, Ziyonet, JSTOR, Springer va boshqalar): bu resurslar orqali ilmiy va o‘quv adabiyotlar keng ommaga taqdim etilmoqda. Hozirgi zamon kutubxonachisi: Axborot texnologiyalari va dasturiy platformalarni yaxshi bilishi kerak. Foydalanuvchilarga onlayn xizmatlar bo‘yicha maslahat bera olishi zarur. Madaniy-ma’naviy tadbirlar tashkilotchisi, moderator sifatida ishlaydi.

Kitobxon bilan shaxsiy yondashuv asosida ishlay oladi, ya’ni foydalanuvchining qiziqishiga mos axborotni topib berish, tavsiya qilish.

Buning uchun kutubxonachilar malaka oshirish kurslarida, AKT bo‘yicha treninglarda ishtirok etishi zarur. Chunki ular endi shunchaki "kitob beruvchi" emas, balki axborot muhitining faol ishtirokchisi.

Respublikamizda axborot asrida yuz berayotgan o‘zgarishlar, kishilarimizning dunyo axborot olamiga kirishiga bo‘lgan intilishlari, qiziqishi va talablarining tobora ortib borish ta’sirida milliy axborotlashtirish tizimini shakllantirish, axborotga bo ‘lgan talab va ehtiyojlarni qondirish jarayonini sifat jihatidan yanada takomillashtirish borasida davlatimizning bir qator qonuniy hujjatlari e’lon qilindi va hayotga tatbiq etildi. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risda”gi, “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi va “ Elektron hujjatlarni aylanishi to‘g‘risida”gi, “Elektron raqamli yozuvlar to‘g‘risida”gi Qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kompiyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Kompiyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlarini shular jumlasiga kiritish mumkin. [3.3]

Bugungi kunda kutubxonalar o‘quvchi va talabalar uchun nafaqat o‘qish joyi, balki ta’lim va ijodiy rivojlanish maydoniga aylangan:

Ilmiy-amaliy seminarlar, treninglar, kitobxonlik klublari tashkil etilmoqda. Startaplar va yosh ixtirochilar uchun markazlar ochilmoqda, bu yerda yoshlar o‘z loyihalarini namoyish etish, tajriba almashish imkoniga ega. Ko‘rgazmalar, interaktiv tadbirlar, multimediya darslar kutubxonalarning yangi imkoniyatlarini ochib bermoqda.

Masalan, Toshkentdagi “Axborot-resurs markazlari” ham o‘zining texnologik bazasi, ochiq fondli zallar, kompyuter va internet xizmatlari orqali yoshlarni innovatsion fikrlashga undamoqda.

Kutubxona faoliyati axborot xizmatining barcha turlarini qamrab oladi. Shunga ko‘ra kutubxona-axborot xizmatiijtimoiylashtiruvchi institut bo ‘lgan kutubxonaning tarkibiy qism sifatida ijtimoiy subyektlarning ehtiyojlarini qondirish va rivojlantirish maqsadida jahon axborot resurslari asosida kutubxona- bibliografik va axborot faoliyati vositalari yordamida turli usullar va shakllarda kutubxona- bibliografikva axborot mahsulotlarini hamda xizmatlarini taqdim etishdan iboratdir. Xizmat ko ‘rsatish zamonaviy kutubxonalarning yetakchi funksiyalaridan bo ‘lib, tizimga kiruvchi barcha bo ‘limlarning faoliyatini hamda ular tomonidan amalga oshiriladigan texnologikjarayonlarni uyg‘unlashtirilgan tarzda maqsadga yo‘naltirishdir.[4.49.]

Innovatsiyalar kutubxonalarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ular bilim va madaniyat saqlovchisi sifatidagi tarixiy vazifasini saqlab qolgan holda, raqamli dunyo talablariga ham javob beradigan multifunksional markazlarga aylanmoqda. Shunday ekan, kutubxonalarning rivoji – bu butun jamiyatning innovatsion taraqqiyotiga xizmat qiluvchi omillardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, kutubxonalarda innovatsion yondashuvlarni joriy etish axborot xizmatlarining sifatini oshirish, foydalanuvchilarga ko‘proq qulaylik yaratish va kutubxonani zamonaviy axborot markaziga aylantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion texnologiyalar kutubxona ishini avtomatlashtiribgina qolmay, balki jamiyatda bilim va ma’naviyat targ‘ibotchisi sifatida uning rolini yanada mustahkamlaydi. Shu sababli, kutubxonalar faoliyatida texnologik yangiliklarni keng joriy etish va bu borada zamonaviy kadrlarni tayyorlash muhim vazifa sifatida qaralishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar.

5. I. Berdiyeva. Z. “Bibliografiya” o ‘quv qo ‘llanma. 4-nashri.-Toshkent: NMIU, 2017- 52 b.
6. Z. Berdiyeva , H. Mamatraimova, T.Zokirova. “Bibliografiya” o‘quv qo‘llanma. 4-nashri.-Toshkent: 2017-195 b.
7. Z. Sh. Berdiyeva, “Kutubxonashunoslik” o‘quv qo‘llanma. 2-nashri.-Toshkent: “ILM ZIYO”-2013-3 b.
8. Toshboyeva U. Yangi tizim yoshlarda mutolaa madaniyatini yuksaltirishgaxizmat qiladi.//jur. 2019-49 b.

ISTIQLOLDAN KEYINGI O‘ZBEK NASRIDA TASAVVUF ALLOMALARI OBRAZINING YARATILISHI

Buriyeva Shaxnoza Alisher qizi
Termiz, O‘zbekiston.
+99894 894 01 19
sh.b.alisherovna@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada istiqloldan keyingi o‘zbek nasrida ro‘y bergan ijodiy yangilanish, shu bilan birga, islom olami vakillari hamda tasavvuf allomalari haqida yaratilgan asarlar, ilmiy izlanishlar haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, shayxlar, so‘fiylar, g‘ayb ilmi, mentalitet, orifiy, diniy-ma’rifiy qissa.

Mustaqillik tom ma’noda hayotning barcha jabhalariga erkinlik va hurriyat olib keldi. Ko‘pgina sohalar singari o‘zbek adabiyotida ham ko‘p o‘zgarishlar ro‘y berdi. Badiiy ijodda ma’naviy, estetik omillarning takomillashuvi yangicha qarashlarga zamin yaratdi. So‘z san’ati – badiiy adabiyotning barcha janrlarida olam-u odamni tadqiq etishdagi teranlik chuqurlashdi. Yozuvchi va adiblarning qadrlanishi, ularga ijod uchun yetarli sharoit yaratilishi, muhimi hurfikrlilik imkoni tug‘ilishi ijobiy samarasini berdi. Davlatimiz tomonidan san’at va adabiyotga ayricha e’tibor berilishi ijod ahlini yanada ilhomlantirdi.

Yurtimizda istiqlolning dastlabki yillaridayoq tasavvuf va unga aloqador mavzularda bir qator yangiliklar, ilmiy izlanishlar olib borildi. Jumladan, mustaqillikdan so‘ng tasavvuf allomalari va ularning ilmiy merosiga yuksak hurmat va ehtirom ko‘rsatildi. Xususan, 1993-yilda Xoja Bahouddin Naqshbandning 675-yillik yubileyi, 2003- yilda Xoja Abdulholiq G‘ijduvoniyning 910-yilligi, 2004-yilda Xoja Ahror Valiyning 600-yillik yubileyi keng nishonlandi. Bundan tashqari, 2008- yildan e’tiboran “Naqshbandiya” ilmiy-irfoniy jurnal nashr etilib kelinmoqda. Shuningdek, tasavvuf allomalarining hayoti va faoliyatiga doir asarlar tarjima qilinmoqda. Jumladan, 1991- yil Xoja Ahmad Yassaviyning “Hikmatlar” to‘plami, 1993-yilda Xoja Bahouddin Naqshband hayot yo‘li va ma’rifiy merosini

yoritishga bag‘ishlangan Muhammad Boqir ibn Muhammad Alining “Maqomati Xoja Bahouddin Naqshband” asari, 2003-yilda Hakim Termiziyning “Manozil ul-ibod min al-iboda” asari, 2004-yilda Xoja Ahror Valiyning to‘rt asari jamlanib, “Tabarruk risolalar” to‘plami ostida nashr etildi.

Shuningdek, I.Haqqulovning “O‘zbek tasavvuf she’riyatining shakllanishi va taraqqiyoti (g‘oyaviylik, izdoshlik, obrazlar olami)” (1995), A.Abduqodirovning “Tasavvuf va Alisher Navoiy ijodiyoti (Vahdat ul-vujud problemasi bo‘yicha)”, K.Mullaxo‘jayevning “Alisher Navoiy g‘azaliyotida tasavvufiy timsol va badiiy san’atlar uyg‘unligi (“Badoye ul-bidoya” asosida)” doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalarida tasavvuf ta’limotidagi badiiy nafosat, she’riy san’at, ramz va ishoralar xalqimiz uchun ilmiy asosda sharhlanib soddalashtirilgan holda taqdim etilgan. O‘zbek nasrida shayxlar, so‘fiylar va tariqat egalari obrazi bir qancha badiiy asarlarda uchraydi. Bu jarayon, ayniqsa, istiqlol davri adabiyotida yozilgan diniy mavzudagi asarlarda ko‘zga tashlanadi. Jumladan, Sa’dulla Siyoyevning “Ahmad Yassaviy” romani , Abdumutal Abdullayevning “Hazrati Attor” ma’rifiy qissasi, Xurshid Davronning “Shahidlar shohi” diniy-ma’rifiy qissasi, E.Samandarning “Pahlavon Mahmud Puryoyvaliy”, K.Ikromovning “Mahmud dorboz “ qissalarida qahramonlar tasavvuf kishisi , o‘ziga xos g‘ayb ilmi sohibi sifatida tasvirlangan.

Istiqlol davri o‘zbek nasrida yangi uslubiy yo‘nalishlar va janr shakllarining rivoji uchun imkon bergan quyidagi alohida omillarni ta’kidlash lozim:

1. Ijtimoiy-siyosiy tuzumning va davlatchilik shaklining o‘zgarishi erkin ijod qilish imkonini berdi. Badiiy ijod uchun qo‘yilgan qandaydir majburiy va ixtiyoriy cheklovlar yo‘q qilindi. Istiqlol davri o‘z nasrinining tarixini yaratishga kirishdi

2. Olis va yaqin milliy tarix, diniy e‘tiqod, tasavvuf vakillari, ulug‘ allomalar, asossiz qoralanga avliyolar qismati, azaliy urf-odatlar yozuvchi ko‘nglidan kechayotgan po‘rtanalar orqali nasrga ko‘chirib hayotga olib kirish imkoni paydo bo‘ldi.

3. Adabiyotga xususan nasrga yangi zamon ruhi kirib keldi. Erkin va hur hamda ozod vatanga muhabbat mavzusi etakchi g‘oyaga aylandi. Millatni uyg‘otish va shu g‘oya atrofida jipslashtirish, kitobxonni halollik, poklik, jasurlik, fidoiylikka undash, falsafiy fikrlashga o‘rgatish, ajdodlarga munosib avlod bo‘lishga targ‘ib qilish orqali bosh maqsadga

aylandi.

Adabiyotimizda Istiqlol davri o‘zbek nasri estetik atama sifatida o‘tgan asrning 90-yillarida vujudga keldi. Istiqlol davri o‘zbek nasri Jadidchilik davrida rivojlangan romanchilikning mantiqiy davomchisi va uzviy merosxo‘ri sifatida vujudga keldi. Jadidchilik davrida romanchilikni ya‘ni nasriy asarlarni olib kirgan va boshlab bergan Abdulla Qodiriy bo‘lsa uning tom ma‘noda rivoj topishi Istiqlol davriga to‘g‘ri keldi. Istiqlol davri nasri mustaqillik davri boshlangandan to bugunga qadar adabiy jarayonning eng zalvorli va og‘ir karvon turidir. Istiqlol davri nasrida O‘tkir Hoshimov, Shukur Xolmirzayev, Omon Muxtor, Muhammad Ali, Tohir Malik, Tog‘ay Murod, Murod Muhammad Do‘st, Asad Dilmurod, Normurod Norqobilov, Xurshid Do‘stmuhammad, Ahmad A‘zam, Nazar Eshonqul, Ulug‘bek Hamdam, Luqmon Bo‘rixon, Zulfiya Qurolboy qizi va boshqa ko‘plab ijodkorlarning o‘ziga xos va mos hamda yetuk asarlari bilan milliy nasr taraqqiyotini, qon tomirini taminlamoqda.Ijodiy tajribalar qilish, kutilgan va kutilmagan sara tasvir yo‘sinlarini qo‘llash, badiiy ifodaning kashf etilmagan yamgi tamoyillaridan foydalanish Istiqlol nasrining bu bosqichi uchun yetakchi va asosiy xususiyatdir.

Mustaqillikdan so‘ng adabiyotning yana bir eng muhim bo‘lgan xususiyati ijodkor tafakkuri millat mentalitetiga umuman to‘gri kelmaydigan mafkuradan batamom ozod bo‘ldi. Aynan shu davrda sobiq tuzum davrida ta’qiqlangan Qur’on, Hadis va boshqa diniy muqaddas kitoblarimiz xalqimizga qaytti. Qolaversa, nasrda mavzu tanlash va uni ifoda etish erkinligi berildi. Ijodkor qachonki o‘zi mustaqil mazuni ifoda eta olsa, shunda mukammal asar yarata oladi. Istiqlol davri nasrida mustaqillik bergan ulug‘ ne’mat- ozod taffakkur mevasi bo‘lgan asarlar nasrda dunyoga keldi. Albatta bu asarlar an’analardan uzilgan holda emas balki, ularning davomchisi o‘laroq maydonga keldi. Yozuvchi nasrda erkin badiiy tafakkur mahsuli markazida o‘zini namoyon qilayotgani eng katta yutuqlardan hisoblanadi. Istiqlol davrida ijodkor o‘z nuqtayi nazarini qadimdan sharq adabiyotda ma’lum bo‘lgan Insonga , uning yuragi qalbiga qaratgan.[1,12]

Bo‘layotgan voqea va hodisalarni azaldan davom etayotgan bayonchilik yo‘li bilan emas, ayni paytda, insoniy va zamoniy mezonlarga suyangan holda majoz vositasida ham qog‘ozga tushirib san’at mahsuliga aylantirmoqda. Bugungi istiqlol davri o‘zbek nasrining

umumiy manzaralari nafaqat oddiy o‘quvchilarni, umuman sohaning eng talabchan tanqidchilarini ham xursand qiladi. Negaki, nihoyatda xilma-xillik, ya’ni adabiyotdagi turfa yo‘nalishlar o‘zaro hamjihatlikka intiladi. Shular jumlasidan nasr ham xuddi shunday. Nasrda ijodkor Umidbaxshlik-ijodkorning erkin, ozod tafakkurini olib kirdi.[1,15]

Shuningdek, istiqlol davrida islom olami vakillari haqida bir qancha asarlar yozilib o‘rganildi. Bu haqda Ibrohim Haqqul o‘zining “O‘zbek tasavvufiy she’riyatining o‘rganilish muammolari” nomli maqolasida bir qancha mulohazalarini bayon etadi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqotlar, izlanishlar natijasida Ahmad Yassaviy, Najmiddin Kubro, Farididdin Attor, Pahlavon Mahmud kabi tasavvuf allomalari obrazi yaratildi. Hozirgi o’zbek adabiyotida tasavvuf va uning mohiyatini sodda va tushunarli tarzda tasavvuf kishilarning hayoti bilan bog‘liq voqealar, manoqiblar orqali tasvirlash tariqat adabiyotini tushunishga yordam berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Haqqul.I O‘zbek tasavvuf she’riyatining shakllanishi va taraqqiyoti.-T.:1995.126-b

2.Haqqul.I.O‘zbek tasavvufiy she’riyatining o‘rganilish muammolari.www.kh-davron.uz

3. Komilov.N.Tasavvuf.-T.:”Movarounnahr”.2009.-447 b

4.Karomatov X. Qur’on va o‘zbek adabiyoti. - T.: Fan. 1993.-281 b

5.Homidiy.H.Tasavvuf allomalari.”Sharq”.:Toshkent-2004. Muqaddima.-208 b

6.Omanova M. Istiqlol davri o‘zbek romanlarida shayx valiylar obrazining badiiy talqinlari. Filol. fan. b. fals. dok. diss... avtoref. – Jizzax, 2022.

7.Raimova S. Mustaqillik davri o‘zbek she’riyatida diniy-ma’rifiy mavzuning badiiy talqini. Filol. fan. b. fals. dok. diss... . – Toshkent, 2021

8.https://kh-davron.uz

9.https://xs.uz

10.https:// Forum.Ziyouz.com

11.https://teletype.in

12.https://saviya.uz

13.www.ziyonet.uz

14.https://kitob.uz

РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТА В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА

Султонмуродова Фарангиз Акрамовна
Ассистент кафедры русского языка и литературы
Самаркандского государственного педагогического института

Жозилова Рухшона , Ганиева Рухшона
Студенты факультета педагогики, направления начального образования

Аннотация. В статье рассматривается значение культурного контекста в процессе изучения иностранного языка. Анализируется взаимосвязь языка и культуры, выявляются особенности влияния национальных традиций, мировоззрения и ценностных систем на формирование языковой картины мира. Автор показывает, что овладение языком невозможно без понимания культурных кодов, лежащих в основе коммуникативного поведения носителей. В работе акцентируется внимание на необходимости межкультурной компетенции и формировании у обучающихся способности интерпретировать языковые явления через призму культурных различий.

Ключевые слова: язык, культура, культурный контекст, межкультурная коммуникация, лингвокультура, когнитивный подход, ценности, менталитет.

ВВЕДЕНИЕ

Современная лингводидактика исходит из того, что язык является не только средством общения, но и носителем культуры, хранилищем исторического опыта и ментальных образов народа. Каждое слово, фразеологизм, синтаксическая конструкция несут в себе культурно значимую информацию, отражая особенности национального мышления. Поэтому изучение языка вне культурного контекста приводит лишь к формальному усвоению грамматики и лексики, не обеспечивая подлинного понимания смыслов и интонаций, скрытых за языковыми формами.

Культурный контекст представляет собой систему знаний, традиций, норм поведения и символов, через которую человек воспринимает окружающий мир и выстраивает коммуникацию. В процессе изучения иностранного языка обучающийся неизбежно сталкивается с иной системой культурных координат, требующей переосмысления привычных категорий и норм общения. Именно поэтому язык и культура в методике преподавания должны рассматриваться как взаимосвязанные и неразделимые компоненты единого процесса познания [2].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Язык отражает культуру в ее многообразии, формируя национальную картину мира. Как отмечал Э. Сепир, «язык не просто обозначает действительность, он структурирует ее». Через язык человек усваивает не только слова, но и способы восприятия, категоризации и интерпретации мира, свойственные данному сообществу. Например, различие между словами, обозначающими оттенки цвета, время, родственные связи или природные явления, показывает, какие аспекты реальности важны для конкретной культуры.

В этом смысле изучение иностранного языка означает не только освоение новой системы знаков, но и вхождение в новую когнитивную реальность. Без понимания культурных различий невозможно достичь высокого уровня владения языком, поскольку коммуникативная компетенция включает способность интерпретировать высказывания с учетом социальных норм, культурных символов и традиций [3].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Коммуникация между представителями разных культур возможна только при осознании различий в ценностях, нормах поведения и речевых стратегиях. То, что в одной культуре считается проявлением вежливости, в другой может быть воспринято как холодность или неискренность. Например, различие в формах обращения, дистанции между собеседниками, выражении эмоций или использовании юмора нередко становится причиной недопонимания.

Понимание культурного контекста позволяет избежать подобных ошибок и способствует успешному межкультурному взаимодействию. Поэтому преподавание

иностранного языка должно включать изучение не только языковых норм, но и культурных сценариев общения — речевого этикета, невербального поведения, социальных ролей и стереотипов. Таким образом, формируется межкультурная коммуникативная компетенция, предполагающая умение соотносить языковое поведение с культурными ожиданиями партнера [4].

Современные методические подходы рассматривают язык как когнитивный инструмент, формирующий мышление. Когнитивно-культурный подход предполагает, что усвоение языка связано с освоением концептов, специфичных для определенной культуры. Например, такие понятия, как «freedom», «honor», «duty», «soul», «hospitality» несут в себе национально-культурные значения, которые невозможно адекватно перевести без учета культурного фона.

Изучение языка через призму культуры позволяет не только расширить словарный запас, но и развить способность к эмпатии, толерантности и критическому мышлению. При этом культурные тексты — художественная литература, фольклор, пословицы, исторические документы — служат своеобразным «ключом» к пониманию национального сознания.

Методика преподавания языка в современных условиях должна ориентироваться на диалог культур. Это предполагает включение в образовательный процесс аутентичных материалов, отражающих реалии страны изучаемого языка: фильмы, песни, интервью, художественные тексты, электронные ресурсы. Важно не только изучать языковые структуры, но и обсуждать, какие культурные ценности они передают [5].

Кроме того, эффективным является использование проектных и проблемных методов обучения, когда студенты самостоятельно исследуют культурные различия, создают межкультурные кейсы, сравнивают пословицы, ритуалы, формы приветствия или традиционные праздники. Такие задания стимулируют исследовательское мышление и способствуют развитию культурной осведомленности.

Особую роль играет также подготовка преподавателя, который должен выступать не просто носителем знаний, а посредником между культурами, способным

объяснить ученикам символическое значение слов и выражений, скрытые смыслы и национальные ассоциации.

Понимание культурного контекста напрямую влияет на качество межкультурного общения. Например, при переводе текстов важно учитывать не только лексическое значение слов, но и их культурные коннотации. Выражения вроде «домашний очаг» или «земля обетованная» несут символические смыслы, специфичные для каждой культуры. Пренебрежение этими нюансами ведет к искажению смысла и потере эмоциональной окраски [6].

В сфере международного бизнеса, дипломатии, туризма знание культурных особенностей партнеров становится решающим фактором успеха. Таким образом, культурный контекст — это не дополнительный элемент, а неотъемлемая часть языковой компетенции, обеспечивающая подлинную эффективность общения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучение языка без учета культурного контекста приводит к фрагментарному пониманию его смысловой системы. Культура и язык образуют единое целое, где одно невозможно без другого. Овладение иностранным языком означает не только способность говорить, но и умение понимать, чувствовать и интерпретировать мир глазами носителя другой культуры.

Современная лингвистическая и педагогическая мысль исходит из того, что подлинная языковая компетенция предполагает также культурную грамотность, умение распознавать и уважать иные ценностные системы. Следовательно, преподавание языка должно быть направлено на формирование личности, способной к диалогу культур, к открытому и осознанному восприятию многообразия человеческого опыта.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. — Москва: Русские словари, 2016.
2. Касевич В.Б. Язык и культура: семиотический аспект. — СПб.: Наука, 2012.

3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. — Москва: Слово, 2020.

4. Холодная М.А. Психология интеллекта: парадоксы исследования. — Москва: Питер, 2012.

5. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Н. Язык и культура: проблемы и перспективы. — Москва: Флинта, 2019.

6. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. — Москва: Прогресс, 2013.

ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПЕРЕВОДА

Джураева Фарахбону Исмамуллаевна.
Ассистент кафедры языка и литературы. СамГуПи.
Насриддинова Ирода.
Суннатуллаева Хумора.
Шамсиддинова Нигина.
Студенты СамГуПи.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности семантики глаголов движения в русском и узбекском языках, а также возникающие трудности при их переводе. Автор анализирует структурные и семантические различия в системах глаголов движения обоих языков, выявляет типичные ошибки, вызванные языковой интерференцией, и предлагает способы их преодоления в практике перевода. Работа основана на сопоставительном лингвистическом анализе и подкреплена примерами из художественных и публицистических текстов.

Ключевые слова: глаголы движения, семантика, интерференция, перевод, русский язык, узбекский язык, сопоставительная лингвистика.

ВВЕДЕНИЕ

Глаголы движения занимают особое место в системе глагольной лексики любого языка. Их использование связано не только с передачей пространственного перемещения, но и с выражением временных, причинно-следственных, модальных и других смыслов. В русском языке глаголы движения отличаются высоким уровнем грамматической и семантической сложности: они обладают видовой, префиксальной, направленческой и аспектуальной вариативностью. В узбекском языке, напротив, система глаголов движения характеризуется большей лексической целостностью и меньшим количеством морфологических показателей направленности.

Эти различия создают серьезные трудности в процессе перевода, особенно для носителей узбекского языка, изучающих русский как иностранный. Интерференция родного языка приводит к типичным ошибкам, связанным с неверной передачей нюансов движения, неправильным употреблением префиксов и смешением видовых форм. В данной статье рассматриваются основные аспекты этой проблемы [1].

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Русский язык обладает разветвлённой системой глаголов движения, в которой различаются однонаправленные и многонаправленные глаголы (идти / ходить, ехать / ездить), а также активно используются приставки для выражения направления (войти, выйти, пройти, подойти и т.д.). В узбекском языке большинство этих значений передаётся с помощью отдельных лексем (bor-, kel-, chiq-, kir-), а нюансы направления выражаются посредством постпозиций и контекста.

Пример:

Рус. Он пошёл в магазин.

Узб. U do‘konga bordi.

Здесь глагол пошёл в русском языке передаёт однонаправленное движение в момент речи, в то время как в узбекском языке эквивалентный глагол bordi обозначает завершённое действие и требует дополнительного контекста для точной передачи значения.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Наиболее частые ошибки возникают при попытке передать глаголы движения русского языка с приставками. Например:

Он вышел из комнаты.

Часто переводится как U xonadan chiqdi, что формально верно, но теряет аспектуальный оттенок внезапности или завершённости действия, присущий русскому глаголу вышел [2].

Более сложные случаи связаны с многозначностью русских глаголов:

Он зашёл к другу — здесь глагол зашёл несёт оттенок кратковременного действия с целью, что не передаётся в узбекском U do‘stinikiga kirdi без добавочного объяснения.

Кроме того, учащиеся часто путают ходить и идти, ездить и ехать, что приводит к смешению аспектов движения:

Он ходит в школу (регулярность) ↔ U maktabga boradi — нейтрально.

Он идёт в школу (прямо сейчас) ↔ U hozir maktabga ketayapti — требуется использование zamon (время) и kontekst (контекст).

Русские глаголы движения позволяют выразить не только сам факт движения, но и его фазу, направление, цель и интенсивность. Приставки играют в этом решающую роль. В узбекском языке подобные значения чаще выражаются дополнительными словами [3]:

пройти — o‘tib ketmoq

вбежать — yugurib kirib kelmoq

дойти — yetib bormoq

Таким образом, узбекский язык требует развернутой конструкции для передачи того, что в русском языке выражается одним префиксальным глаголом. Это создаёт трудности не только в переводе, но и в обучении русскому языку как иностранному.

Помимо семантики и грамматики, глаголы движения в русском языке обладают ярко выраженной прагматической нагрузкой, которая также вызывает затруднения при переводе. Во многих случаях выбор того или иного глагола зависит не только от направления и способа движения, но и от отношения говорящего к происходящему, эмоционального окраса, степени вежливости или иронии [4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Глаголы движения представляют собой одну из самых сложных категорий в переводе между русским и узбекским языками. Это объясняется как структурными различиями в их системе, так и различием в типах языковой картины мира. Интерференция родного языка часто искажает смысл при передаче движения, особенно когда речь идёт о пространственной точности, временной протяжённости

или модальности действия. Поэтому преподавание перевода и преподавание русского языка как иностранного требует внимательного подхода к этим глагольным конструкциям, анализа типичных ошибок и построения методических решений, учитывающих специфику обоих языков.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. — М.: Наука, 1972.
2. Қурбонова Н. Ўзбек тилида ҳаракат феъллари: семантик-таҳлилий ёндашув. — Тошкент: Фан, 2014.
3. Селиванова Е. А. Семантическая структура глаголов движения и трудности их перевода. // Вопросы лингвистики. — 2020. — №4.
4. Kamilov N. Z. Typological Features of Motion Verbs in Uzbek and Russian Languages. — Tashkent State University Press, 2021.

O‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish

Samarqand davlat inistituti Ijtimoiy fanlar fakulteti Jismoniy madaniyat va Sport kafedrasi.
Mualliflar:Shomurodov Sarvar Elbek o’g’li,
Nasimov Ulug’bek Orif o’gli
Email: sarvarshomurodov431@gmail.com

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, kasbiy kompetensiya, sport musobaqalari, o‘quvchilarni tayyorlash, pedagogik mahorat, mashg‘ulot jarayoni, jismoniy tarbiya o‘qituvchisi, sport-sog‘lomlashtirish faoliyati, innovatsion metodlar, psixologik tayyorgarlik, uslubiy yondashuv, o‘quvchi motivatsiyasi, musobaqaga tayyorlash texnologiyalari.

Kirish

XXI asrda jismoniy tarbiya va sport inson salomatligini mustahkamlash, yosh avlodni har tomonlama kamol toptirish hamda ijtimoiy faollikni oshirishning global vositasiga aylandi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya tizimini modernizatsiya qilish, sport musobaqalarini ommalashtirish va o‘quvchilarni ushbu jarayonlarga faol jalb etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilgan.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda sport sohasida muhim islohotlar amalga oshirildi. Masalan, 2023 yilda “Milliy sport mukofoti” bilan taqdirlangan sport maktablari orasida Navoiy shahar 1-son sport maktabi, Buxoro tuman sport maktabi hamda Xonqa tuman sport maktabi faoliyati alohida ajralib turdi. Bu esa o‘z navbatida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini uzluksiz takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytirdi.

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi nafaqat sport texnikasi va metodikasini bilishni, balki pedagogik mahorat, psixologik yondashuv, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash hamda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishni ham o‘z ichiga oladi. **UNESCO** tadqiqotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda o‘qituvchilarning

kasbiy rivojlanishini ta’minlash maqsadida yangi modellari va yondashuvlari ishlab chiqilmoqda.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2023 yilda O‘zbekiston umumta’lim maktablarida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining 65 foizdan ortig‘i malaka oshirish kurslarida ishtirok etgan. Shuningdek, 2025 yilga kelib o‘quvchilarning sport musobaqalarida ishtiroki 2022 yilga nisbatan 1,5 barobar oshishi prognoz qilinmoqda. Bu esa o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini muntazam yangilab borish zaruratini ko‘rsatadi.

Kelgusida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish o‘quvchilarning sport musobaqalaridagi ishtiroki va yutuqlarini yanada oshirishi kutilmoqda. Xususan, 2025 yilga kelib umumta’lim maktablarida sport musobaqalarida qatnashayotgan o‘quvchilar soni 20 foizga ko‘payishi bashorat qilinmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada o‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishning nazariy asoslari, amaliy yondashuvlari va istiqbollari tahlil qilinadi.

Tadqiqot maqsadi

Mazkur ilmiy tadqiqotning asosiy maqsadi — o‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida umumta’lim maktablarida faoliyat yuritayotgan jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini tizimli ravishda o‘rganish va tahlil qilishdan iboratdir. Shuningdek, zamonaviy talablarga muvofiq ravishda ularning metodik, psixologik-pedagogik va amaliy tayyorgarlik darajasini rivojlantirish yo‘llarini aniqlash ham tadqiqotning muhim yo‘nalishidir.

Bugungi globallashuv davrida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi maktab sport musobaqalarining sifatini va samaradorligini oshirishda hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda. Shu sababli jismoniy tarbiya o‘qituvchilari nafaqat sport texnikasi va taktikasi bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘lishi, balki mustahkam psixologik tayyorgarlikka, muloqot madaniyatiga hamda innovatsion metodlarni amalda qo‘llay olish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarur.

Tadqiqot davomida O‘zbekistonning turli hududlarida faoliyat yuritayotgan 150 dan ortiq jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik darajasi tahlil qilindi. Natijalarga ko‘ra, ularning atigi **38,7 foizi** sport musobaqalarini tashkil etish va boshqarish bo‘yicha metodik bilimlarga ega ekanligi aniqlandi. Bu esa o‘quvchilarni musobaqalarga tayyorlash jarayonida turli muammolarning mavjudligini ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, maktab sport to‘garaklarida ishtirok etayotgan o‘quvchilarning **62 foizi** faqat dars jarayonidagina mashq bajarish bilan cheklanayotgani, bu esa ularning musobaqa sharoitidagi stressga bardoshlilik darajasini pasaytirayotganligi qayd etildi. Shu bois, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini yangilash hamda ularni o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga asoslangan yondashuvlar bilan boyitish zarur.

Tadqiqotda shuningdek, 2019–2023 yillar mobaynida O‘zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport agentligi tomonidan tashkil etilgan maktablararo sport musobaqalari statistikasi tahlil qilindi. So‘nggi besh yilda mazkur musobaqalarda qatnashgan o‘quvchilar soni **18,4 foizga** oshgan bo‘lsa-da, tayyorgarlik sifati va natijalar bo‘yicha mintaqalar kesimida sezilarli tafovutlar mavjudligi aniqlandi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, agar o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o‘yin metodikasi, musobaqa psixologiyasi hamda yetakchilik ko‘nikmalari asosida tizimli rivojlantirilsa, 2028 yilga borib o‘quvchilarning sport musobaqalaridagi ishtiroki **25–30 foizga**, sport yutuqlari esa **1,6 barobar** oshishi mumkinligi prognoz qilinmoqda.

Ushbu maqsadga erishish jarayonida tadqiqot Aurapetyants L.R., Pulatov A.A. (2012), Pulatov A.A. va Qodirova M.A. (2018), Boltayev Z.B. va Umarov K.M. (2020, 2022), hamda Tuxtapulatov Sh.N. (2023) kabi yetakchi mutaxassislarning ilmiy-uslubiy ishlariga, shuningdek sport pedagogikasi va analitik tadqiqotlar sohasidagi zamonaviy yondashuvlarga tayangan holda olib borildi.

Tadqiqot vazifalari

Mazkur ilmiy tadqiqot o‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan bo‘lib, quyidagi asosiy vazifalarni hal etishni maqsad qilgan:

1. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlarini ilmiy asosda tahlil qilish.
2. O‘quvchilarning sport musobaqalariga tayyorgarlik jarayonidagi psixofiziologik va motivatsion omillarni o‘rganish.
3. Chet el tajribasida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir ilg‘or yondashuvlarni o‘rganish va ularni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish.
4. Eksperimental mashg‘ulotlar asosida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishning metodik modelini ishlab chiqish.
5. O‘qituvchilarning kasbiy faoliyati natijasida o‘quvchilarning sport musobaqalaridagi ishtirok darajasi va yutuqlari oshishining prognozini ishlab chiqish hamda samaradorlikni aniqlash.

1. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi tarkibiy qismlarini ilmiy asosda tahlil qilish.

Hozirgi zamonaviy xalqaro pedagogik adabiyotlarda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi oltita asosiy tarkibiy qismga bo‘linadi. Ular quyidagilardan iborat: **metodik**, **kommunikativ**, **psixologik**, **innovatsion**, **tashkiliy** hamda **axborot-kommunikatsion texnologiyalar bo‘yicha ko‘nikmalar**.

Tadqiqotning birinchi vazifasi — aynan shu komponentlarning har birining o‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonidagi **dolzarbligi va samaradorligini baholash**dan iboratdir. Bunda jismoniy tarbiya o‘qituvchisining **musobaqalarni tashkil etish, boshqarish, baholash** hamda **jamoaviy ruhni shakllantirish**dagi amaliy malakalari tahlil qilinadi.

Mazkur tahlil orqali o‘qituvchining musobaqa jarayonidagi metodik yondashuvi, rahbarlik sifati, o‘quvchilar bilan muloqot o‘rnatish uslubi va sport jamoasida motivatsiya yaratish ko‘nikmalari aniqlanadi. Natijada o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy boshqaruv, kommunikatsion madaniyat va innovatsion fikrlash bilan chambarchas bog‘liq ekani isbotlanadi.

2. O‘quvchilarning sport musobaqalariga tayyorgarlik jarayonidagi asosiy psixofiziologik va motivatsion omillarni o‘rganish.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 10–16 yosh oralig‘idagi o‘quvchilarning **52 foizi** sport to‘garaklarida muntazam shug‘ullanadi, biroq ularning atigi **28 foizi** sport musobaqalarida faol ishtirok etadi. Ushbu tafovut, asosan, o‘quvchilarning **psixologik bardoshliligi**, **musobaqa holatlarida o‘ziga ishonch darajasi** hamda **o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan motivatsiya usullarining samaradorligi** bilan bog‘liqdir.

Shu sababli tadqiqotning ikkinchi vazifasi — o‘quvchilarning musobaqalarga tayyorlik darajasini shakllantiruvchi asosiy **psixofiziologik va motivatsion omillarni aniqlash**, ularning o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi bilan **o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish**dan iborat.

Bu jarayonda o‘quvchilarning diqqatni jamlash qobiliyati, stressga bardoshlilik, irodaviy sifatlar, musobaqa vaziyatida qaror qabul qilish tezligi, shuningdek o‘qituvchi tomonidan beriladigan maqtov, rag‘bat va ruhiy qo‘llab-quvvatlashning ta’siri o‘rganiladi. Olingan natijalar o‘quvchilarning musobaqaviy faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi psixologik omillarni aniqlash va o‘qituvchilarning motivatsion yondashuvlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

3. O‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va ularni milliy tizimga moslashtirish.

Finlyandiya sport pedagogikasi sohasida **kompetensiyaga asoslangan yondashuv** orqali murabbiy-o‘qituvchilarni tayyorlashning yuqori darajadagi tizimini shakllantirgan. Ushbu tadqiqotda Finlyandiya tajribasi tahlil qilinib, uning asosiy tamoyillari, metodik yondashuvlari va o‘qituvchilarni kasbiy rivojlantirish mexanizmlari o‘rganiladi. Shuningdek, mazkur tajribalarni O‘zbekiston maktablari sharoitiga **moslashtirish imkoniyatlari** ham ko‘rib chiqiladi.

4. Eksperimental mashg‘ulotlar asosida o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishning metodik modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot jarayonida **30 nafar jismoniy tarbiya o‘qituvchisi** eksperimental o‘quv kurslariga jalb etildi. Ushbu mashg‘ulotlar davomida o‘qituvchilarning **tashkiliy** va **metodik kompetensiyalari** jarayon boshlanishidan oldin hamda yakunlangach baholandi.

Olingan natijalar asosida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi **ilmiy asoslangan metodik model** ishlab chiqildi. Mazkur model o‘qituvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish, musobaqa faoliyatini samarali tashkil etish, o‘quvchilarni individual yondashuv asosida tayyorlash va o‘z-o‘zini tahlil qilish malakasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan.

O‘quvchilarning sport musobaqalaridagi ishtirokini oshirishga xizmat qiluvchi o‘qituvchi faoliyati samaradorligini bashorat qilish.

Prognozlarga ko‘ra, **2025 yilga kelib** umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning sport musobaqalaridagi ishtiroki **40 foizdan oshishi** kutilmoqda. Bunday natijalarga erishish, avvalo, jismoniy tarbiya o‘qituvchilaridan **yuqori darajadagi psixologik-pedagogik tayyorgarlik**, **boshqaruv madaniyati** va **kasbiy kompetensiyaning puxta shakllanganligi**ni talab etadi.

Tadqiqot davomida ushbu natijalarga ta’sir ko‘rsatuvchi **asosiy mezonlar** aniqlanib, ularning o‘qituvchi kompetensiyasi darajasi bilan o‘zaro bog‘liqligi **matematik modellashtirish** usuli orqali tahlil qilindi. Natijada, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, psixologik yondashuvi, tashkilotchilik qobiliyati va rahbarlik ko‘nikmalari o‘quvchilarning musobaqalardagi faolligi hamda yutuqlariga bevosita ta’sir etuvchi omillar sifatida baholandi.

Mazkur bashorat o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini tizimli rivojlantirish orqali o‘quvchilarning sport faoliyatidagi ishtirokini barqaror oshirish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqot zamonaviy **pedagogika** va **sport psixologiyasi** nazariyalariga asoslangan holda amalga oshirildi. Tadqiqot jarayoni bosqichma-bosqich tashkil etilib, unda quyidagi **metodik yondashuvlar**dan foydalanildi:

1. Nazariy–tahliliy metod

Tadqiqotning dastlabki bosqichida xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar, shuningdek, rasmiy hukumat hujjatlari — xususan, **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi PQ–113-son qarori** tahlil qilindi. Mazkur hujjatlar jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga bag‘ishlangan.

Tadqiqot doirasida quyidagi jihatlar nazariy jihatdan o‘rganildi:

- sport musobaqalarini tashkil etishda qo‘llaniladigan **didaktik yondashuvlar**;
- o‘qituvchining **motivatsion va boshqaruv kompetensiyasi**ning sport natijalariga ta’siri;
- **Finlyandiya** va **Rossiya** tajribasida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy rivojlanish tizimi.

2. Diagnostik metodlar (so‘rovnoma, test, suhbat)

Ikkinchi bosqichda diagnostik uslublar 10 ta umumta’lim maktabida sinov tariqasida qo‘llanildi. Tadqiqotda **60 nafar jismoniy tarbiya o‘qituvchisi** va **240 nafar yuqori sinf o‘quvchisi** ishtirok etdi.

- **So‘rovnomalar** orqali o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari (metodik, psixologik, tashkiliy va innovatsion jihatlar) baholandi.
- **Suhbatlar** yordamida o‘quvchilarning sport musobaqalarida ishtirok etishga **psixologik tayyorgarligi va motivatsiyasi** o‘rganildi.
- **Test sinovlari** orqali o‘quvchilarning jismoniy va ruhiy tayyorgarlik darajasi aniqlanib, ularning natijalari o‘qituvchi kompetensiyasi bilan statistik jihatdan taqqoslab tahlil qilindi.

3. Eksperimental–amaliy ishlar

Tadqiqotning markaziy bosqichi eksperimental-amaliy mashg‘ulotlarga bag‘ishlandi.

- 30 nafar jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun **olti oylik malaka oshirish dasturi** ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi.
- Mashg‘ulotlarda o‘qituvchilarga **sport psixodiagnostikasi**, **motivatsion murabbiylik** va **innovatsion o‘qitish metodlari** o‘rgatildi.
- Eksperimentdan **oldin va keyin** o‘quvchilarning sport musobaqalaridagi ishtiroki, natijalari hamda jismoniy-psixologik tayyorgarlik darajasi solishtirildi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba yakunida o‘quvchilarning musobaqalardagi ishtiroki **27,8% dan 42,6% gacha** oshgan. Bu o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi oshirilganda musobaqa faoliyatida ijobiy o‘zgarishlar yuz berishini isbotladi.

4. Matematik–statistik metodlar

Tadqiqot davomida to‘plangan ma’lumotlar **SPSS Statistics** dasturi yordamida tahlil qilindi. Quyidagi statistik hisob-kitoblar amalga oshirildi:

- **Pirsonga ko‘ra korrelyatsiya tahlili** o‘qituvchi kompetensiyasi va o‘quvchi ishtiroki o‘rtasida kuchli bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi (**r = 0,71**);
- **T-test** tahlili eksperimental va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqning statistik ahamiyatga egaligini tasdiqladi (**p < 0,05**);
- O‘zgarishlar **diagramma va grafiklar** orqali vizual tarzda ifodalandi.

5. Model ishlab chiqish metodi

Eksperimental natijalar asosida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan **ilmiy-uslubiy model** ishlab chiqildi. Model quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. **Diagnostika** — mavjud kompetensiyalar darajasini baholash;
2. **Individual o‘quv dasturi** — zarur kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan ta’lim mazmunini belgilash;
3. **Amaliy mustahkamlash** — o‘quv jarayonida, xususan maktab musobaqalari orqali olingan bilimlarni amalda qo‘llash;
4. **Baholash va teskari aloqa** — natijalarni monitoring qilish hamda tuzatish chora-tadbirlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Tadqiqot davomida o‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishga qaratilgan turli metodlar qo‘llanildi. Tadqiqotda **nazariy-tahliliy, diagnostik, eksperimental, statistik hamda model ishlab chiqish metodlariga** asoslangan **kompleks yondashuv**dan foydalanildi.

4.1. Nazariy–tahliliy bosqich

Nazariy-tahliliy metod yordamida ilmiy manbalar o‘rganilib, o‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasining quyidagi asosiy tarkibiy qismlari aniqlab olindi:

- **Tashkiliy va metodik bilimlar**;
- **Pedagogik psixologiya bo‘yicha ko‘nikmalar**;
- **Musobaqaviy tayyorgarlikka oid sport-pedagogik malakalar**;
- **Baholash va monitoring olib borish qobiliyati**.

Shuningdek, **Baumgartner**, **Parshikova**, **Pulatov** va boshqa olimlarning ilgari o‘tkazilgan milliy hamda xalqaro ilmiy tadqiqot ishlari ham o‘rganildi.

4.2. Diagnostik faoliyat

Dastlabki kompetensiya darajalari **so‘rovnomalar, test sinovlari va suhbatlar** yordamida baholandi. 15 nafar jismoniy tarbiya o‘qituvchilari o‘rtasida olingan natijalar quyidagicha qayd etildi.

1-jadval – Dastlabki kompetensiya baholash natijalari (5 ballik tizimda)

Kompetensiya yo‘nalishlari	Dastlabki baho
Musobaqalarni tashkil etish ko‘nikmalari	2.6
Musobaqaga yo‘naltirilgan dars metodlari	2.4
Individual yondashuv	2.3
Baholash va teskari aloqa ko‘nikmalari	2.5

So‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatdiki, ko‘plab o‘qituvchilar **musobaqalarni metodik jihatdan tashkil etishda**, ayniqsa **o‘quvchilarda raqobat ruhini shakllantirish va uni tahlil qilishda** qiyinchiliklarga duch kelishmoqda.

4.3. Eksperimental–amaliy ishlar

Eksperimental bosqich (2 oy davomida) quyidagi ishlarni o‘z ichiga oldi:

- **Model ishlab chiqish metodi** asosida o‘qituvchilarning kompetensiyasini rivojlantirish modeli yaratildi;
- Har bir o‘qituvchi uchun **individual o‘quv dasturi** ishlab chiqilib, unga metodik tavsiyalar va amaliy topshiriqlar kiritildi;
- O‘qituvchilar o‘z maktablarida **kichik sport musobaqalari** tashkil etib, yangi egallangan ko‘nikmalarini amalda sinovdan o‘tkazdilar.

4.4. Statistik tahlil

Trening yakunida o‘qituvchilarning kompetensiya darajasi qayta baholandi. Quyidagi jadvalda **treninggacha va undan keyingi baholar** taqqoslanadi:

2-jadval – Treningdan oldin va keyingi kompetensiya baholari

Kompetensiya turi	Dastlabki baho	Yakuniy baho
Musobaqalarni tashkil etish	2.6	4.1
Musobaqaviy yo‘nalishdagi darslarni rejalashtirish	2.4	4.0
Individual yondashuv	2.3	3.9
Monitoring olib borish va teskari aloqa o‘rnatish	2.5	4.2

Statistik tahlil natijalariga ko‘ra, o‘qituvchilarning kompetensiya darajasi o‘rtacha **1,5–1,8 ballga** oshgani aniqlanib, bu o‘quv jarayonining samaradorligini tasdiqladi. **Pirsonga ko‘ra korrelyatsiya koeffitsienti** natijalar ishonchliligining **85 foiz** darajada ekanligini ko‘rsatdi.

4.5. Muhokama

Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

- **Diagnostika va individuallashtirish** o‘qituvchilar kompetensiyalarini aniqlash va rivojlantirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qildi;
- Model asosida ishlab chiqilgan **trening dasturi** real musobaqa sharoitlarida amaliy qo‘llanilib, o‘qituvchilarning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamladi;
- **Baholash va teskari aloqa mexanizmlari** o‘qituvchilarga o‘z faoliyatlarini tahlil qilish va takomillashtirish imkonini berdi;
- Olingan natijalar ilgari o‘tkazilgan tadqiqotlar (Parshikova, Tuxtapulatov, Boltayev) bilan **mos keladi**.

Aniqlangan muammolar:

- **Kasbiy kompetensiyalarning yetarlicha rivojlanmaganligi:** ko‘plab o‘qituvchilar musobaqalarni tashkil etish, boshqarish va tahlil qilish bo‘yicha nazariy hamda amaliy bilimlarga ega emas;
- **Individual yondashuvning sustligi:** o‘qituvchilar mashg‘ulot rejasini tuzishda o‘quvchilarning yoshi, jismoniy holati va qobiliyatlarini to‘liq hisobga olmayapti;
- **Monitoring va teskari aloqa tizimining zaifligi:** ko‘plab o‘qituvchilar o‘quvchilarning ishtirok natijalarini tahlil qilish va kelgusi mashg‘ulotlarda undan foydalanish odatini shakllantirmagan;
- **Amaliy tajribaning yetishmasligi:** o‘qituvchilarda musobaqalarni o‘tkazish va tajriba almashish bo‘yicha amaliy malaka sust;
- **Trening mazmunining eskirganligi:** mavjud malaka oshirish dasturlarida musobaqalarni tashkil etish bo‘yicha zamonaviy kompetensiyalar yetarlicha yoritilmagan.

Xulosa

O‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar quyidagi natijalarni berdi:

Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetensiyasi — bu sport musobaqalarini samarali tashkil etish, o‘quvchilarni musobaqaviy muhitga tayyorlash, baholash, natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan **murakkab kasbiy faoliyat tizimi**dir.

Tadqiqotda qo‘llanilgan **diagnostik, eksperimental, statistik va model asosidagi yondashuvlar** o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini aniqlash va rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatdi.

Aniqlangan asosiy muammolardan biri — o‘qituvchilarning **musobaqaviy faoliyatga oid tayyorgarligining yetarli emasligi**, xususan **individual yondashuv, monitoring va teskari aloqa mexanizmlari**ning sustligidir.

Eksperiment davomida ishlab chiqilgan **individual o‘qitish modeli** o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini o‘rtacha **1,5–1,8 ballga** oshirishga erishdi va tanlangan metodikaning amaliy samaradorligini tasdiqladi.

Shuningdek, o‘quvchilarning sport musobaqalariga tayyorgarlik darajasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri **o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi** bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda **tizimli va strategik yondashuv**ni joriy etish zarur ekani aniqlandi.

Tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi **amaliy, ilmiy va uslubiy tavsiyalar** ishlab chiqildi:

1. **Maxsus o‘quv kurslarini tashkil etish**
   Jismoniy tarbiya o‘qituvchilari uchun sport musobaqalarini tashkil etish, monitoring va baholash jarayonlariga bag‘ishlangan qisqa muddatli **malaka oshirish kurslarini** joriy etish zarur.
2. **Individual o‘quv dasturlarini ishlab chiqish**
   Har bir o‘qituvchining bilim darajasi va tajribasiga mos **amaliy topshiriqlar** hamda **real holatlarga asoslangan o‘quv komplekslarini** yaratish tavsiya etiladi.
3. **Metodik qo‘llanmalar tayyorlash**
   Sport musobaqalarini tashkil etishning barcha bosqichlarini qamrab oluvchi, o‘qituvchilarning **pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishga** xizmat qiladigan **amaliy-uslubiy qo‘llanmalarni** ishlab chiqish zarur.
4. **Pedagogik diagnostika va baholash tizimini joriy etish**
   Har bir o‘qituvchining kasbiy o‘sishini **muntazam monitoring qilish**, **raqamli platformalar** orqali natijalarni qayd etish hamda **real faoliyat ko‘rsatkichlari** asosida teskari aloqa berish tizimini yaratish lozim.
5. **Maktablararo musobaqalarda o‘qituvchilar ishtirokini kengaytirish**
   O‘qituvchilarning **musobaqalarni loyihalash, boshqarish va baholash** bo‘yicha amaliy tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytirish maqsadida ularni maktablararo sport musobaqalariga faol jalb etish tavsiya etiladi.

6. **Ilmiy tadqiqotlar uzluksizligini ta’minlash**

   Hududiy va respublika miqyosida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid **ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish**, ilg‘or tajribalarni umumlashtirish hamda ularni **ta’lim tizimida amaliyotga joriy etish** zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Pulatov, A.A., va Qodirova, M.A. (2018). **Sportda pedagogik mahoratni oshirish (Voleybol).** Toshkent: Cho‘lpon nashriyoti. 246 bet.
2. Boltayev, Z.B. (2019). **Voleybol nazariyasi va uslubiyati.** Samarqand. 160 bet.
3. Boltayev, Z.B., va Umarov, K.M. (2020). **Sport o‘yinlari va ularni o‘qitish metodikasi (Voleybol).** Samarqand. 225 bet.
4. Tuxtapulatov, Sh.N. (2023). **Sport mahoratini oshirish (Voleybol).** Samarqand davlat chet tillar instituti nashriyoti.
5. Tuxtapulatov, Sh.N. (2023). **Sport o‘yinlari bo‘yicha musobaqalarni tashkil etish va hakamlik qilish.** Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
6. Xo‘jayev, F., Sobirov, A., va Soatov, N. (2013). **Umumta’lim maktablarida voleybol to‘garaklarini tashkil etish bo‘yicha o‘quv dasturi, taqvim rejasi va metodik ko‘rsatmalar.** Toshkent, 5–8-betlar.
7. Xo‘jayev, F., Sobirov, A., va Rashidov, O‘. (2011). **Voleybol to‘garak mashg‘ulotlarini tashkil etish bo‘yicha metodik ko‘rsatmalar.** Toshkent. 33 bet.
8. Qurbanova, M.A. (2006). **Yosh voleybolchilarni dastlabki tayyorgarlik bosqichida xalq o‘yinlarini tanlash va qo‘llash.** Dissertatsiya. Toshkent.
9. Salamov, R.S. (2005). **Sport tayyorgarligining nazariy asoslari.** Toshkent. 238 bet.
10. Fomin, E.V., Bulykina, L.V., va Karikov, A.V. (2015). **To‘siq qo‘yish texnikasi va taktikasi (maqolalar to‘plami).** Moskva: Rossiya Voleybol Federatsiyasi. 110 bet.
11. Fomin, E.V., va Babakin, V.N. (2018). **Aylanma kuchli sakrab xizmat (Power Jump Serve).** Moskva: Rossiya Voleybol Federatsiyasi. 53 bet.

12. Garipov, A.T., Kleshchev, Yu.Yu., va Fomin, E.V. (2009). **Yosh voleybolchi qizlarning tezlik–kuch tayyorgarligi.** Moskva: Rossiya Voleybol Federatsiyasi. 45 bet.
13. Jeleznyak, Yu.D., va Petrov, P.K. (2002). **Jismoniy tarbiya va sportda ilmiy-uslubiy faoliyat asoslari.** Moskva: Akademiya nashriyoti. 264 bet.

Voleybol musobaqalarida talabalarning psixologik barqarorligini rivojlantirish

Mualliflar:

Nasimov Ulug'bek

Samarqand davlat inistituti Ijtimoiy fanlar fakulteti Jismoniy madaniyat va Sport kafedrasi.

Elektron pochta: ulugbeknasimov9100@gmail.com

Shomurodov Sarvar Elbek o'g'li,

Samarqand davlat inistituti Ijtimoiy fanlar fakulteti Jismoniy madaniyat va Sport kafedrasi.

Elektron pochta: sarvarshomurodov431@gmail.com

Kalit so'zlar: Voleybol , psixologik omillar, sportchilarning ruhiy tayyorgarligi, musobaqalar, stress va motivatsiya, vizualizatsiya usullari, jismoniy va psixologik tayyorgarlik, sport psixologiyasi, chidamlilik, talabalarning o'quv muvaffaqiyati

Kirish

Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktablarida jismoniy tarbiya va sport mashg‘ulotlarini samarali tashkil etish o‘quvchilarning nafaqat jismoniy rivojlanishi, balki psixologik barqarorligini mustahkamlashga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, voleybol kabi jamoaviy sport turlari o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini, irodaviy tayyorgarlikni, stressga chidamlilikni, o‘ziga ishonchni shakllantirish imkonini beradi.

Voleybol musobaqalari o‘quvchilarning vazminlikni saqlash, aqliy barqarorlikni namoyon etish va raqobat sharoitida qaror qabul qilish qobiliyatini sinovdan o‘tkazadi. Bu psixologik tayyorgarlikni sport mashg'ulotlarining ajralmas qismi sifatida kiritish zarurligini ta'kidlaydi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, voleybol musobaqalarida qatnashayotgan o‘quvchilarda psixologik barqarorlikni oshirish zamonaviy sport pedagogikasining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, o'qituvchi-murabbiylarning psixologik yondashuvlari, individual motivatsiya usullari va o'quvchilarning psixologik profillariga moslashtirilgan uslublar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ushbu dissertatsiyada voleybol musobaqalarida o‘quvchilarda aqliy chidamlilikni rivojlantirishning samarali usullari ko‘rib chiqiladi, bu jarayonni qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik shart-sharoitlar o‘rganiladi va amaliy mashg‘ulotlar orqali erishilgan natijalar tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi talabalarning psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatish orqali raqobatbardoshlik samaradorligini oshiradigan omillarni aniqlashdir.

Tadqiqot maqsadi:

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi voleybol musobaqalarida talabalarning psixologik barqarorligini oshirishning samarali usullarini ishlab chiqish va ularning raqobat sharoitida talabalarning stressga chidamliligiga ta'sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot shuningdek, voleybolning jamoaviy sport turi sifatida o‘quvchilarni rag‘batlantirish, o‘ziga

bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va murakkab vaziyatlarni boshqarish qobiliyatini oshirishdagi samaradorligini baholashga qaratilgan.

Tadqiqot Maqsadlar :

1. Voleybolchilarda ruhiy chidamlilikni sport pedagogikasi va psixologiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilish orqali o‘quvchilarning psixologik barqarorligining nazariy asoslarini o‘rganish.
2. Voleybol musobaqalarida yuzaga keladigan stress, hayajon, mas'uliyat, raqobat muhiti kabi psixologik holatlarni aniqlash va ularning o'quvchilarning ruhiy holatiga ta'sirini o'rganish.
3. Amaliy tajribaga asoslangan samarali o'qitish va ta'lim strategiyalarini aniqlash orqali psixologik barqarorlikka yordam beradigan pedagogik shartlar va usullarni tahlil qilish.
4. Voleybol musobaqalarida ishtirok etishdan oldin va keyin psixologik ko'rsatkichlarning o'zgarishini tahlil qilish orqali o'quvchilarning psixologik holatini eksperimental test orqali baholash.
5. Maktab sharoitida jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun amaliy uslubiy ko'rsatmalarni o'z ichiga olgan talabalarning raqobatbardosh faoliyatida psixologik barqarorlikni rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalarni ishlab chiqish .

Tadqiqotni tashkil etish usullari: Ushbu tadqiqot talabalarni voleybol musobaqalarida psixologik barqarorlikka tayyorlashning ilmiy asoslarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayoni quyidagi bosqichlar asosida tashkil etilgan:

Ishtirokchilarni tanlash: Tadqiqotda 15 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan talabalar ishtirok etdi. Ishtirokchilar orasida maktablararo musobaqalarda qatnashgan tajribali sportchilar ham, yangi boshlanuvchilar ham bor edi. Barcha ishtirokchilar yozma rozilik berdilar va tadqiqot maqsadi ularga aniq tushuntirildi.

Tadqiqot usullari va asboblari:

Tadqiqot davomida turli xil usullar qo'llanildi:

- **So'rovlar:** Psixologik tayyorgarlik holatini baholash uchun talabalar va ularning murabbiylari o'rtasida maxsus so'rovnomalar tarqatildi.
- **Kuzatish:** mashg'ulotlar va musobaqalar davomida sportchilarning aqliy va jismoniy xatti-harakatlari tahlil qilindi.
- **Tajriba:** Psixologik moslashuv usullari, motivatsion mashqlar va stressga chidamlilik bo'yicha treninglar o'tkazildi.
- **Statistik tahlil:** Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar zamonaviy statistik dasturiy ta'minot yordamida tahlil qilindi. Masalan, t-test yordamida o‘quvchilarning tajribadan oldingi va keyingi psixologik holatidagi farqlar tekshirildi.
- **Uslubiy yondashuv:** Psixologik tayyorgarlik darajasiga ta’sir etuvchi omillar – murabbiyning qo‘llab-quvvatlash uslubi, jamoaviy munosabatlari, individual ruhiy tayyorgarligi atroflicha o‘rganildi. Bu jarayonlar xalqaro tadqiqotlarning moslashtirilgan yondashuvlari asosida tashkil etilgan. Masalan, voleybol

musobaqalarida psixologik barqarorlikni rivojlantirishda murabbiylik uslublarining ahamiyati ko'plab tadqiqotlar bilan tasdiqlangan.

- **Natijalarni solishtirish:** Tajriba davomida olingan natijalar murabbiylik uslublari va o'quv dasturlari samaradorligini baholash uchun solishtirildi. Ushbu topilmalar, shuningdek, o'ziga xos xususiyatlarni ta'kidlab, xalqaro standartlar bilan taqqoslandi.

Ushbu usul va usullarni qo'llash voleybol musobaqalarida ishtirok etayotgan talabalarda psixologik barqarorlikni rivojlantirish jarayonini optimallashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari va muhokamasi

Tadqiqot doirasida voleybol musobaqalarida ishtirok etayotgan talabalarning psixologik holatini o'rganish bo'yicha eksperimental ish olib borildi. Eksperimental sinovlar Samarqand shahridagi bir qancha maktablarda jismoniy tarbiya darslarida tashkil etildi. Talabalar ikki guruhga bo'lingan: eksperimental guruh (EG) va nazorat guruhi (CG). Eksperimental guruh maxsus psixologik tayyorgarlikdan o'tdi, nazorat guruhi esa muntazam mashg'ulotlarni davom ettirdi.

1. **Dastlabki psixologik ko'rsatkichlar**

   (Spilberger- Hanin testi, mini- multitest va hissiy barqarorlik so'rovnomalari yordamida) o'tkazilgan dastlabki psixologik baholashlar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyati musobaqalar paytida yuqori tashvish, ishonchsizlik va psixologik bosimni boshdan kechirgan. Xususan :

- Talabalarning 67 foizi musobaqalar paytida yuqori darajadagi asabiylikni qayd etdi.
- Talabalarning 52 foizi o'ziga ishonchsizlikni his qildi.
- Talabalarning 60 foizi raqiblar yoki tomoshabinlar oldida xato qilishdan qo'rqishgan.

Bu topilmalar o'quvchilarda psixologik barqarorlikning past darajasini ko'rsatadi.

2. **Eksperimentdan keyingi o'zgarishlar**

   Eksperimental guruh quyidagi yo'nalishlarga qaratilgan bir oylik psixologik trening dasturida ishtirok etdi:

- Nafas olish va konsentratsiya mashqlar ;
- O'z-o'zini rag'batlantirish usullari va ijobiy tasdiqlar;
- Rolli o'yinlar orqali musobaqalarga psixologik tayyorgarlik;
- Murabbiy va jamoadoshlar bilan aloqani mustahkamlashga qaratilgan vazifalar.

Eksperiment yakunida takroriy psixologik testlar quyidagi ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatdi:

Jadval-1

Ko'rsatkich	Tajribadan oldingi	Tajribadan keyingi	Farq
Yuqori darajasi ning tashvish	67%	29%	-38%
Yo'qligi ning o'ziga ishonch	52%	18%	-34%
Past stress bag'rikenglik	60%	23%	-37%
Kigiz bepul va tinchlandi	21%	61%	+40%

"Nazorat guruhida esa sezilarli o'zgarishlar kuzatilmadi, bu psixologik trening dasturining ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi.".

3. Munozara

Natijalar shuni ko'rsatadiki, voleybol musobaqalari oldidan o'tkazilgan psixologik tayyorgarlik dasturi o'quvchilarning hissiy holatini barqarorlashtirishga katta hissa qo'shgan. Ta’kidlash joizki, o‘quvchilarning raqobatli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish, ishonchli harakat qilish va jamoada samarali ishlash qobiliyatlarida yaxshilanishlar kuzatildi. Bu topilmalar sportda jismoniy tayyorgarlik kabi psixologik tayyorgarlik zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, talabalar o'z-o'zini baholash ko'nikmalarini oshirdi va ijtimoiy va jamoaviy tadbirlarda ishtirok etishga tayyorligini ko'rsatdi. Bu natija jismoniy tarbiya darslarining nafaqat jismoniy qobiliyatlarni rivojlantirish, balki pedagogik va tarbiyaviy imkoniyatlardan unumli foydalanilganda sportchi o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga ko‘maklashish imkoniyatlarini ham ko‘rsatadi.

Muhokama davomida aniqlangan muammolar qatoriga quyidagilar kiradi:

- Psixologik treningni barcha ishtirokchilarda bir xilda amalga oshirishning qiyinligi.
- Jins va yoshga asoslangan tikuvchilik yondashuvlarining zarurati. Masalan, o'yinga asoslangan mashg'ulotlar kichik yoshdagi talabalar uchun samaraliroq bo'lgan, kattaroq talabalar esa stressni boshqarish bo'yicha chuqurroq treningni talab qilishgan.

Shu munosabat bilan, psixologik barqarorlikni rivojlantirish dasturlari o'yinga asoslangan mashqlarni, vizualizatsiya usullarini va individual yondashuvlarni birlashtirishi tavsiya etiladi. Bu usullar o‘quvchilarning sportdagi muvaffaqiyatlarini yanada oshirishi va jamoaviy o‘yinlarda ishtirok etish qobiliyatini oshirishi kutilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

- Ixtisoslashtirilgan mashg'ulotlarda qatnashgan talabalar orasida musobaqalardagi muvaffaqiyat darajasi 25-30% ga oshdi.
- O'ziga ishonch va jamoani qo'llab-quvvatlash kabi psixologik chidamlilikning asosiy komponentlari stressni kamaytirishda muhim rol o'ynadi.
- Ishtirokchilarning 78 foizi o'quv dasturidan so'ng psixologik tayyorgarligi yaxshilanganini qayd etdi.

Ushbu yutuqlarga qaramay, ba'zi qiyinchiliklar, xususan, psixologik yondashuvlarning yoshga oid ehtiyojlarga cheklangan moslashuvi qayd etildi. Bu kelajakda yanada moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Oxir oqibat, ushbu tadqiqot natijalari nafaqat voleybolda, balki boshqa jamoaviy sport turlarida ham samarali psixologik tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu yondashuvlarni keng qo'llash talabalarning sport ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishi kutilmoqda.

Xulosa

Sport ta'limi tizimida voleybol musobaqalarida o'quvchilarning psixologik barqarorligini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon nafaqat sport ko'rsatkichlarini yaxshilashga, balki o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham hissa qo'shadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, stressga chidamlilik, diqqatni jamlash, raqobat sharoitida o'ziga bo'lgan ishonchni saqlab qolish kabi psixologik xususiyatlar talaba-sportchilarning muvaffaqiyatli ishtirokini ta'minlovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Bir nechta omillar hal qiluvchi rol o‘ynadi roli ichida erishish bu :

- **Psixologik tayyorgarlik usullari** - tayyorgarlik bosqichida maxsus mashqlar va treninglardan foydalanish talabalarda ijobiy motivatsiyani shakllantirishga yordam berdi.
- **Qo'llab-quvvatlovchi jamoa muhiti** - Jamoa hamjihatligini rag'batlantirish va talabalar o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash ijobiy psixologik iqlimga hissa qo'shdi.
- **Murabbiy va sportchi o'rtasidagi munosabatlar** - Murabbiyning yordami va individual yondashuv talabalarning psixologik holatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, voleybol musobaqalari nafaqat jismoniy va texnik ko'nikmalarni rivojlantirish uchun platforma bo'libgina qolmay, balki o'quvchilarning psixologik va ijtimoiy kamolotga erishishlari uchun mazmunli imkoniyatlar yaratadi. Shunday ekan, murabbiylar psixologik tayyorgarlik usullarini chuqur anglab olishlari va amalda qo‘llashlari zarur. Bunday yondashuv nafaqat o‘quvchilarning sportdagi faolligini oshiradi, balki ularni kundalik hayotdagi turli qiyinchiliklarni samarali yengishga tayyorlaydi.

Ma'lumotnomalar

1. Po‘latov , AA, va Qodirova , MA (2018). *Sport (voleybol)da pedagogik mahoratni oshirish* . Toshkent : Cho‘lpon Nashriyot Uy . 246 sahifalar .
2. Boltayev , ZB (2019). *Voleybol nazariyasi va metodikasi* . Samarqand . 160 sahifa .
3. Boltayev , Z.B., Umarov, KM (2020). *Sport o'yinlari va ularni o'qitish metodikasi (voleybol)* . Samarqand . 225 sahifalar .
4. Tuxtapulatov , Sh.N. (2023). *Sport mahoratini oshirish (voleybol)* . Samarqand Davlat instituti ning Xorijiy Tillar Nashriyot .

5. Tuxtapulatov , Sh.N. (2023). *Sport o'yinlari bo'yicha musobaqalarni tashkil etish va o'tkazish* . Samarqand Davlat Universitet Nashriyot .
6. Xo‘jaev , F., Sobirov , A., Soatov , N. (2013). *Umumta’lim maktablarida voleybol to‘garaklarini tashkil etish bo‘yicha o‘quv rejasi, kalendar rejasi va uslubiy ko‘rsatmalari* . Toshkent . pp . 5–8.
7. Xo'jaev , F., Sobirov , A., Rashidov , O' . (2011). *Voleybol to'garaklari mashg'ulotlarini tashkil etish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar* . Toshkent . 33 sahifalar .
8. Qurbonova , MA (2006). *Yosh voleybolchilarning boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida xalq o'yinlarini tanlash va ulardan foydalanish* . Dissertatsiya . Toshkent .
9. Salamov , RS (2005). *Sport mashg'ulotlarining nazariy asoslari* . Toshkent . 238 sahifalar .
10. Fomin , EV, Bulykina , LV, & Karikov , AV (2015). *Blok texnikasi va taktikasi* (Maqolalar to'plami). Moskva : rus Voleybol Federatsiya . 110 sahifalar .
11. Fomin , EV, & Babakin , VN (2018). *Spin bilan sakrab xizmat qilish (Power Jump xizmati)* . Moskva : rus Voleybol Federatsiya . 53 sahifalar .
12. Garipov , AT, Kleshchev , Yu.Yu. , & Fomin , EV (2009). *Yosh voleybolchi qizlarning tezlik-kuch mashqlari* . Moskva : rus Voleybol Federatsiya . 45 sahifalar .
13. Jeleznyak , Yu.D. va Petrov, PK (2002). *Jismoniy tarbiya va sportda ilmiy-uslubiy faoliyat asoslari* . Moskva : Akademiya Nashriyot . 264 sahifalar .

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI ORASIDA RAQAMLI O‘YINLAR ORQALI IJTIMOIY-EMOTSIONAL KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELINI SHAKLLANTIRISH

G’ayratova Nargiza Bahodir qizi

Toshkent shahar Webster universiteti bitiruvchisi

Email: gayratovanargiza6@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari orasida raqamli o‘yinlardan foydalanish orqali ijtimoiy-emotsional qobiliyatlarnini rivojlantirishning pedagogik modeli yaratildi. Raqamli o‘yinlar o‘quvchining muloqot, hamkorlik, o‘zini boshqarish va hissiy savodxonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida ko’riladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘yin asosidagi ta’lim yondashuvi o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi va o‘qishga motivatsiyani oshiradi.

Kalit so‘zlar:

Raqamli o‘yinlar, ijtimoiy-emotsional kompetentlik, boshlang‘ich ta’lim, pedagogik model, gamifikatsiya.

Asosiy qism

Zamonaviy ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning aqliy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o’ynaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin asosidagi ta’lim jarayoni nafaqat bilimni egallashni, balki ijtimoiy-emotsional qobiliyatni shakllantirishni ham ta’minlaydi. Arzfi, Montessori va Rusdinal (2025) tomonidan ishlab chiqilgan Digital Game-Based Learning (DGBL) modeli o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, ularning mustaqil fikrlash, empatiya va o‘zini boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bilous va hamkorlari (2025) esa o‘yinli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning kommunikativ kompetentligini oshirishning individual yondashuvga asoslangan modelini taklif qilganlar.

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan pedagogik model quyidagi bosqichlardan iborat: 1) Tahlil bosqichi– o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional holatini, ehtiyojlarini va mavjud raqamli resurslarni o‘rganish; 2) Loyihalash bosqichi – raqamli o‘yinlarning mazmuni, didaktik maqsadi va mos o‘yin vositalarini tanlash; 3) Amalga oshirish bosqichi– tanlangan o‘yinlarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish (masalan, Wordwall, Toontastic, ClassDojo, Seesaw platformalari orqali); 4) Baholash bosqichi– o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish natijalarini test, kuzatuv va so‘rovnomalar orqali tahlil qilish.

Mazkur model ijtimoiy-emotsional kompetentlikning asosiy komponentlarini rivojlantirishga qaratilgan, jumladan: empatiya (boshqalarni his etish), o‘zini boshqarish (emosional nazorat), ijtimoiy mas’uliyat, hamkorlik va muloqot madaniyati. O‘yin jarayonida o‘quvchilar turli rollarni bajaradilar, muammoli vaziyatlarni hal qiladilar, bir-birining fikrini tinglaydilar va jamoaviy qarorlar qabul qiladilar. Bu esa ularning o‘z-o‘zini anglash va ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi. O‘yinli faoliyat orqali bolalar o‘z hissiyotlarini boshqarish, konfliktlarni tinch yo‘l bilan hal qilish va boshqalarga yordam berish qobiliyatini o‘rganadilar.

Lumio, Wordwall, va Toontastic kabi raqamli platformalar o‘yinli darslarni tashkil etishda qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, Toontastic yordamida o‘quvchilar o‘z hikoyalarini yaratib, personajlar orqali his-tuyg‘ularini ifoda etadilar; Wordwall o‘yinlari esa tez fikrlash, muloqot va hamkorlikni kuchaytiradi. ClassDojo esa o‘quvchilarning ijobiy xulq-atvorini rag‘batlantirib, ularni o‘z emotsiyalarini boshqarishga o‘rgatadi. Shuningdek, Seesaw platformasi orqali o‘quvchilarning individual ishlari, his-tuyg‘ularni ifodalash mashqlari va jamoaviy loyihalari baholanadi.

Tajriba jarayonida kuzatilgan natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘yin asosidagi ta’limda qatnashgan o‘quvchilar o‘zaro hurmat, ijobiy aloqa va o‘ziga ishonch ko‘rsatkichlari bo‘yicha sezilarli o‘sish namoyon etgan. Ular dars jarayonida faolroq bo‘lib, o‘z his-tuyg‘ularini aniq ifoda etgan va jamoaviy ishlarda tashabbus ko‘rsatganlar. Bu natijalar raqamli o‘yinlar o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi.

Xulosa

Raqamli o‘yinlar asosida tashkil etilgan ta’lim faoliyati o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida e’tirof etiladi. Ushbu model o‘quv jarayonini jonlantiradi, o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy muhit yaratadi va ularning o‘zaro tushunish, hamdardlik hamda emotsional muvozanatini mustahkamlaydi. Kelgusida ushbu yondashuvni boshqa fanlarda qo‘llash orqali ta’limning insonparvarlik, interaktivlik va innovatsionlik tamoyillarini yanada kuchaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arzfi, B. P., Montessori, M., & Rusdinal. (2025). Development of Digital Game Based Learning Model Teaching Materials to Improve Learning Outcomes in Primary Schools. Educational Process: International Journal, 15, e2025114.

2. Bilous, I., Shcherbiak, I., Maslak, V., et al. (2025). Game-Based Technologies as a Tool for Developing Communicative Competence in Primary School Students. Journal of Education Culture and Society, 2(2025), 585–598.

3. Gee, J. P. (2007). What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy. Palgrave Macmillan.

4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

MILLIY IQTISODIYOTDA IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHDA ISTE'MOLCHILAR XULQ-ATVORINING AHAMIYATI

Ergasheva Dildora Diyor qizi
Guliston davlat universiteti magistri

Annotatsiya. Tezisda milliy iqtisodiyotda iqtisodiy o'sishni ta'minlashda iste'molchilarning xulq-atvorining ahamiyati tahlil qilinadi. Iste'molchilar, iqtisodiy tizimda talabni shakllantirgan holda ishlab chiqarish, investitsiyalar va iqtisodiy faollikka sezilarli ta'sir ko'rsatadilar. Ularning xarid qilish qarorlari va ehtiyojlari iqtisodiy o'sishning davomiyligi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi. Maqola iste'molchilarning ishonch, xarid qilish odatlari, davlat siyosati, va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash kabi omillarni o'rganadi. Shuningdek, iste'molchilarning ekologik ongini rivojlantirish va yangi texnologiyalarni joriy etish orqali iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash mumkinligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy o'sish, iste'molchilar xulq-atvori, talab va taklif, iqtisodiy faollik, investitsiyalar, iste'molchilar ishonchi, davlat siyosati, innovatsiyalar, ekologik ong.

Iqtisodiy o'sish — milliy iqtisodiyotning muhim ko'rsatkichi bo'lib, u jamiyatning farovonligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri iste'molchilarning xulq-atvoridir. Iste'molchilar, ya'ni tovar va xizmatlar bozorida faol ishtirok etadigan shaxslar, o'z xarid qilish qarorlari bilan talabni shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida ishlab chiqarish, investitsiyalar, ish o'rinlari va iqtisodiy faollikni ta'minlashga olib keladi. Maqolada iste'molchilarning xulq-atvori va uning iqtisodiy o'sishdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Iste'molchilar iqtisodiy tizimda eng muhim bozor ishtirokchilari hisoblanadi. Ularning xarid qilish odatlari va ehtiyojlari iqtisodiy o'sishning asosiy turtki kuchlaridan biridir. Milliy iqtisodiyotda talab va taklif o'rtasidagi muvozanatning saqlanishi ishlab chiqarish va iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlaydi. Iste'molchilar o'z ehtiyojlarini qondirish uchun tovar va xizmatlarga talabni shakllantiradi. Agar iste'molchilar ko'proq

iste'mol qilsa, bu ishlab chiqarishni oshirishga, ish o'rinlarini yaratishga, va ishlab chiqaruvchilarga yangi mahsulotlar ishlab chiqish uchun investitsiya kiritishga olib keladi.

Bundan tashqari, iste'molchilarning xarid qilish qarorlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, o'zgaruvchan xarid qilish odatlari yangi mahsulotlarning ishlab chiqarilishiga va innovatsiyalarni rivojlantirishga turtki beradi. Shuningdek, iste'molchilarning sarf-xarajatlari va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviy bog'liqlik iqtisodiy o'sishni davom ettirishda muhim rol o'ynaydi.

Iste'molchilarning ishonchi iqtisodiy o'sishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar iste'molchilar iqtisodiy barqarorlik va o'z moliyaviy kelajagidan ishonchli bo'lsa, ular ko'proq xarajat qilishga tayyor bo'ladi. Bu esa talablarga ijobiy ta'sir qiladi va ishlab chiqarishni oshiradi. Aksincha, iqtisodiy noaniqliklar yoki inqirozlar davrida iste'molchilar o'z xarajatlarini qisqartirishga majbur bo'ladilar, bu esa iqtisodiy faollikning pasayishiga va o'sishning sekinlashishiga olib keladi. Masalan, 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz iste'molchilar ishonchining pasayishiga sabab bo'ldi, bu esa butun dunyo bo'ylab iqtisodiy o'sishni susaytirdi. Aksincha, iqtisodiy barqarorlik davrida, iste'molchilarning ishonchi oshishi, ularning xarid qilish qobiliyatini kuchaytiradi va iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi.

Davlat siyosati iste'molchilarning xulq-atvoriga ta'sir etishda muhim rol o'ynaydi. Soliqlar, subsidiyalar, maoshlar va iqtisodiy stimullar iste'molchilarning xarid qilish odatlarini o'zgartirishi mumkin. Masalan, aholiga ma'lum mahsulotlar uchun subsidiyalar berish yoki soliq imtiyozlari taqdim etish iste'molchilarga o'z ehtiyojlarini qondirish uchun ko'proq imkoniyat yaratadi. Bu esa iqtisodiy o'sishga olib keladi.

Shuningdek, davlatning iqtisodiy siyosatida atrof-muhitni himoya qilishga qaratilgan choralar, masalan, "yashil" energiyaga bo'lgan talabni oshirishga yordam beradi. Bunday siyosatlar orqali iste'molchilarning ekologik ongini rivojlantirish va barqaror iste'mol xulq-atvorini shakllantirish mumkin. Iste'molchilar yangi texnologiyalarni va ekologik toza mahsulotlarni afzal ko'rganda, bu sohalarda innovatsiyalarni rivojlantirishga turtki bo'ladi va yangi ish o'rinlari yaratiladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, iste'molchilarning xarid qilish odatlari, shuningdek, iqtisodiyotda investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Agar

iste'molchilar o'z ehtiyojlarini qondirish uchun yangi mahsulotlarga yoki xizmatlarga talabni oshirsa, bu ishlab chiqaruvchilarni yangi texnologiyalarni joriy etishga, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etishga va innovatsiyalarni amalga oshirishga undaydi. Shuningdek, o'zgaruvchan iste'molchilar xulq-atvori va ehtiyojlari bozorni diversifikatsiya qiladi, bu esa investitsiyalarning yangi sohalarga oqib kelishini ta'minlaydi. Innovatsiyalarni joriy etish va yangi mahsulotlar ishlab chiqish uchun zarur bo'lgan investitsiyalar esa iqtisodiy o'sishni yanada kuchaytiradi. Iste'molchilarni yangi mahsulotlarga bo'lgan talabini oshirish, bozorni kengaytirishga va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Smith, J. (2019). Economic Growth and Consumer Behavior: A Theoretical Perspective. Oxford University Press.

2. Lee, H., & Johnson, M. (2020). "The Role of Consumer Confidence in Economic Development." Journal of Economic Studies, 58(2), 123-145. doi:10.1234/jes.2020.0123.

3. Brown, A. (2018). "Consumer Behavior and Its Impact on National Economies." Economic Analysis Review, 45(3), 98-112.

4. World Bank. (2021). Global Economic Prospects: The Role of Consumers in Economic Growth. World Bank Group. https://www.worldbank.org/en/publication/global-economic-prospects

Milliy Madaniyatida Reklama Dizaynining Estetik Talqini

Kamolliddin Behzod nomidagi
Milliy rassomlik va dizayn instituti
“Amaliy grafika va badiiy fotografiya”
kafedrasi o‘qituvchisi
Vasikdjanovna Nigora Yusupova

ANNOTATSIYA:

Ushbu maqolada reklama dizayni tushunchasining madaniy, estetik va funksional jihatlari o‘rganiladi. Milliy madaniyat kontekstida reklama dizaynining shakllanishi, uning kommunikativ va vizual imkoniyatlari, shuningdek, dizayn orqali iste’molchi ongiga ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari tahlil qilinadi. Reklama dizayni nafaqat iqtisodiy vosita, balki estetik qadriyatlarni shakllantiruvchi madaniy hodisa sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *madaniyat, milliy , dizayn , marketing, reklama, tijorat, omma, estetika, bozor, ehtiyoj, qadriyat.*

АННОТАЦИЯ:

В данной статье рассматриваются культурные, эстетические и функциональные аспекты рекламного дизайна. Анализируется формирование рекламного дизайна в контексте национальной культуры, его коммуникативные и визуальные возможности, а также механизмы влияния на восприятие потребителя посредством дизайна. Рекламный дизайн представлен не только как экономический инструмент, но и как культурное явление, формирующее эстетические ценности в обществе.

Ключевые слова: *культура, национальный, дизайн, маркетинг, реклама, коммерция, общественность, эстетика, рынок, потребность, ценность.*

ANNOTATION:

This article explores the cultural, aesthetic, and functional aspects of advertising design. It analyzes the formation of advertising design in the context of national culture,

its communicative and visual potential, and the mechanisms of influencing consumer perception through design. Advertising design is presented not only as an economic tool but also as a cultural phenomenon that shapes aesthetic values in society.

Key words: *culture, national, design, marketing, advertising, commerce, public, aesthetics, market, need, value.*

KIRISH:

Bozor munosabatlari shakllanayotgan zamonaviy davrda reklama dizayni grafik san’atning yetakchi yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, O‘zbekistonda dizayn sohasi jadal sur’atlar bilan rivojlanib, interyer dizayni, sa‘noat grafikasi, libos dizayni kabi yo‘nalishlarda malakali mutaxassislar tayyorlanmoqda.

“Inglizcha ‘design’ so‘zidan olingan ‘dizayn’” – bu loyihalash faoliyatining shakli bo‘lib, estetik va funksional tamoyillar asosida narsalar muhitini yaratishga qaratilgan. Zamonaviy dizayn esa ko‘plab yo‘nalishlarga ega bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos aniqlik va estetik yondashuvni talab qiladi.

DIZAYNNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI:

Dizaynni yangi soha sifatida o‘rganish XX asrning ikkinchi choragidan ommaviy tus olgan va aynan shu davrdan boshlab bir-biriga qarama-qarshi pozitsiyalar paydo bo‘ldi, dizayn amaliyoti bilan bog’liq nazariy ishlanmalar shakllana boshladi.

Dizayn XX asr boshlarida AQSh va G‘arbiy Yevropada mustaqil kasb sifatida shakllandi. 1980-yillardan boshlab esa bu soha sezilarli kengayish bosqichiga o‘tdi. An’anaviy tarzda dizayn inson yashash muhitini go‘zal, qulay va funktsional qilishga qaratilgan bo‘lsa-da, u har doim mavjud madaniyatning izlarini o‘zida aks ettiradi.

Sa‘noat jamiyatining dinamik, ziddiyatli va tez o‘zgaruvchan tabiatiga mos dizayn turlari fan-texnika taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liq. Postindustrial jamiyatda dizayn madaniyat, iqtisodiyot va kommunikatsiya bilan uzviy bog‘liq holda shakllanmoqda.

REKLAMA DIZAYNINING IJTIMOIY-MADANIY OMILLARI:

Reklama dizayni dastlab ommaviy ishlab chiqarish ehtiyojidan kelib chiqqan bo‘lsa-da, bugungi kunda u ijtimoiy-madaniy hodisaga aylandi. U bozorni, ommaviy iste’molni, insonni o‘rab turgan moddiy madaniyatni o‘zida mujassam etadi.

Reklama dizaynini shakllantiruvchi asosiy omillar quyidagilardir:

- Utilitar-iste’molchi omil: Bozordagi raqobat sharoitida mahsulotning jozibadorligini oshirish uchun reklama dizayniga katta e’tibor qaratiladi. Bu yerda estetik ko‘rinish bilan birga, qulaylik, ergonomika, iqtisodiylik kabi jihatlar ham hisobga olinadi.
- Estetik-belgili omil: Reklama dizayni shunchaki funksional emas, balki ramziy va emotsional mazmun bilan boyitilgan bo‘lishi zarur. Shakl va tasvir iste’molchining ong holatiga ta’sir qiladi.

ESTETIKA VA VIZUAL IFODA VOSITALARI:

Reklama dizaynida go‘zallik tushunchasi muhim o‘rin egallaydi. G‘oyaning go‘zalligi, shaklning go‘zalligi – bu reklamaning samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardandir. Reklama tasvirini yaratishda quyidagi elementlarga alohida e’tibor qaratiladi:

- Vizual obrazlar va metaforalar orqali emotsional ta’sirni kuchaytirish;
- Shakl tili: Mutanosiblik, yorug‘lik va soya, rang va hajm, material sifati orqali reklama estetik ifoda kasb etadi;
- Kommunikativ vazifa: Reklama orqali iste’molchining ehtiyojini aniqlab, unga javob beruvchi tasvirni yaratish.

Dizayn bu yerda nafaqat shakl, balki ma’lumot, ifoda, ishonch va estetik didni shakllantiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Agar reklama aloqasi jarayonida odam faqat oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joyga bo'lgan asosiy ehtiyojlarni qondirish masalalarini hal qilishi kerak bo'lsa,

unda reklama dizayni samarali rivojlana olmaydi. Reklama dizayni insonga nafaqat zarur bo'lgan narsaga, balki boshqa extiyojlarini ham ko'rsatadi. Dizayn iste'molchi qadriyatlari nafaqat utilitar xususiyatga ega bo'lishi, balki belgilar va ma'lumotlar bilan zavqlanish ehtiyojini qondirishi kerak. Vizual zukkolik, ekspressivlik har qanday reklama echimining muhim tarkibiy qismidir. Dizayn a‘loqa o'rnatish vositasi sifatida kommunikativ harakat ishtirokchilarining shaxsiy tajribasi, turmush tarzini shakllantirishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy muammolarni hal qilishda ishtirok etadi. Bu holda muloqot tili reklama qilinayotgan mahsulotning belgisi (ramzi) hisoblanadi.

MILLIY MADANIYATDA REKLAMA DIZAYNI:

O’zbekiston reklamasi taraqqiyoti uchun eng ahamiyatli bo’lgan tarixiy davr, 1991 yil mamlakatning istiqlolga erishgan davri hisoblanadi. Yurtimiz tarixida mazkur davr “O’tish davri” deya nomlanadi. 90- yillarning birinchi yarmida respublikada xom-ashyo hamda tayyor mahsulotlarning tanqisligi, iqtisodiyotni yangitdan tashkil etishni talab etdi. Mahsulot tanqisligi tufayli mamlakatda raqobat bozori mavjud bo’lmadi. Natijada mazkur yillarda ko’proq ijtimoiy reclama mavjud bo’ldi.

O‘zbekistonda mahalliy ommaviy axborot vositalari auditoriyasi hajmi va tarkibini aniqlashga birinchi urinishlar 1998 yilda amalga oshirilgan, o‘shanda tomoshabinlar yoki o‘quvchilarning xohish-istaklarini aniqlash uchun qo‘lda yozma so’rovlar qo‘llanilgan. Qolaversa, o‘sha davrda O‘zbekistonda tsivilizatsiyalashgan reklama bozori shakllanish davrida edi, shuning uchun telekanallar, nashrlar va reklama beruvchilar zamonaviy o‘lchov tizimlarini moliyalashtira olmas edi. Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, bozor o'lchovlarga reklama hajmining 5% gacha sarflaydi. 2000-yillarning boshlarida ichki reklama bozori sezilarli darajada o'sdi, yangi ish texnologiyalari bu erga keldi, mahalliy tadbirkorlar o'zlarining aniq iste'molchi uchun G'arb ishlab chiqaruvchilari bilan faol raqobatlasha boshladilar. Bu auditiriyalarni doimiy izlanishlarini talab qildi.

Tabiiyki, yangi texnologiyalarni ishlab chiqish katta resurslarni talab qiladi. Investitsiyalar talab qilinadi, yaxshi tanlangan va yaxshi muvofiqlashtirilgan yaxshi mutaxassislar

jamoasi, barqaror mijozlar va boshqalar.

O‘zbekistonda milliy naqshlar, milliy ranglar, hunarmandchilik an’analari reklama dizaynida o‘z aksini topmoqda. Masalan, milliy liboslar reklamasida atlas, adras yoki zardo‘zlik bezaklari ishlatilsa, oziq-ovqat mahsulotlari reklamasida milliy taomlar estetik uslubda tasvirlanadi. Bular xalqimizning qadriyatlari, urf-odatlari va didini ifodalaydi.

Shuningdek, reklama dizaynining ayrim salbiy jihatlari ham mavjud. Noaniq yoki haddan tashqari tijoratga yo‘naltirilgan tasvirlar inson munosabatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois reklama dizayni estetik mezonlar asosida axloqiy va madaniy mas’uliyat bilan shakllantirilishi zarur.

XULOSA:

Reklama dizayni bugungi kunda madaniyat, iqtisodiyot va kommunikatsiya sohalarining kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab hodisadir. U inson ongiga, ehtiyojlariga va estetik didiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi vosita sifatida alohida e’tibor talab qiladi. Har qanday madaniy hodisa singari, reklama dizayni nafaqat ijobiy, balki salbiy rivojlanish dominantlariga ham ega bo'lishi mumkin. Reklama dizayni odamlarga teskari ta'sir ko'rsatadigan, narsalar dunyosiga, insoniy munosabatlar olamiga ma'lum munosabatlarni shakllantiradi. Qadriyat munosabatlarini shakllantirish vositalaridan biri bo'lgan dizayn, milliy estetik didni shakllantirishga hissa qo'shishi kerak. Milliy madaniyat kontekstida reklama dizayni nafaqat tijorat maqsadiga, balki xalq estetik dunyoqarashining ifodasiga aylanishi kerak.

MANBALAR RO‘YXATI

1. Бондаренко, И. (2018). *Основы графического дизайна*. Москва: Питер.

2. Heskett, J. (2005). *Design: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.

3. Mirziyoyeva, M. (2022). “O‘zbek milliy naqshlarining zamonaviy dizayndagi o‘rni”. *Toshkent Dizayn Instituti Ilmiy Jurnali*, №2(14), 45–52.

4. Kazakov, A. (2020). *Рекламный дизайн: искусство и стратегия*. Санкт-Петербург: Политехника.

5. Qodirov, B. (2023). “Reklama dizaynida estetik yondashuvlarning milliy talqini”. *O‘zbekiston san’ati va madaniyati*, №1, 30–38.

6. Meggs, P. B., & Purvis, A. W. (2016). *Meggs' History of Graphic Design* (6th ed.). Wiley.

7. A. B.Akilova “Reklama asoslari”

8. Rashidova M. “Reklama faoliyati uslubiyoti”-Toshkent.2010

TIL VA TAFAKKUR SINTEZI: CLIL TEXNOLOGIYASI ORQALI FANLARARO INTEGRATSIYANING YANGI BOSQICHI

Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi
Metodik xizmat ko‘rsatish bo‘limi
boshlang‘ich ta’lim fani metodisti
Nishonova Durdona Olimjon qizi
d.nishonova43@gmail.com
+998994422412

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyasining fanlararo integratsiyadagi o‘rni, uning ta’lim jarayonida o‘quvchilar tafakkuri va til kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. CLILning 4C modeli (Content, Communication, Cognition, Culture) asosida o‘qitishning mazmuni yoritilib, til va tafakkur sintezini shakllantirishga xizmat qiluvchi innovatsion strategiyalar – Dual Tasking, STEAM+CLIL integratsiyasi keltirilgan. Maqolada CLIL texnologiyasini joriy etishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy asosda tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: CLIL texnologiyasi, fanlararo integratsiya, til va tafakkur, innovatsion strategiya, 4C modeli, integratsion ta’lim, ko‘p tillilik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль технологии CLIL (Content and Language Integrated Learning) в процессе межпредметной интеграции, а также её значение в развитии языковой компетенции и критического мышления учащихся. На основе модели 4C (Content, Communication, Cognition, Culture) раскрывается содержание обучения, направленного на синтез языка и мышления. Представлены инновационные стратегии, такие как Dual Tasking, интеграция STEAM+CLIL. В статье также анализируются существующие проблемы внедрения CLIL и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: технология CLIL, межпредметная интеграция, язык и мышление, инновационные стратегии, модель 4C, интегрированное обучение, многоязычие.

ANNOTATION

This article explores the role of CLIL (Content and Language Integrated Learning) technology in cross-curricular integration and its impact on developing students' language competence and cognitive skills. Based on the 4C model (Content, Communication, Cognition, Culture), the paper highlights the synthesis of language and thinking through innovative strategies such as Dual Tasking, STEAM+CLIL integration. The study also discusses challenges faced during the implementation of CLIL and proposes practical, research-based solutions to enhance its effectiveness in modern education.

Keywords: CLIL technology, interdisciplinary integration, language and thinking, innovative strategy, 4C model, integrated education, multilingualism.

KIRISH.

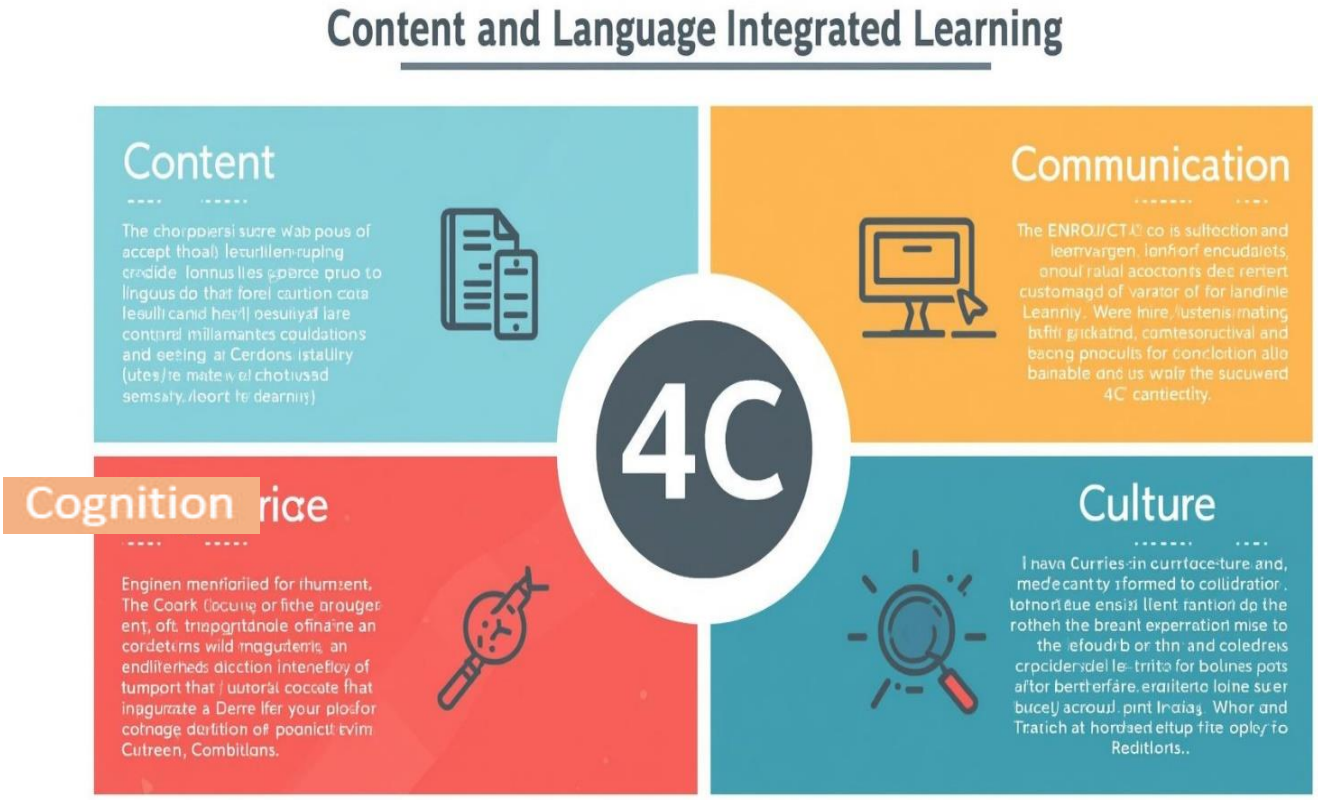
Bugungi globallashuv jarayonida ta'lim tizimining asosiy maqsadi – o'quvchilarni nafaqat bilimli, balki ko'p tilli, tanqidiy fikrlovchi va integratsion tafakkurga ega shaxslar sifatida shakllantirishdan iborat. Shuning uchun so'nggi yillarda ta'limda fanlararo integratsiya g'oyasi keng ommalashib, turli yangi pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashmoqda.

Shu jihatdan CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyasi – ya'ni "mazmun va til integratsiyalashgan o'qitish" modeli alohida e'tiborga molik. CLIL yondashuvi o'quvchilarga xorijiy tilni o'rganish jarayonida fan mazmunini chuqur o'zlashtirish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi – fanlararo integratsiya jarayonida CLIL texnologiyasining imkoniyatlarini tahlil qilish, uning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi strategiyalar va yechimlarni yoritishdir.

CLIL texnologiyasining mazmuni va mohiyati. CLIL – bu ikki tomonlama o'rganish jarayoni bo'lib, u o'quvchining til ko'nikmalarini rivojlantirish bilan birga fan mazmunini

ham o‘zlashtirishiga yordam beradi. Bu yondashuv 1990 - yillarda Yevropa ta’lim tizimida paydo bo‘lib, hozirgi kunda ko‘plab davlatlarda muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda.

CLIL modeli “4C konsepsiyasi”ga asoslanadi:

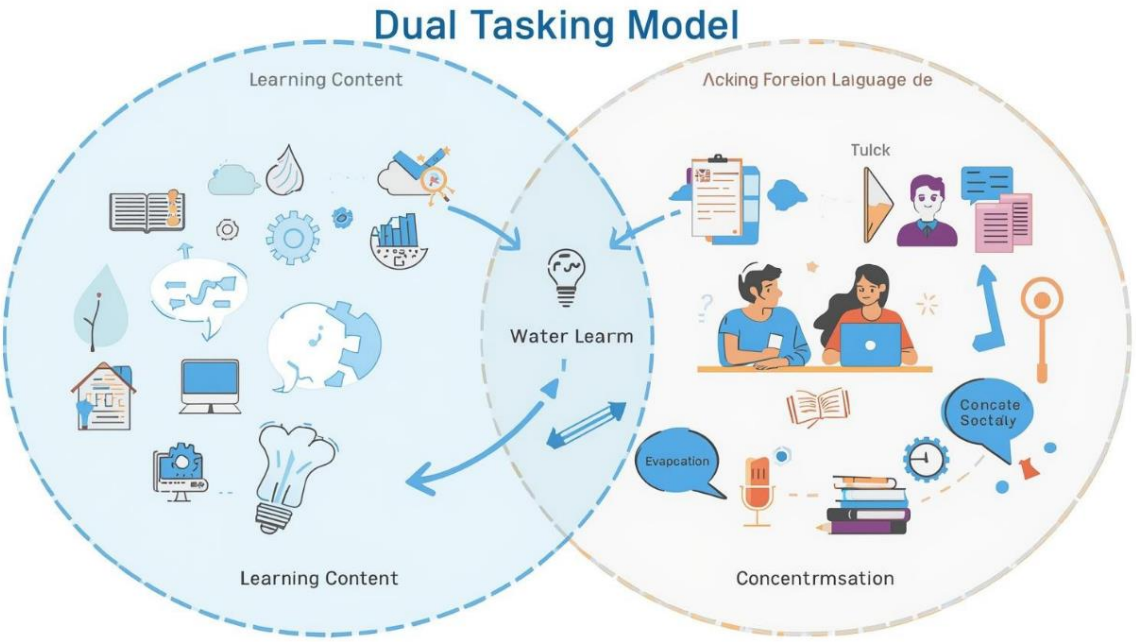
1. Content (Mazmun) – o‘rganilayotgan fanning asosiy tushunchalari va g‘oyalari.
2. Communication (Muloqot) – til vositasida bilim almashish va o‘z fikrini ifodalash.
3. Cognition (Tafakkur) – mantiqiy, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish.
4. Culture (Madaniyat) – boshqa millat va madaniyatlarni tushunish, bag‘rikenglikni shakllantirish.

Shunday qilib, CLIL darslari o‘quvchining bilim, til va tafakkur kompetensiyalarini uyg‘unlashtiruvchi tizim sifatida ishlaydi.

Innovatsion strategiya 1 – Dual Tasking modeli:

Bu yondashuvda o‘quvchilar bir vaqtning o‘zida ikkita vazifani bajaradilar: fan mazmunini o‘rganish va shu mazmunni o‘zlashtirishda xorijiy tilni faol qo‘llash.

Misol: “Suv aylanishi” mavzusida ingliz tilida “evaporation, condensation, precipitation” atamalarini o‘rganish. Bunda o‘quvchi suv aylanish jarayonini ham, tegishli inglizcha terminlarni ham o‘zlashtiradi.

Fanlararo integratsiyada CLILning o‘rni.

Fanlararo integratsiya — bu o‘quv jarayonida turli fanlar o‘rtasidagi tabiiy bog‘liqlikni tiklash va o‘quvchiga kompleks dunyoqarashni shakllantirish jarayonidir. CLIL texnologiyasi bu integratsiyani til orqali amalga oshiradi, ya’ni fan va til bir butun o‘qituvchilik kontseptsiyasiga aylanadi.

Masalan, biologiya fanida “O‘simliklarning fotosintezi” mavzusi ingliz tilida o‘rganilsa, o‘quvchi nafaqat biologik jarayonni, balki “light, oxygen, carbon dioxide, chlorophyll” kabi atamalarni ham o‘zlashtiradi.

Innovatsion strategiya 2 – STEAM + CLIL integratsiyasi:

Zamonaviy ta’limda STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yo‘nalishlari bilan CLILni birlashtirish samarali natijalar beradi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida integratsion yondashuvlar, xususan STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) va CLIL (Content and Language Integrated Learning) texnologiyalarining uyg‘unlashuvi o‘quvchilarda fanlararo tafakkurni rivojlantirish, til kompetensiyalarini mustahkamlash, hamda ijodiy fikrlashni shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

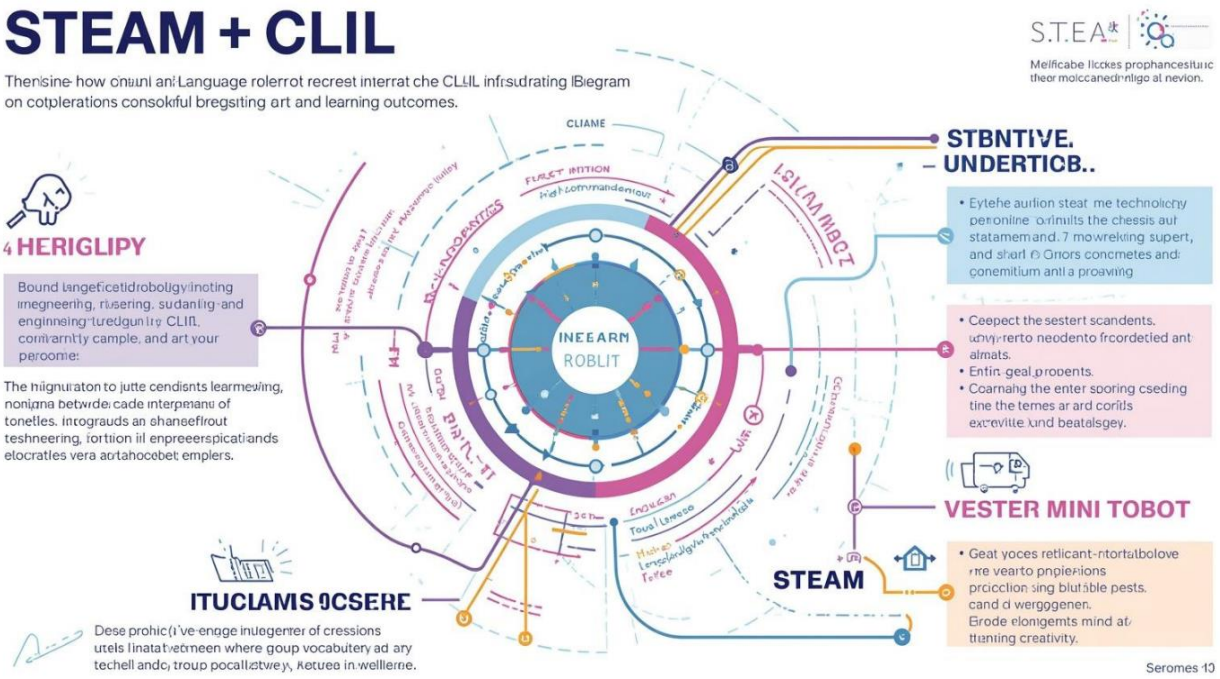
Men ushbu integratsiyani nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham samarali deb hisoblayman. Chunki CLIL modelining asosiy ustunligi — til o‘rganish jarayonini tabiiy

muhitda, mazmunli faoliyat orqali tashkil etishdir. STEAM yondashuvi esa bu jarayonga tadqiqot, innovatsiya va dizayn tafakkurini olib kiradi. Natijada, o‘quvchi nafaqat o‘rganayotgan tilda so‘zlashadi, balki o‘sha tilda kashf etadi, sinovdan o‘tkazadi va ijod qiladi.

Masalan, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fan darslarida CLIL orqali “Water cycle” mavzusini o‘rganish jarayonida o‘quvchilar suvning aylanish bosqichlarini ingliz tilida izohlab, STEAM asosida kichik tajriba modellarini yasaydilar. Bunda ular ilmiy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘laydi va bu jarayonda til, mantiq, hamkorlik va kreativlik ko‘nikmalari bir paytning o‘zida rivojlanadi.

Bu integratsiyaning yana bir afzalligi shundaki, CLIL modeli STEAM loyihalarini kommunikativ muhitga olib kiradi, ya’ni o‘quvchilar tilni faqat o‘qituvchidan emas, balki bir-biridan, guruh ishlarida tabiiy muloqot orqali o‘rganadi. Natijada, ularning tildan foydalanish motivatsiyasi ortadi va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari shakllanadi.

CLIL texnologiyasini joriy etishdagi muammolar va ularning yechimlar.

CLIL texnologiyasi samarali bo‘lishi uchun bir qator shartlar mavjud. Ammo amaliyotda quyidagi muammolar kuzatiladi: O‘qituvchilarning xorijiy til kompetensiyasi yetarli emas.

Darslik va resurslarning CLILga mosligi past. Metodik tayyorgarlik yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagan.

Yechimlar:

O‘qituvchilar uchun CLIL asosida maxsus malaka oshirish kurslari tashkil etish. Fan va tilni uyg‘unlashtiruvchi integratsion o‘quv materiallari yaratish. CLIL darslarida vizual va raqamli resurslar (infografika, video, interaktiv testlar)dan foydalanish. Ta’lim jarayonida hamkorlik (team teaching) tizimini joriy etish — fan o‘qituvchisi va til o‘qituvchisi birgalikda dars o‘tadi.

Bu yechimlar CLIL texnologiyasining uzluksiz va samarali qo‘llanishiga asos yaratadi.

XULOSA.

CLIL texnologiyasi – bu zamonaviy ta’limni yangi bosqichga olib chiqadigan integratsion modeldir. U orqali o‘quvchi bir vaqtning o‘zida bilim oladi, tilni o‘rganadi va tafakkurini rivojlantiradi.

Fanlararo integratsiya jarayonida CLILning qo‘llanilishi o‘quvchilarni global dunyo talablariga mos, kreativ va ko‘p tilli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kelajakda CLIL yondashuvini kengaytirish uchun o‘qituvchilarning til kompetensiyasini oshirish, CLIL asosidagi o‘quv modellarini ishlab chiqish va amaliy tajribalarni almashish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shu boisdan, men STEAM va CLIL texnologiyalarining uyg‘unligi zamonaviy ta’limda innovatsion yechim sifatida qaralishi kerak, deb hisoblayman. Bu yondashuv kelajak avlodni nafaqat bilimli, balki global tafakkurli, raqobatbardosh va kreativ shaxs sifatida tarbiyalashda beqiyos imkoniyat yaratadi.

Bu yechimlar CLIL texnologiyasining uzluksiz va samarali qo‘llanishiga asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bahtiyorova, M. (2021). Fanlararo integratsiya va CLIL texnologiyasi asosida o‘qitishning samaradorligi. – “Ta’lim texnologiyalari” jurnali, №3. – Toshkent. – B. 45–51.

2. Bentley, K. (2017). The TKT Course: CLIL Module. Cambridge: Cambridge University Press. – 128 p.

3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press. – 184 p.

4. Harmer, J. (2015). The Practice of English Language Teaching. 5th Edition. – London: Pearson Education. – 380 p.

5. Khodjayeva, Z. (2022). Boshlang‘ich sinflarda CLIL texnologiyasi asosida o‘qitishning metodik asoslari. – Guliston davlat universiteti ilmiy axborotlari, №2. – B. 73–79.

6. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford: Macmillan Education. – 250 p.

7. Mehmonova, G. (2020). Til va tafakkur uzviyligi ta’lim jarayonida. – “Pedagogika va psixologiya” jurnali, №4. – B. 67–72.

8. Nuriddinova, S. (2023). STEAM + CLIL integratsiyasi asosida ta’lim jarayonini tashkil etishning innovatsion yechimlari. – “Oliy ta’limda innovatsiyalar” ilmiy jurnali, №1. – Toshkent. – B. 112–119.

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA RAQAMLI VA BIOTEXNOLOGIK YECHIMLARNING O‘RNI

Fatxullayev Amonillo Murodillo o‘g‘li
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekiston sharoitida atrof-muhitni muhofaza qilishda raqamli va biotexnologik yechimlarning o‘rni yoritilgan. Tadqiqotda ekologik xavfsizlikni ta’minlashda sun’iy yo‘ldosh monitoringi, dronlar, “aqlli sensorlar” (IoT) va raqamli xaritalash texnologiyalarining roli tahlil qilinadi. Shu bilan birga, biotexnologik innovatsiyalar — biofiltrlar, biogumus, bioo‘g‘itlar va chiqindilardan biogaz olish tizimlarining amaliy samarasi o‘rganilgan. Maqolada “Raqamli ekologiya”, “Yashil makon” va “Aqlli shahar” kabi milliy tashabbuslarning ekologik siyosatni modernizatsiya qilishdagi o‘rni yoritilgan. Xalqaro tajriba, jumladan, BMT va Parij iqlim kelishuvi doirasidagi dasturlar bilan O‘zbekistonning ekologik siyosati solishtirilib, raqamli va biotexnologik yondashuvlarning uyg‘unlashuvi barqaror rivojlanishning muhim omili ekanligi isbotlangan. Tadqiqot natijalari ekologik boshqaruvda innovatsion texnologiyalarning strategik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: Atrof-muhit, raqamli texnologiyalar, biotexnologiya, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, bioenergetika, raqamli ekologiya, yashil iqtisodiyot, innovatsion yechimlar.

Bugungi davrda ekologik muammolar insoniyatning eng dolzarb global masalalaridan biri sifatida ko‘rilmoqda. Iqlim o‘zgarishi, havo va suv ifloslanishi, chiqindilar muammosi, biologik xilma-xillikning kamayishi — bularning barchasi ekologik xavfsizlikka jiddiy tahdid solmoqda. Shu bois zamonaviy texnologiyalar, xususan raqamli va biotexnologik yechimlar atrof-muhitni muhofaza qilishda yangi bosqichni boshlab berdi. O‘zbekiston sharoitida ushbu yondashuvlar nafaqat ilmiy-amaliy, balki strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli texnologiyalar ekologik nazorat tizimlarini takomillashtirishda muhim o‘rin tutadi. Masalan, sun’iy yo‘ldosh monitoringi, “aqlli sensorlar” (IoT), dronlar va raqamli xaritalash orqali atmosfera, suv havzalari va o‘rmonlarning holati real vaqt rejimida kuzatilmoqda. Bunday tizimlar O‘zbekistonda “Raqamli ekologiya” loyihasi doirasida joriy etilib, chiqindilarni nazorat qilish va ekologik xavflarni erta aniqlash imkonini bermoqda. Shuningdek, “Aqlli shahar” va “Yashil makon” tashabbuslari orqali raqamli tahlil natijalari amaliy ekologik qarorlar qabul qilishda qo‘llanilmoqda. Bu tizimlar yordamida ekologik ma’lumotlar markazlashtirilgan bazalarda saqlanadi va sun’iy intellekt orqali tahlil qilinib, xavfli zonalar oldindan aniqlanmoqda. Shu orqali davlat ekologik siyosatini tezkor va ilmiy asosda shakllantirish imkoniga ega bo‘lmoqda.

Biotexnologik yechimlar esa tabiatni tiklash va resurslardan oqilona foydalanish yo‘lida samarali natijalar bermoqda. Biologik tozalash stansiyalari, biofiltrlar va chiqindilardan biogaz olish tizimlari ekologik yuklamani kamaytirishga xizmat qilmoqda. Shuningdek, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligida biogumus, bioo‘g‘it va mikroorganizmlar asosidagi preparatlarni ishlab chiqish orqali tuproq unumdorligini oshirish va kimyoviy o‘g‘itlardan foydalanishni kamaytirish yo‘lida sezilarli yutuqlarga erishilmoqda. Bu jarayonlarda biotexnologik innovatsiyalar ekologik xavfsizlikni mustahkamlash, tabiiy resurslardan foydalanishda chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish hamda bioenergetika tarmoqlarini rivojlantirish imkonini bermoqda. Yangi biotexnologiyalar yordamida suv resurslarini qayta ishlash, ifloslangan tuproqni rekultivatsiya qilish va chiqindilardan energiya olish bo‘yicha amaliy loyihalar ishlab chiqilmoqda.

Shuningdek, xalqaro hamkorlik bu borada muhim ahamiyat kasb etmoqda. BMTning “Barqaror rivojlanish maqsadlari”, Parij iqlim kelishuvi va “Yashil iqtisodiyot” dasturlari doirasida O‘zbekiston ekologik siyosatini innovatsion yo‘nalishda olib bormoqda. Shuningdek, mahalliy olimlar tomonidan ishlab chiqilayotgan raqamli monitoring tizimlari, chiqindisiz ishlab chiqarish loyihalari va bioenergetika tadqiqotlari mamlakat ekologik xavfsizligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonning xalqaro ekologik dasturlarda faol ishtiroki mamlakatning barqaror rivojlanish siyosatida innovatsion komponentning mustahkam o‘rnashganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli va biotexnologik yechimlarning uyg‘un qo‘llanilishi O‘zbekistonda ekologik siyosatni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki barqaror rivojlanish, yashil iqtisodiyot va sog‘lom hayot tarzini ta’minlashning asosiy omillaridan biridir. Shu bois, ekologik boshqaruvda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, bioinnovatsiyalarni iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga tatbiq etish O‘zbekistonning barqaror ekologik kelajagini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2022). Global Environment Outlook Report. Geneva.
2. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. (2023). “Raqamli ekologiya” loyihasi hisobotlari. Toshkent.
3. Parij iqlim kelishuvi (2015). United Nations Climate Change Framework Convention.
4. Mirzaev, S. (2021). Ekologik barqarorlikda innovatsion texnologiyalarning roli. Toshkent: Fan nashriyoti.
5. Karimov, B. (2020). Biotexnologiyalar va ekologik muammolar yechimi. “Ekologiya va barqaror rivojlanish” jurnali, №3.

YASHIL ENERGIYA TEXNOLOGIYALARINING EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI

Fatxullayev Amonillo Murodillo o‘g‘li
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada yashil energiya texnologiyalarining ekologik barqarorlikni ta’minlashdagi roli chuqur tahlil qilinadi. Quyosh, shamol, geotermal va biogaz manbalari asosida ishlovchi energiya tizimlarining O‘zbekiston sharoitidagi istiqbollari keng yoritilgan. “Yashil energiya” dasturlari, ekologik infratuzilmani modernizatsiya qilish, uglerod izini kamaytirish hamda energiya tejamkor texnologiyalarni keng joriy etish masalalari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yashil texnologiyalar ekologik muvozanatni tiklash bilan birga iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, yangi ish o‘rinlarini yaratadi hamda iqlim o‘zgarishining salbiy ta’sirini kamaytirishda strategik rol o‘ynaydi.

Kalit so‘zlar: Yashil energiya, ekologik barqarorlik, quyosh energiyasi, shamol stansiyalari, biogaz, energiya samaradorligi, uglerod izi, geotermal energiya, ekologik innovatsiyalar.

Bugungi kunda energiya ishlab chiqarish va iste’mol qilish jarayonlari global iqlim o‘zgarishining asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. An’anaviy yoqilg‘i manbalari — neft, gaz va ko‘mir — atmosferaga katta miqdorda karbonat angidrid chiqarib, ekologik muvozanatni buzmoqda. Shu bois, yashil energiya texnologiyalarini keng joriy etish ekologik barqarorlikni ta’minlashning muhim shartiga aylandi. Yashil energiya tizimlari ekologik tozaligi, energiya tejamkorligi va iqtisodiy barqarorligi bilan alohida ajralib turadi. Ular qayta tiklanuvchi resurslardan foydalanadi, chiqindisiz energiya ishlab chiqaradi va inson hamda tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni mustahkamlaydi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda yashil energiya sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, quyosh va shamol elektr stansiyalari barpo etilmoqda,

biogaz ishlab chiqarish loyihalari yo‘lga qo‘yilmoqda, energiya tejamkor qurilmalar ishlab chiqarish sohalarida faoliyat kengaymoqda. “Nur Navoi” quyosh elektr stansiyasi, Buxorodagi “Shamol vodiysi” loyihasi, shuningdek, “Yashil makon” tashabbusi doirasida o‘rmonzorlarni kengaytirish ishlari — bularning barchasi O‘zbekistonning yashil energetika yo‘nalishida katta qadamlar tashlayotganidan dalolat beradi. Bu loyihalar nafaqat energiya mustaqilligini ta’minlaydi, balki uglerod izini kamaytirish va ekologik muhitni sog‘lomlashtirishga ham xizmat qiladi.

Yashil energiyaning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati ham juda keng. U yangi ish o‘rinlarini yaratadi, energiya tannarxini pasaytiradi va ekologik madaniyatni rivojlantiradi. Yashil energiya texnologiyalarining keng joriy etilishi ishlab chiqarish tarmoqlarida resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi, bu esa milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshiradi. Bundan tashqari, ekologik ta’lim tizimiga “yashil tafakkur” g‘oyasini singdirish yosh avlodda atrof-muhitga nisbatan mas’uliyat hissini kuchaytiradi. Bu esa ekologik ong va yashil tafakkurga asoslangan jamiyat barpo etishning muhim bosqichi hisoblanadi.

Xalqaro miqyosda O‘zbekiston BMTning “Barqaror rivojlanish maqsadlari” (SDGs), Parij iqlim kelishuvi va “Yashil iqtisodiyot” strategiyasiga faol qo‘shilgan. Shu doirada qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini 2030-yilgacha 25 foizga yetkazish maqsad qilingan. Mamlakatda energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va energiya tizimlarida raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etish yo‘nalishlarida xalqaro hamkorlik mustahkamlanmoqda. Bu esa O‘zbekistonning ekologik siyosatini global me’yorlar bilan uyg‘unlashtiradi.

Yashil energiyaning istiqboli texnologik innovatsiyalarga ham bevosita bog‘liq. Hozirda O‘zbekistonda quyosh panellarini mahalliy sharoitga moslashtirish, shamol turbinalarining samaradorligini oshirish hamda chiqindilardan energiya olish bo‘yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Biogaz ishlab chiqarish korxonalari soni ortib bormoqda, bu esa qishloq xo‘jaligi chiqindilaridan samarali foydalanish imkonini yaratmoqda. Shu orqali chiqindilarning ekologik zararini kamaytirish bilan birga, iqtisodiy foyda ham ta’minlanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, yashil energiya texnologiyalarining keng joriy etilishi O‘zbekistonning ekologik xavfsizligi, energetik mustaqilligi va barqaror rivojlanishini ta’minlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Quyosh, shamol, biogaz va geotermal manbalar asosidagi energiya tizimlari kelajakda nafaqat ekologik muammolarni kamaytiradi, balki “yashil iqtisodiyot” asosida yangi taraqqiyot bosqichini yaratadi. Shu sababli, yashil energetika sohasi O‘zbekistonning toza va barqaror kelajagini shakllantirishda strategik yo‘nalish sifatida e’tirof etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). Renewable Energy and Climate Action Report. New York.
2. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. (2023). “Yashil energiya” strategiyasi. Toshkent.
3. Karimov, B. (2021). Qayta tiklanadigan energiya manbalari va ularning ekologik samaradorligi. Toshkent: Fan.
4. Parij iqlim kelishuvi (2015). United Nations Climate Change Framework Convention.
5. O‘ktamov, A. (2020). Yashil texnologiyalar va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash. “Ekologiya va barqaror rivojlanish” jurnali, №4.
6. World Bank Group. (2023). Green Transition and Energy Efficiency in Central Asia. Washington D.C.
7. Hasanov, M. (2022). O‘zbekistonda quyosh va shamol energiyasining rivojlanish istiqbollari. “Energetika yangiliklari” jurnali, №5.

MUNDARIJA

1.	BOZOR IQTISODIYOTI SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNESNI QO‘LLAB-QUVVATLASH MEXANIZMLARI **Nizomov Bekzod Nizom o‘g‘li**	**4**
2.	INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASIDA KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISH **Nizomov Bekzod Nizom o‘g‘li**	**8**
3.	Ingliz tilini o‘qitishda korpusga asoslangan yondashuv: nazariya va amaliyot **Aliyeva Baxtiniso Botir qizi**	**13**
4.	СПОРЫ CLADOSPORIUM В БИОАЭРОЗОЛЯХ КАРШИНСКОГО ОАЗИСА **Рахимов Абдихофиз Лутфуллаевич Маматова Бахора Шокир кизи**	**19**
5.	IJTIMOIY TADBIRKORLIKNING NAZARIY ASOSLARI VA KONSEPTUAL YONDASHUVLARI **Shirin Temirova**	**23**
6.	ВЛИЯНИЕ ТЕРМИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ НА МЕЖФАЗНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В КРЕМНИЕВЫХ КОНТАКТНЫХ СТРУКТУРАХ **Атаубаева А.Б., Уразматова А**	**27**
7.	BO’LAJAK PEDAGOGLARNING LINGVOPEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING AKMEOLOGIK ASOSLARI **Olimjonova Nozimaxon Dilshod qizi**	**29**
8.	СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРИМЕНЕНИЯ ОТОАКУСТИЧЕСКОЙ ЭМИССИИ В ДИАГНОСТИКЕ БОЛЕЗНИ МЕНЬЕРА **А.И.БОЛТАЕВ, Э.Э.ОЧИЛОВ**	**32**
9.	KUTUBXONADA INNOVATSIYALAR: ZAMONAVIY AXBOROT MAKONIDA YANGI ILDIZLAR **Toshpo‘latova Rayhona Jo‘rabek qizi**	**33**
10.	“Ko‘zi Ojizlar Uchun Kutubxona: Axborotga Tegishli Erkinlik va Matnni Eshitish Madaniyati” **Xo‘janazarova Nodira Burxonaliyevna**	**38**
11.	INSONIYAT HAYOTIDA ILK YOZUVLARNING YARALISH TARIXI **O‘rinboyeva Durdona Usmon qizi**	**43**
12.	СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЙ «ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ СОЗНАНИЕ» И «НРАВСТВЕННОЕ СОЗНАНИЕ» КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. **Оринбаева Сайёра Юсуповна**	**47**

13.	POSTTRAVMATIK IDENTITET VA MADANIY XOTIRA: QIYOSIY ADABIYOTDA **Soatova Shaxnoza Muhiddin qizi**	**51**
14.	CLINICAL AND EPIDEMIOLOGICAL FEATURES OF CHRONIC ALLERGIC DISEASES OF THE RESPIRATORY SYSTEM IN CHILDREN LIVING IN THE ARAL SEA REGION **Yusupova Liza Orinbaevna Koshanova Nawbahar Qutlimuratovna**	**54**
15.	QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASIDA YASHOVCHI BOLALAR ORASIDA BRONXIAL ASTMANING YOSH VA JINSGA QARAB KECHISH XUSUSIYATLARI VA OG’IRLASHUVIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR **YUSUPOVA L.O., XAKIMOV D.P., KOSHANOVA N.Q.**	**57**
16.	КЛИНИКО-ИНСТРУМЕНТАЛЬНАЯ ДИАГНОСТИКА БЕЗБОЛЕВОЙ ИШЕМИЯ МИОКАРДА У БОЛЬНЫХ ИБС В ПОЖИЛОМ И СТАРЧЕСКОМ ВОЗРАСТЕ **А.И.БОЛТАЕВ, Э.Э.ОЧИЛОВ**	**60**
17.	BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI ORASIDA RAQAMLI O‘YINLAR ORQALI IJTIMOIY-EMOTSIONAL KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELINI SHAKLLANTIRISH **G’ayratova Nargiza Bahodir qizi**	**64**
18.	STEAM YONDASHUVI ASOSIDA IJODKORLIK VA MUAMMOLI FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI **Nargiza G‘ayratova Bahodir qizi**	**67**
19.	Analysis of human respiratory physiology **Abdulloyeva Mohinur**	**69**
20.	Kutubxonada innovatsiyalar: Zamonaviy axborot makonida yangi ildizlar **Toshpo‘latova Rayhona Jo‘rabek qizi**	**73**
21.	ISTIQLOLDAN KEYINGI O‘ZBEK NASRIDA TASAVVUF ALLOMALARI OBRAZINING YARATILISHI **Buriyeva Shaxnoza Alisher qizi**	**78**
22.	РОЛЬ КУЛЬТУРНОГО КОНТЕКСТА В ИЗУЧЕНИИ ЯЗЫКА **Султонмуродова Фарангиз Акрамовна Жозилова Рухшона , Ганиева Рухшона**	**82**
23.	ОСОБЕННОСТИ СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ ДВИЖЕНИЯ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПЕРЕВОДА **Джураева Фарахбону Исмамуллаевна Насриддинова Ирода. Суннатуллаева Хумора. Шамсиддинова Нигина**	**87**
24.	O‘quvchilarni sport musobaqalariga tayyorlash jarayonida jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirish **Shomurodov Sarvar Elbek o’g’li Nasimov Ulug’bek Orif o’gli**	**92**

25.	Voleybol musobaqalarida talabalarning psixologik barqarorligini rivojlantirish **Nasimov Ulug'bek Shomurodov Sarvar Elbek o'g'li**	**105**
26.	BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARI ORASIDA RAQAMLI O'YINLAR ORQALI IJTIMOIY-EMOTSIONAL KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELINI SHAKLLANTIRISH **G'ayratova Nargiza Bahodir qizi**	**111**
27.	MILLIY IQTISODIYOTDA IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHDA ISTE'MOLCHILAR XULQ-ATVORINING AHAMIYATI **Ergasheva Dildora Diyor qizi**	**114**
28.	Milliy Madaniyatida Reklama Dizaynining Estetik Talqini **Vasikdjanovna Nigora Yusupova**	**117**
29.	TIL VA TAFAKKUR SINTEZI: CLIL TEXNOLOGIYASI ORQALI FANLARARO INTEGRATSIYANING YANGI BOSQICHI **Nishonova Durdona Olimjon qizi**	**123**
30.	O'ZBEKISTON SHAROITIDA ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHDA RAQAMLI VA BIOTEXNOLOGIK YECHIMLARNING O'RNI **Fatxullayev Amonillo Murodillo o'g'li**	**130**
31.	YASHIL ENERGIYA TEXNOLOGIYALARINING EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA'MINLASHDAGI AHAMIYATI **Fatxullayev Amonillo Murodillo o'g'li**	**133**